

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
POLITIKOS IR VADYBOS FAKULTETAS
POLITIKOS MOKSLŲ KATEDRA

GINTARĖ MIKELAITYTĖ

EUROPOS SAJUNGOS IR TURKIJOS SANTYKIAI: TURKIJOS NARYSTĖS ES
PERSPEKTYVOS

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

doc. dr. Audronė Janužytė

VILNIUS, 2011

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
POLITIKOS IR VADYBOS FAKULTETAS
POLITIKOS MOKSLŲ KATEDRA

EUROPOS SĄJUNGOS IR TURKIJOS SANTYKIAI: TURKIJOS NARYSTĖS ES
PERSPEKTYVOS

Europos Sąjungos politikos ir administravimo magistro baigiamasis darbas

Studijų programa 62603S203

Vadovė
doc. dr. Audronė Janužytė

Recenzentas

Atliko
ESAmns9-01 gr. mag.
Gintarė Mikelaitytė

VILNIUS, 2011

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „Europos Sąjungos ir Turkijos santykiai: Turkijos narystės ES perspektyvos“ yra:

1. Atliktas savarankiškai ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose.
2. Nebuvo naudotas kitame universitete Lietuvoje ir užsienyje.
3. Nedaro nuorodų į kitus darbus, jeigu jie nėra nurodyti darbe.
4. Pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Gintarė Mikelaitytė

TURINYS

ĮVADAS	6
1. ES IR TURKIJOS SANTYKIAI 1963–2010 M.....	11
1.1. Nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios dėl narystės ES	11
1.2. ES ir Turkijos derybos dėl narystės ES	20
2. PAGRINDINĖS KLIŪTYS TURKIJOS NARYSTEI ES	30
2.1. Kipro suvienijimo klausimas.....	30
2.2. Santykių su Armėnija atkūrimas	40
2.3. Žmogaus teisių pažeidimai.....	47
2.3.1. Moterų diskriminacija.....	52
2.3.2. Tautinių mažumų teisių pažeidimai: kurdų atvejo analizė	57
3. EKSPERTŲ IR STUDENTŲ NUOMONIŲ VERTINIMO DĖL TURKIJOS NARYSTĖS ES PERSPEKTYVŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ	61
3.1. Pagrindiniai argumentai dėl Turkijos galimybių tapti ES nare	62
3.2. Pagrindinės kliūtys Turkijai siekiant narystės ES	65
3.3. Pagrindiniai argumentai dėl privalumų jei Turkija taptų ES nare.....	67
3.4. Pagrindiniai argumentai ką prarastų ES jeigu Turkija netaptų jos nare.....	70
3.5. <i>Deliberation</i> seminaro „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“ pagrindiniai argumentai.....	71
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	80
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	84
ANOTACIJA	95
ANOTATION	96
SANTRAUKA.....	97
SUMMARY	98
1 PRIEDAS: Lentelė. Turkijos ES narystės derybų padėtis	99
2 PRIEDAS: <i>Deliberation</i> / Diskusijos vadovas	100
3 PRIEDAS: <i>Deliberation</i> seminaro padalomoji medžiaga	101
4 PRIEDAS: Interviu klausimynas	106
5 PRIEDAS: MRU Erasmus studentų aprašas.....	109
6 PRIEDAS: Ekspertų aprašas.....	110

Darbe naudojami sutrumpinimai

EB – Europos Bendrija

EEB – Europos Ekonominė Bendrija

ERASMUS – ES rėmimo (studijų finansavimo, akademinio mobilumo) programa

ES – Europos Sąjunga

ESBO – Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Organizacija

JTO – Jungtinių Tautų Organizacija

MRU – Mykolo Romerio universitetas

NATO – Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacija

IVADAS

ES iš prigimties yra dinamiškas darinys. Jos žemėlapis keičiasi, prie jos prisijungiant naujoms valstybėms narėms. ES (Mastrichto) sutarties 49 straipsnyje numatyta, jog „kiekviena Europos valstybė, gerbianti laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei teisinės valstybės principus, gali pareikšti norą tapti Sąjungos nare“.¹ ES plėtra – nesibaigiantis procesas – 2005 m. derybas dėl narystės pradėjo Kroatija ir Turkija, Makedonija, buvusi Jugoslavijos Respublika ir Islandija yra paskelbtos valstybės kandidatės, paraiškas prisijungti prie ES yra padavusios Albanija, Serbija, Bosnija ir Hercegovina, Juodkalnija ir Kosovas. Daugiausia diskusijų ir debatų kelianti tema – Turkijos narystė ES. Turkija prie ES siekia prisijungti nuo praėjusio amžiaus 7-ojo dešimtmečio, tačiau ES derybas su Turkija pradėjo tik 2005 m. Žymint Turkijos derybų dėl narystės ES penkmetį, 2010 m. diskusijos Europos politinėje arenoje dėl Turkijos integracijos į ES ypač suaktyvėjo, kai puoselėjamus multikultūriškumo projektus ištiko tam tikra krizė. Esminiai klausimai – ar Turkija gali tapti pilnateise ES nare, kiek Turkijos tapatybė – susijusi su Europos tapatybe. Kadangi ES sutartis numato, jog prie ES gali prisijungti kiekviena Europos valstybė, vis dažniau imta svarstyti, kas yra Europa, kokios jos geografinės ribos, kokios valstybės priklauso Europai ir, ar Turkija, esanti Europos pakraštyje, kurios beveik visa teritorija, išskyrus nedidelę dalį, yra Azijoje, yra Europos valstybė, galinti tapti pilnateise ES nare. Europos ribas geografiniu požiūriu nėra sudėtinga apibrėžti. Įprasta Europa laikyti teritoriją nuo Atlanto iki Uralo. Akivaizdu, jog šiame apibrėžime Turkija priskiriama Europai. Tačiau P. Perhoc pastebė, jog ES geografiniu požiūriu apima ne tik Europos šalis. ES priklauso Prancūzijos užjūrio teritorija Gviana, esanti Pietų Amerikoje, ir yra laikoma Europos teritorija, kurioje atsiskaitoma eurais ir balsuojama Europos Parlamento rinkimuose. Prie ES narių prisijungęs Kipras yra valstybė Azijoje. Taigi akivaizdu, jog geografinis aspektas nepadedą tiksliai apibrėžti Europos ribų ir nustatyti, ar Turkija turėtų būti priskiriama Europai. Tačiau, jeigu turkai prisijungtų prie ES, P. Perhoc nuomone, „po 100 m. niekam nekiltų abejonių dėl jų „europietiškumo“, nes dabar niekas neabejoja, kad, pavyzdžiui,

¹ Vitkus, G. Europos Sąjunga: enciklopedinis žinynas, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 234.

Suomija ar Estija, esančios dabartinės ES pakraščiuose, priklauso Europai“.² Pastarieji keli metai parodė, jog ne visos ES valstybės narės pritaria Turkijos narystei ES, nes Turkija nėra priskiriama Europai. Griežčiausiai prieš Turkijos narystę ES pasisako Prancūzijos prezidentas N. Sarkozy, kurio nuomone, „Turkija priklauso Mažajai Azijai, bet ne Europai, todėl šiai šaliai nėra vietos ES, nes ES svarbu turėti ribas“.³ N. Sarkozy Europą laiko pasaulio stabilumą stiprinančia jėga ir negali leisti, kad ši stabilizuojanti jėga būtų sunaikinta. Pasak jo, „Europa neturėtų būti nuolat silpninama nesibaigiančia plėtra“.⁴ Prancūzijos prezidento N. Sarkozy nuomonei pritaria ir Vokietijos kanclerė A. Merkel, kurios nuomone, „Bendrijai nėra prasmės nuolat plėstis, nes tokie procesai mažina ES veiklos efektyvumą“.⁵ 2009 m. pabaigoje prie prieštaraujančių Turkijos narystei ES prisijungė naujai išrinktas ES Tarybos pirmininkas H. Van Rompuy, kuris inauguracinėje kalboje teigė, jog „vienybė yra ES stiprybė, o įvairovė – ES gerovė“, tačiau ankstesni jo pasisakymai liudija kitokią ES Tarybos pirmininko nuomonę dėl Turkijos narystės ES.⁶ Griežčiausi H. Van Rompuy pasisakymai buvo išsakyti 2004 m. gruodį, kai Belgijoje vykusiame Europos Vadovų susitikime, svarstant Turkijos narystės klausimą, H. Van Rompuy kritiškai pasisakė prieš jos narystę, jog „Turkija nėra Europos dalis ir niekada ja nebus. Visuotinės Europoje vyraujančios vertybės, kurios kartu yra ir pagrindinės krikščionybės vertybės, prarastų galią, jeigu į ES įstotų tokia didelė islamo šalis kaip Turkija. Todėl ES plėtra į Turkiją negali būti svarstoma kaip reali galimybė.“⁷ Turkijai siekiant narystės ES yra daug diskutuojama apie politinius, ekonominius ir vertybinius skirtumus tarp ES valstybių narių ir Turkijos, ypač apie demokratijos, žmogaus teisių apsaugos problemas bei neišspręstus klausimus su kaimyninėmis valstybėmis.

Pastaraisiais metais, vykstant ekonominei ir finansiniai krizei keičiasi ne tik ES valstybių narių nuomonė dėl Turkijos narystės ES, bet ir pačių turkų požiūris dėl galimos Turkijos integracijos į ES. Tai akivaizdžiai rodo Eurobarometro duomenys: 2004 m. prieš

² Perhoc, P. *Europos tapatybė ir Europos ribos*, red. P. Aleksandravičius, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 134.

³ Sarkozy kicks off French EU elections campaign, *Euractiv*, 2009-05-08 [žiūrėta 2011-02-11]
<http://www.euractiv.com/en/eu-elections/sarkozy-kicks-french-eu-elections-campaign/article-182104>

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ Klausimų Komisijos pirmininkui valanda, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2009-11-24 [žiūrėta 2011-02-20]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20091124+ITEM-008+DOC+XML+V0//LT>

⁷ Ten pat.

pradedant ES ir Turkijos derybas 62 proc. Turkijos gyventojų rėmė šalies narystę ES,⁸ 2010 m. remiančių Turkijos prisijungimą prie ES sumažėjo iki 42 proc.⁹

Tyrimo objektas – Turkijos ir Europos Sąjungos santykiai dėl narystės.

Tyrimo dalykas – išorinės ir vidinės kliūtys siekiant Turkijai narystės Europos Sąjungoje ir galimos Turkijos narystės teigiamos ir neigiamos pasekmės Sąjungai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Turkijos ir Europos Sąjungos santykius dėl narystės bei išnagrinėti ir nurodyti esmines išorines ir vidines kliūtis siekiant narystės bei pateikti galimos Turkijos narystės teigiamas ir neigiamas pasekmes Sąjungai.

Siekiant minėto magistro baigiamojo darbo tikslo, keliami tokie **tyrimo uždaviniai**:

1. Išanalizuoti ES ir Turkijos santykių raidą nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios bei jos eigą;
2. Išnagrinėti pagrindines išorines ir vidines kliūtis Turkijos narystės ES;
3. Ištirti ir palyginti ekspertų ir studentų nuomonių vertinimą dėl Turkijos narystės ES galimybių, nurodant galimos Turkijos narystės teigiamas ir neigiamas pasekmes Sąjungai.

Darbe formuluojama **hipotezė**, nors Turkija ir įvykdytų Kopenhagos ir Madrido reikalavimus keliamus valstybei kandidatėi, tačiau didžiausia kliūtimi galėtų būti neigiama viešoji nuomonė dėl Turkijos narystės ES, nes pagal ES sutartyje 49 straipsnyje nustatytus reikalavimus valstybę kandidatę turi patvirtinti Europos Sąjungos Taryba, kuri pasikonsultavusi su Europos Komisija ir gavusi absoliučią Europos Parlamento narių balsų daugumą patvirtintą pritarimą, sprendžia vieningai, o vieningas susitarimas pateikiamas visoms susitariančioms valstybėms ratifikuoti pagal atitinkamas konstitucines nuostatas.

Tyrimo metodai. Dokumentų analizė (naudojamas analizuojant EP rezoliucijas, Tarybos pranešimus ir sprendimus dėl Turkijos stojimo partnerystės programos, EK Turkijos pažangos ataskaitas ir rekomendacijas, Eurobarometro viešosios nuomonės tyrimų duomenis); **lyginimo** (naudojamas lyginant ekspertų ir Mykolo Romerio universiteto studentų / Erasmus studentų argumentus dėl Turkijos narystės ES galimybių); **pusiau struktūrinis ekspertų interviu** (taikomas siekiant gauti empirinius duomenis tiriamą temą ir įvertinti ekspertų

⁸ Standard Eurobarometer 62, *European Commission*, Autumn 2004 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_tr_exec.pdf

⁹ Standard Eurobarometer 74, *European Commission*, Autumn 2010 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_fact_tr_en.pdf

nuomonę dėl Turkijos narystės ES galimybių. Tyrimo metu buvo apklausti 4 ekspertai iš Lietuvos, Turkijos ir Kipro graikiškosios dalies, turintys patirtį dėstant ES studijas); **studentų interviu** (taikomas siekiant gauti empirinius duomenis tiriamą temą ir įvertinti studentų nuomonę dėl Turkijos narystės ES perspektyvų. Tyrimo metu buvo apklausti MRU 6 Erasmus studentai iš Turkijos; **Deliberation (diskusija)**¹⁰ (MRU magistro studijų ES politika ir administravimo specialybės 2 kurso studentams vyko *deliberation* seminaras, kurio metu buvo siekiama išsiaiškinti studentų nuomonę „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“ Diskusijoje dalyvavo 14 studentų.)

Šaltiniai ir literatūra. Rašant darbą naudotasi šiais šaltiniais: EP rezoliucijomis, Tarybos pranešimais ir sprendimais dėl Turkijos stojimo partnerystės programomis, EK Turkijos pažangos ataskaitomis, Eurobarometro viešosios nuomonės tyrimų duomenimis ir kitais dokumentais.¹¹ Siekiant išanalizuoti ES ir Turkijos santykių raidą naudotasi tiek Lietuvos autorių (J. Daniliauskas, E. Račius, E. Sinkevičius)¹², tiek užsienio autorių (G. Aktan, T. Arat, C. Arvanitopoulos, C. Dodd, J. Gorvett, J. Ker–Lindsay, Y. Kerim, M. Muller, S. Laciner, M. Ozcan, I. Bal, M. Stephen) studijomis ir moksliniais straipsniais.¹³ Analizuojant Turkijos ir ES

¹⁰ *Deliberation* – prasminga diskusija, kai tikslingai keičiantis idėjomis ir analizuojant argumentus yra priimamas sprendimas.

¹¹ Derybų su Turkija pradžia: Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, 2005 rugsėjo 27 d.; Derybų su Turkija pradžia. Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, *Europos Parlamentas*, P6_TA(2005)0350, 2005; Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, *Europos Parlamentas*, 2005; Europos Parlamento rezoliucija dėl 2004 m. Europos Komisijos reguliariosios ataskaitos ir rekomendacijos dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2004; Europos Sąjungos Tarybos pranešimus ir sprendimus dėl Turkijos stojimo partnerystės programos; Europos Parlamento rezoliucija dėl Turkijos pažangos 2009 m. ataskaitos, 2010 m. Strasbūras; Europos Parlamento rezoliucija dėl 2008 m. Turkijos pažangos, *Europos Parlamentas*, Strasbūras; Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, *European Commission*, 1998; Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, *European Commission*, 1999-10-13; Turkey 2010 progress report: Conclusions on Turkey, *European Commission*, 2010; Turkey: 2010; ir kiti dokumentai.

¹² Daniliauskas, J. Tuoj į Europos Sąjungą įstos Turkija ir įsivyras chaosas? *Lietuvių mitai apie Europos Sąjungą*, Vilnius: informacijos vadybos centras, 2006; Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005; Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002.

¹³ Aktan, G. Turkey and the Southern Caucasus. Proceedings of a seminar held at the Turkish Embassy in London, 2002; Arat, T. *Turkey and European integration*, Istanbul: InterMedia, 1997; Arvanitopoulos, C. *Turkey's accession to the European Union: an unusual candidacy*, Berlin: Springer: Centre for European studies publications, 2009; Dodd, C. The History and Politics of the Cyprus Conflict, Great Britain: Palgrave Macmillan, 2010; Gorvett, J. The Last Word, *The Middle East*, Istanbul, 2009; Ker – Lindsay, J. *EU accession and UN Peacemaking in Cyprus*, New York: Palgrave, 2005; Kerim, Y. Muller, M. *The European Union and Turkish accession: human rights and the Kurds*, London: Pluto Press, 2008; Keukeleire, S. MacNaughtan, J. *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, 2008; Laciner, S. Ozcan, M. Bal, I. *European Union with Turkey, possible impact of Turkey's membership on European Union*, Ankara: An ISRO Publications, 2005; Stephen, M. *The Cyprus Question: A concise guide to the history, politics, and law of the Cyprus question*, London: Northgate, 2001.

santykius dėl narystės bei nagrinėjant esmines kliūtis Turkijai siekiant narystės ES daugiausia naudotasi užsienio autorių moksliniais straipsniais.¹⁴

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, trys skyriai, išvados ir rekomendacijos, šaltinių ir literatūros sąrašas, santraukos ir anotacijos lietuvių ir anglų kalbomis bei priedai. Pirmame skyriuje aptariami ES ir Turkijos santykiai nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios dėl narystės ES bei ES ir Turkijos derybos dėl narystės ES. Antrame skyriuje aptiriamos pagrindinės išorinės ir vidinės kliūtys Turkijos narystei ES: Kipro suvienijimo klausimas, santykių su Armėnija atkūrimas, žmogaus teisių pažeidimai, tautinių mažumų teisių pažeidimai ir moterų diskriminacija. Trečiame skyriuje analizuojama ekspertų ir studentų nuomonės dėl Turkijos narystės ES galimybių, nurodant esmines išorines ir vidines kliūtis narystei bei galimos narystės teigiamas ir neigiamas pasekmes Sąjungai.

¹⁴ Adamson, F. Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis, *Political Science Quarterly*, 2001, No. 116 (2); Kinacioglu, M. Oktay E. The Domestic Dynamics of Turkey's Cyprus Policy: Implications for Turkey's Accession to the European Union, *Turkish studies*, 2006, No. 2; Tocci, N. The Baffling Short – sightedness in the EU – Turkey – Cyprus Triangle, *Istituto Affari Internazionali*, 2010; Ugur M., Testing times in EU – Turkey relations: the road to Copenhagen and beyond, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2003, 5 (2); Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 300–319.

1. ES IR TURKIJOS SANTYKIAI 1963–2010 M.

Turkija – musulmoniška šalis, kurios beveik visa teritorija, išskyrus tik 3 proc. europinės dalies, yra Azijoje. Po Pirmojo pasaulinio karo, 1923 m. Mustafai Kemaliui Atatiurkui paskelbus Turkiją respublika, pasaulietiškos santvarkos pavyzdžiu buvo pasirinkta Vakarų Europa. Turkija pradėjo save sieti su Vakarais ir glaudžiau bendradarbiauti su Europos šalimis. Siekdama gilesnės integracijos į Vakarus, 1945 m. ji tapo viena iš Jungtinių Tautų organizacijos steigėjų, 1948 m. prisijungė prie Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos, 1949 m. tapo Europos Tarybos nare, o 1952 m. įstojo į NATO.¹⁵ Netrukus po Europos Ekonominės Bendrijos susikūrimo, 1959 m. Turkija pareiškė norą tapti naujos organizacijos nare. Tai galima laikyti Europos Bendrijos ir Turkijos santykių pradžia.

1.1. Nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios dėl narystės ES

Turkija buvo viena iš pirmųjų šalių, kuri siekė glaudžiai bendradarbiauti su EEB. Ji ketino prisijungti prie Europos Bendrijos, praktiškai nuo jos įsikūrimo pirmųjų metų, tačiau jai buvo pasiūlyta kita bendradarbiavimo alternatyva, t. y. 1963 m. rugsėjo 12 d. pasirašyti Asociacijos sutartį, taip vadinamąjį Ankaros susitarimą tarp Turkijos ir EEB, ir, remiantis juo, bendradarbiauti kol bus priimtas sprendimas dėl jos narystės EEB.¹⁶ Sutarties preambulėje nurodoma, jog siekiama sukurti glaudesnius ryšius tarp EEB valstybių ir Turkijos bei per darnios prekybos plėtimą ir ekonominę pažangą sumažinti ekonominius skirtumus tarp Turkijos ir EEB valstybių. Pagrindinis Asociacijos tikslas – skatinti ir stiprinti nuolatinis, subalansuotus prekybinius ir ekonominius ryšius tarp EEB valstybių ir Turkijos, taip užtikrinant ekonomikos plėtrą, padidinant darbo užimtumo lygį ir pagerinant gyvenimo sąlygas Turkijos gyventojams. Tam buvo sukurta Asociacijos taryba, kurią sudarė EEB valstybių atstovai, Tarybos ir Komisijos nariai bei Turkijos vyriausybės atstovai. Asociacijos taryba turėjo pastoviai palaikyti ryšius tarp EEB ir Turkijos institucijų, imtis reikalingų priemonių sutarčiai įgyvendinti bei spręsti visus, su

¹⁵ *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004, p. 2.

¹⁶ Arvanitopoulos, C. *Turkey's accession to the European Union: an unusual candidacy*, Berlin: Springer: Centre for European studies publications, 2009, p. 53.

sutartimi susijusius, ginčus.¹⁷ Ankaros susitarimas numatė laisvą prekių, paslaugų ir kapitalo judėjimą, tačiau Turkijai nebuvo suteikta galimybė dalyvauti EEB sprendimų priėmimo. Taip pat susitarimas numatė perspektyvą, palaipsniui, per keletą pereinamųjų etapų, sukurti muitų sąjungą, kuri taptų ne tik pagrindiniu instrumentu, padėsiančiu Turkijai siekti pilnateisės narystės, bet ir leistų be jokių apribojimų prekiauti, plėsti ekonominę rinką su EEB šalimis ir sumažinti ekonominius ir socialinius skirtumus tarp Turkijos ir EEB šalių bei pasirengti, pagal Asociacijos preambulėje ir 28 straipsnyje numatytas sąlygas, pilnateisei Turkijos narystei EB.¹⁸ Sutartimi Turkijai buvo suteiktas dvylikos metų pereinamasis laikotarpis, per kurį šalis įsipareigojo pritaikyti savo teisinę sistemą prie Bendrijos teisės.¹⁹ Paskutiniame etape, kaip nurodoma sutarties 5 straipsnyje, turėjo būti sukurta muitų sąjunga ir vykdoma bendra ekonominė politika tarp susitariančių šalių. Ankaros susitarimu Turkijos narystės pasirengimui EB numatyta teikti finansinę pagalbą. 1963 m., įsigaliojus pirmajam finansiniam protokolui, EB skyrė Turkijai beveik 180 milijonų ekiu vertės paskolą.²⁰ Asociacijos sutartis padėjo Turkijai ne tik užmegzti glaudžius politinius ir ekonominius ryšius su valstybėmis narėmis ir EEB institucijomis, bet ir reformuoti vidaus rinką. 1970 m., rengiantis sudaryti muitų sąjungą su Turkija, Briuselyje pasirašytas Papildomas protokolas prie Asociacijos sutarties. Jame nustatytos pereinamojo laikotarpio sąlygos ir etapai siekiant sudaryti muitų sąjungą tarp EB ir Turkijos. Tačiau, dėl pasireiškiančių fundamentalistinių tendencijų politiniame, ekonominiame ir socialiniame gyvenime, kariškių kišimosi į valdymo ir valdžios institucijų darbą, žmogaus teisių ir demokratijos pažeidimų, skirtingų teisės režimų ir civilizacinių skirtumų, muitų sąjungos sukūrimas su Turkija ne tik buvo vilkinamas, bet po 1980 m. karinio perversmo Turkijoje, kurio metu buvo sustabdytas konstitucijos galiojimas, panaikintos politinės partijos, paleistas parlamentas ir įtvirtintas karinis režimas, buvo įšaldyta ir pati EB Asociacijos sutartis su Turkija. Asociacijos sutartis buvo atnaujinta tik 1986 m., kai buvo panaikintas karinis režimas ir įtvirtinta

¹⁷ Agreement establishing an Association between the EEC and Turkey, *Official Journal of the European Communities (OJEC)*. 1973-12-24, No C 113/2, p. 2–8. [žiūrėta 2010-10-16]

http://www.ena.lu/agreement_establishing_association_eec_turkey_ankara_12_september_1963-2-17463

¹⁸ Janušauskas, R. Ar Turkija yra Europos dalis? Turkijos – Europos Sąjungos santykiai istorinėje perspektyvoje pagal profesorių Ilber Ortayli, *Seimo Europos informacijos biuras*, 2007 [žiūrėta 2010-11-16]

http://ec.europa.eu/lietuva/news_hp/news_representation/turkija_es__lt.htm

¹⁹ Arvanitopoulos, C. *Turkey's accession to the European Union: an unusual candidacy*, Berlin: Springer: Centre for European studies publications, 2009, p. 53.

²⁰ Ten pat.

civilinė valdžia bei įgyvendintos demokratinės reformos Turkijoje.²¹ Ne mažesnėmis kliūtimis Turkijos integracijai į EB nuo 1974 m. tapo Kipro klausimas ir Graikijos politika Turkijos atžvilgiu, ypač nuo 1982 m., kai Graikija įstojo į EB ir gavo veto teisę priimant sprendimus dėl bendradarbiavimo su Turkija.

1987 m. Turkija pateikė oficialią paraišką dėl narystės EB. 1989 m. Europos Komisija pateikė išvadas dėl Turkijos tinkamumo tapti EB nare, kuriose Turkija buvo įvardinta kaip galima potenciali kandidatė, tačiau derybų pradžia buvo atidėta mažiausiai iki 1993 m. dėl Šiaurės Kipro okupacijos ir hiperinfliacijos šalyje. Tuo tarpu, Turkija Europos Komisijos išvadose akcentavo ekonominę dalį, kurioje Turkija pripažįstama tinkama narystei.²² Nepaisant sudėtingų politinių ir ekonominių aplinkybių, Turkija ir EB stengėsi susitarti dėl glaudesnio ekonominio bendradarbiavimo, todėl vėl buvo pradėtos derybos dėl muitų sąjungos. Po daugiau nei tris dešimtmečius trukusių derybų ir sustabdymų dėl nuolatinio Graikijos veto teisės, 1995 m. tarp ES ir Turkijos buvo pasirašyta muitų sąjunga. Turkija tapo pirmąja valstybe, kuri sudarė muitų sąjungą nebūdama Bendrijos nare.²³ Sutarties ratifikavimo klausimas, ypač Europos Parlamente, buvo problematiškas dėl Turkijos kariuomenės veiksmų prieš kurdus Šiaurės Irako teritorijoje. Tačiau Turkijai patvirtinus demokratines konstitucijos pataisas ir išvedus kariuomenę iš Šiaurės Irako, muitų sąjunga buvo ratifikuota ir įsigaliojo nuo 1996 m. sausio 1 d.²⁴ Muitų sąjungos nuostatai reglamentavo prekybą tarp ES ir Turkijos. Jie numatė ne tik maito mokesčių lengvatas, bet ir importo bei eksporto supaprastinimus. Be to, Turkija įsipareigojo laikytis tam tikrų reglamentų, pavyzdžiui, produktų techninio reglamentavimo bei ES teisės aktų, pavyzdžiui, ES konkurencijos ir intelektinės nuosavybės teisės aktų.²⁵ Po muitų sąjungos įsigaliojimo bendra ES ir Turkijos prekybos apimtis per metus išaugo nuo 22 milijardų iki 27 milijardų eurių, be to, Turkijos ekonomika įrodė sugebėjimą konkuruoti laisvos prekybos sąlygomis bei priimti naujus sprendimus, susijusius su laisvos prekybos, konkurencijos ir intelektualios nuosavybės iššūkiais.²⁶ Reikėtų pabrėžti, jog šiandien daugiau kaip pusė Turkijos užsienio prekybos vyksta

²¹ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002, p. 3.

²² Ten pat, p. 3.

²³ Arat, T. *Turkey and European integration*, Istanbul: InterMedia, 1997, p. 42.

²⁴ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į ...*, p. 3.

²⁵ ES ir Turkijos santykiai, ES plėtra, *Europos Komisija*, [žiūrėta 2010-09-20] http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_lt.htm

²⁶ Santykiai su Turkija, *Agenda 2000: Plėtimo iššūkis*, 2007, p. 22–23.

būtent su ES šalimis.²⁷ Muitų sąjungos sudarymas Turkijai buvo reikšmingas, nes leido padidinti prekybos apimtis, vystyti ekonomiką, pritaikyti EB *acquis* šalyje ir galimybę priartėti prie Europos šalių ekonominio išsivystymo vidurkio.

1997 m. gruodžio mėn. Liuksemburge Europos Vadovų Taryba paskelbė, kad Turkija gali siekti narystės ES ir nurodė, jog šaliai bus taikomi tokie patys objektyvūs standartai ir kriterijai, kaip ir kitoms šalims kandidatėms.²⁸ Vadovų susitikime taip pat nuspręsta, kad Stojimo partnerystės programa konkrečiai šaliai kandidatėi bus pagrindinis pasirengimo narystei pagrindas. Tokiu būdu ES savo pagalbą galės skirti atsižvelgdama į konkrečius kiekvienos šalies kandidatės poreikius, kad padėtų įveikti konkrečias su stojimu susijusias problemas.²⁹ Be to, susitikime numatyta, kad Komisija kasmet pateiks reguliarias ataskaitas apie visų kandidačių pažangą siekiant narystės ES. 1998 m. Europos Komisija pateikė pirmąją ataskaitą apie Turkijos pažangą siekiant narystės ES. Pažangos ataskaitoje pastebėta rimtų trūkumų santykiuose tarp kariškių ir civilinės valdžios, dėl kariškių kišimosi į valstybės politiką, dėl įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios atskyrimo principų įtvirtinimo bei dėl žmogaus pilietinių ir politinių teisių pažeidimų. Reiškiamas susirūpinimas dėl nuolatinių demokratijos, religijos, žodžio, spaudos laisvės, tautinių mažumų apsaugos ir žmogaus teisių pažeidimų Turkijoje. Europos Komisija apgailestauja, jog Turkijoje nuolat užfiksuojami nežmoniško, žeminančio ar žiauraus kankinimo atvejai sulaikymo vietose ar įkalinimo įstaigose, žmonių dingimai ar susidorojimai, nepaisant oficialaus Turkijos vyriausybės įsipareigojimo nutraukti tokią praktiką. Europos Komisija konstatavo, jog nors iš esmės galima laisvai išreikšti savo nuomonę žiniasklaidoje, tačiau draudžiama rašyti kurdų klausimu, daugelis žurnalistų ir leidėjų persekiojami pagal baudžiamąją teisę, numatančią nesankcionuotus apribojimus dėl nesmurtinio nuomonės pareiškimo ar išreikštos kritikos valdžios institucijoms, pasitaikė atvejų, kai dėl valdžios kritikos konfiskuojama spauda, knygos ar filmai, keliamos baudžiamosios bylos dėl kurdų kalbos vartojimo. Ataskaitoje nurodoma, jog nors moterų padėtis visuomenėje vis labiau atitinka ES reikalavimus, tačiau šalyje vis dar yra žemas moterų įdarbinimo lygis, egzistuoja žudymai dėl garbės, ankstyvos priverstinės santuokos ir smurtas šeimoje. Todėl Turkija

²⁷ Santykiai su Turkija, *Agenda 2000: Plėtimo iššūkis*, 2007, p. 22–23.

²⁸ *Turkey and the European Union: An Overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2001, p.13.

²⁹ Tarybos sprendimas: dėl principų, prioritetų ir sąlygų, įvardytų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje, ir panaikinantis sprendimą 2006/35/EB, 2008 [žiūrėta 2010-09-25]
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008D0157:LT:NOT>

raginama priimti įstatymus, garantuojančius moterų lygias su vyrais teises šalyje. Ataskaitoje nurodoma, jog socialinės raidos rodikliai, tokie kaip gyventojų raštingumas, gyvenimo trukmė, kūdikių mirtingumas, žymiai atsilieka ne tik nuo dabartinių ES narių, bet ir kitų šalių kandidačių vidurkio. Pažangos ataskaitoje šalis įpareigojama palaikyti gerus santykius su kaimyninėmis valstybėmis ir išspręsti teritorinius nesutarimus laikantis taikaus ginčų sprendimo principo. Europos Komisija pažymėjo, jog Turkijoje veikia rinkos ekonomika, egzistuoja dinamiškas privatus sektorius, atitinkantis laisvosios prekybos taisykles, pradėtas ES teisės aktų derinimas daugelyje sričių, tačiau reikalinga priimti ES *acquis* vidaus rinkoje, ypač viešųjų pirkimų, žemės ūkio ir aplinkos apsaugos srityje. Pažangos ataskaitoje apgailestaujama, jog šalyje labai ryškūs regioninio vystymosi skirtumai, kurie privalo būti mažinami. Taip pat pažymimas nepakankamas šalies makroekonominis stabilumas, ypač per didelė infliacija, nestabilus finansų sektorius, privačiame sektoriuje kainos liberalizuotos, tačiau valstybiniame sektoriuje dar išlikęs kainų reguliavimas, padaryta nepakankama pažanga padaryta privatizuojant valstybės turtą. Tačiau bendras ekonomikos įvertinimas pažangos ataskaitoje yra teigiamas.³⁰

1999 m. Europos Komisijos antroje ataskaitoje apie Turkijos pažangą siekiant narystės ES nurodoma, kad Turkijoje, nors ir egzistuoja pagrindiniai demokratinės sistemos bruožai, tačiau šalis vis dar neatitinka Kopenhagos politinių kriterijų. Opiu klausimu išlieka teismų savarankiškumo klausimas, kurdų piliečių teisių suvaržymai, karinių jėgų kišimosi į civilinę valdžią klausimas, žodžio ir spaudos laisvės apribojimai bei įtempti Turkijos santykiai su kaimyninėmis šalimis. Todėl Europos Komisija skatina Turkiją aktyvinti derybas dėl Kipro suvienijimo klausimo, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų rezoliucijas. Ataskaitoje pabrėžiama, jog Turkija ir toliau išlieka augančios ekonominės rinkos šalimi, pajėgia atlaikyti ES rinkos konkurencingumą. Siekiant pagerinti makroekonominį stabilumą per metus šalyje buvo sumažintas biudžeto deficitas, infliacija ir patvirtinta pensijų reforma, tačiau Turkijoje ir toliau išlieka dideli regioniniai skirtumai, trukdantys ekonominei plėtrai. Europos Komisija džiaugiasi, jog Turkija padarė didelę pažangą įdiegiant ES *acquis* šalyje, kurie susiję su Muitų sąjungos įstatymais. Europos Komisija nurodė, kad didžiausią pažangą šalis padarė bankininkystės, telekomunikacijos, konkurencijos politikos, žemės ūkio srityse. Esminių suvaržymų išliko vartotojų teisių, laisvo kapitalo judėjimo, socialinės politikos, transporto politikos, aplinkos

³⁰ Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, *European Commission*, 1998 [žiūrėta 2010-10-10] http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf

apsaugos, teisėsaugos ir vidaus reikalų srityse. Europos Komisija apgailestauja, jog nepasiekta jokios pažangos laisvo asmenų judėjimo, viešųjų pirkimų, statistikos, regioninės politikos, žvejybos politikos ir valstybės paramos ūkio subjektams srityse.³¹

Turkijos stojimą į ES apsunkino Europos Komisijos paskelbta „Darbotvarkė 2000“, kurioje nebuvo atsižvelgta į Turkijos padarytą pažangą ir ji nepateko į valstybių, su kuriomis turėjo prasidėti derybos dėl narystės, sąrašą. Europos Komisijos nuomone, Turkijos makroekonomikos duomenys nebuvo stabilūs, daug pažeidimų žodžio, laisvės ir žmogaus teisių srityse kaip pavyzdžiui, žmonių kankinimų atvejai, asmenų dingimai ir egzekucijos be teismo.³² Dėl šių priešasčių, o taip pat ir dėl nesutarimų su Graikija ir Kipru, derybos dėl narystės buvo atidėtos neribotam laikui.³³ Tačiau Komisija pabrėžė, jog Muitų sąjungos įsigaliojimas sudarė tvirtą pagrindą gilesnei Turkijos integracijai į ES. Komisijos išvadas Turkija priėmė nepalankiai ir pagrasino ne tik atsiimti savo paraišką dėl narystės, bet ir pagrasino prisijungti Šiaurės Kiprą prie Turkijos.³⁴ ES ir Turkijos bendradarbiavimas pagerėjo, kai 1999 m. gruodį Helsinkio Vadovų Taryba pripažino, jog Turkija yra valstybė kandidatė ir bus priimta į ES, kai bus išspręsti teritoriniai nesutarimai su kaimyninėmis valstybėmis. Vadovų Taryba dar kartą pažymėjo, kad Turkijai, siekiant narystės, bus taikomi tokie patys pažangos vertinimo kriterijai kaip ir visoms kitoms valstybėms kandidatėms, o pasirengimui spartinti bus sudaryta vadinamoji „Stojimo partnerystė“ programa, kurios tikslas – padėti Turkijai pasirengti deryboms dėl narystės. Turkijai buvo nurodyti konkretūs *acquis* perkėlimo darbai, o jų įgyvendinimui buvo skirtos finansinės lėšos iš ES fondų.³⁵

Europos Komisija parengė Turkijos Stojimo partnerystės programą 2001 m. kovo 8 d, kuri oficialiai buvo patvirtinta 2001 m. kovo mėnesį.³⁶ Turkijai kasmet imta skirti dvigubai daugiau finansinių lėšų nei buvo skiriama anksčiau.³⁷ Taigi, galima teigti, jog priėmus „Stojimo partnerystė“ programą buvo užbaigta svarbi teisinė procedūra dėl Turkijos stojimo į ES

³¹ Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, *European Commission*, 1999-10-13 [žiūrėta 2010-10-10] http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf

³² Santykiai su Turkija, *Agenda 2000: Plėtimo iššūkis*, 2007, p. 22–23.

³³ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002, p. 3.

³⁴ Vitkus, G. Turkija, *Europos Sąjunga: enciklopedinis žinynas*, Vilnius: Eugrimas 2008, p. 267.

³⁵ Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-03-23] <http://www.urm.lt/index.php?1987987492>

³⁶ *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004, p. 1.

³⁷ Vitkus, G. Viduržemio jūros valstybių ir ES santykiai, *Europos Sąjunga: enciklopedinis žinynas*, Vilnius: Eugrimas 2008, p. 320.

strategija.³⁸ Turkijai buvo nurodyti prioritetiniai uždaviniai, kurių šalis turėjo imtis trumpuoju laikotarpiu per 1 ir 2 metus bei vidutinės trukmės laikotarpiu, t. y. per 3 ir 4 metus.³⁹ Trumpuoju laikotarpiu Turkija buvo įpareigota: 1) remti Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus pastangas sėkmingai užbaigti Kipro suvienijimo klausimą; 2) sustiprinti teises ir konstitucines garantijas dėl teisės laisvai reikšti mintis pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnį; 3) užtikrinti, kad būtų laikomasi Europos konvencijos prieš kankinimą; 4) pagerinti teismų savarankiškumą pagal tarptautinius standartus; 5) stiprinti teisėjų ir prokurorų mokymą apie ES teisę; 6) išlaikyti *de facto* moratoriumą dėl mirties bausmės; 7) pašalinti visas teises nuostatas, draudžiančias Turkijos piliečiams vartoti jų gimtąją kalbą televizijos ir radijo transliacijų metu; 8) sumažinti regioninius skirtumus; 9) vykdyti finansinio sektoriaus ir žemės ūkio reformas; ir 10) spręsti vaikų darbo problemas.⁴⁰ Vidutinės trukmės laikotarpiu Turkija privalėjo: 1) remiantis Jungtinių Tautų Chartija, išspręsti visus ginčus dėl teritorinių sienų su kaimynėmis valstybėmis; 2) kaip numatyta Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijoje, garantuoti visiems piliečiams, nepriklausomai nuo jų kalbos, rasės, odos spalvos, lyties, politinių įsitikinimų, tikėjimo ar religijos, teises ir laisves; 3) panaikinti mirties bausmę; 4) pasirašyti ir ratifikuoti Europos žmogaus teisių konvencijos 6 protokolą, užtikrinantį kultūrinę įvairovę ir garantuojantį kultūrinės autonomijos teises visiems piliečiams nepriklausomai nuo jų kilmės; 5) užbaigti privatizavimo procesą; 6) baigti reformas žemės ūkio ir finansų sektoriuje; 7) užtikrinti pensijų ir socialinio draudimo sistemos tvirtumą; 8) pagerinti švietimo ir sveikatos bendrąjį lygį.⁴¹ Tais pačiais metais Turkijos vyriausybė paskelbė Nacionalinę ES *acquis* priėmimo programą, kuri buvo parengta pagal „Stojimo partnerystės“ programoje išdėstytus trumpojo ir vidutinės trukmės laikotarpio prioritetinius uždavinius. 2001 m. birželio 26 d. Liuksemburge buvo surengtas Turkijos ir ES Asociacijos tarybos posėdis, kurio metu buvo priimta keletas sprendimų dėl Turkijos dalyvavimo Bendrijos programose bei numatytos galimybės Turkijai naudotis techninės pagalbos ir keitimosi informacija biurais, o taip pat apsvaistytos bendrosios konsultacijos, kurios bus rengiamos reguliariai su muitų sąjunga susijusiems prekybos

³⁸ *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004, p. 1.

³⁹ Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-03-23]
<http://www.urm.lt/index.php?1987987492>

⁴⁰ Tarybos sprendimas dėl principų, prioritetų, pereinamojo laikotarpio uždavinių ir sąlygų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje 2001/235/EB, L 085, 24/03/2001 p. 001-0023 [žiūrėta 2011-02-19]
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:085:0013:01:LT:HTML>

⁴¹ Ten pat.

klausimams aptarti.⁴² Tačiau 2001 m. birželį ES Geteborgo Vadovų Taryba konstatavo, jog Turkijos Nacionalinėje *acquis* priėmimo programoje turėtų būti numatytos konkretnės priemonės „Stojimo partnerystės“ programoje numatytiems prioritetams įgyvendinti, nes Nacionalinė *acquis* priėmimo programa ne visiškai sutapo su „Stojimo partnerystės“ programoje numatytomis prioritetinėmis Turkijos ir ES teisės suderinimo priemonėmis.⁴³

Pirmą kartą apie Turkijos galimybę tapti pilnateise ES nare užsiminta 2001 m. gruodžio 14–15 d. vykusiam Lakeno Europos Vadovų Tarybos susitikime, kuriame Turkija buvo pakviesta prisijungti prie Europos ateities Konvento rengimo.⁴⁴ 2002 m. gruodžio mėn. Kopenhagoje susirinkusi Europos Vadovų Taryba nusprendė, jeigu 2004 m. gruodžio mėn. Europos Vadovų Taryba, remdamasi Komisijos ataskaita nuspręs, kad Turkija atitinka Kopenhagos politinius kriterijus, ES nedelsiant pradės derybas dėl jos narystės.⁴⁵ Tad 2004 m. spalio mėn. remdamasi Kopenhagoje suteiktu įgaliojimu Europos Komisija pateikė komunikatą „Europos Komisijos rekomendaciją dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES“ Tarybai ir Europos Parlamentui. Šį komunikatą sudarė Komisijos rekomendacijos, reguliarioji ataskaita bei problemų, kilsiančių dėl galimos Turkijos narystės, įvertinimas. Europos Komisija išskyrė keletą pagrindinių problemų, susijusių su Turkijos naryste. Visų pirma, Turkijos įstojimas skirtųsi nuo anksčiau vykusių plėtros etapų dėl Turkijos gyventojų skaičiaus, dydžio, geografinės padėties, ekonomikos, saugumo ir kitų faktorių. Antra, išryškėtų regionų ekonominiai skirtumai išsiplėtusioje ES. Trečia, padidėtų migracija iš Turkijos į ES šalis. Ketvirta, nauja išorės sienos kontrolė pareikalautų nemažai investicijų. Penkta, pasikeistų ES narių vietų skaičius Europos Parlamente. Europos Komisija, nors ir nurodė, jog Turkija padarė esminę pažangą, vykdydama politines reformas, kuriomis per keletą metų buvo padaryti pamatiniai konstitucijos ir įstatyminės bazės pakeitimai, atitinkantys „Stojimo partnerystės“ programoje numatytus prioritetus, tačiau ji taip pat pabrėžė kas dar nėra padaryta: 1) nepriimtas asociacijų įstatymas; 2) nepriimti naujas baudžiamasis ir baudžiamojo proceso kodeksai; 3) neįsigaliojo tarpinių apeliacinių teismų

⁴² Tarybos sprendimas dėl principų, prioritetų, pereinamojo laikotarpio uždavinių ir sąlygų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje 2001/235/EB, L 085, 24/03/2001 p. 001-0023 [žiūrėta 2011-02-19] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:085:0013:01:LT:HTML>

⁴³ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002, p. 5.

⁴⁴ Presidency Conclusions: Enlargement, *European Council*, Laeken, 2001 [žiūrėta 2010-11-02] http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeanCouncil/pdf/laeken_en.pdf

⁴⁵ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Europos Komisijos rekomendacija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Komisija*, 2004 [žiūrėta 2010-10-03] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>

įstatymas.⁴⁶ Remdamasi ataskaita, Europos Komisija rekomendavo pradėti derybas su Turkija dėl narystės, su sąlyga, kad pastaroji priims minėtus teisės aktus. Komisija taip pat pasiūlė derybose remtis trimis principais. Pirmiausia, suaktyvinti bendradarbiavimą, skirtą Turkijoje vykdomų reformų procesui stiprinti ir palaikyti. Antra, naudoti tokį darbų metodą, kuris būtų tinkamiausias specifiniu Turkijos atveju. Galiausiai, iš esmės sustiprinti politinį, kultūrinį dialogą tarp valstybių narių ir Turkijos piliečių. Pabrėžiama, kad galutinis tikslas – Turkijos narystė ES – yra aiškus, bet jo rezultatų garantuoti iš anksto neįmanoma.⁴⁷

Siekdamas, kad Turkija atitiktų „Kopenhagos politinius kriterijus“, leisiančius pradėti derybas dėl stojimo į ES, Turkijos parlamentas 2002 ir 2004 m. priimtais dviem įstatymų paketais pradėjo vykdyti šalies teisėsaugos sistemos reorganizavimą, buvo panaikinti valstybės saugumo teismai, prilygę karo tribunolams, atšaukta daugelis žodžio ir politinės laisvės suvaržymų, įvesta civilinė ginkluotojų pajėgų kontrolė, panaikinta mirties bausmė šalyje.⁴⁸ Tai įvertino ir ES institucijų pareigūnai. ES komisaro, atsakingo už plėtrą, G. Verhaugeno nuomone, „Daugiau nebuvo galima ignoruoti Turkijos pasiektos pažangos, rengiantis narystei. Turkija pasiekė daug laimėjimų, kad ji būtų vertinama kaip atitinkanti ES Kopenhagos politinius kriterijus“.⁴⁹ Europos Parlamentas taip pat įvertino Turkijos pažangą įgyvendinant reformas šalyje. Tačiau, nežiūrint į tai, pabrėžė, kad Europos Parlamentas laikosi nuomonės, kad Turkijos valdžios institucijos, siekdamos iki galo įvykdyti politinius kriterijus, turi priimti ir įgyvendinti tolesnes reformas bei įtvirtinti jas praktikoje.⁵⁰

2004 m. gruodžio 16–17 d. Europos Vadovų Taryba Briuselyje palankiai įvertino akivaizdžią Turkijos pažangą vykdant reformas ir išreiškė įsitikinimą, kad Turkija ir toliau nuosekliai jas įgyvendins ir priims šešis Europos Komisijos nustatytus konkrečius teisės aktus: susivienijimų įstatymą, naujus baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksus bei tarpinių

⁴⁶ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Europos Komisijos rekomendacija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Komisija*, 2004 [žiūrėta 2010-10-03] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>

⁴⁷ Komisija rekomenduoja pradėti derybas su Turkija laikantis tam tikrų sąlygų, *Europos Komisija*, Briuselis, 2004 [žiūrėta 2010-06-15] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/04/1180&format=HTML&aged=0&language=LTguiLanguage=en>

⁴⁸ Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005, p. 148.

⁴⁹ *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004, p. 13.

⁵⁰ Turkijos padaryta pažanga siekiant narystės, Europos Parlamento rezoliucija dėl 2004 m. Europos Komisijos reguliariosios ataskaitos ir rekomendacijos dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2004 [žiūrėta 2010-09-20] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2004-0096+0+DOC+XML+V0//LT>

apeliacinių teismų įstatymą, įstatymus dėl kriminalinės policijos ir dėl bausmių vykdymo bei jo priemonių. Europos Vadovų Taryba pažymėjo, kad turi būti visapusiškai įgyvendintos reformos, visų pirma, pagrindinių laisvių ir visiškos pagarbos žmogaus teisėms srityse. Stebėti kaip vyksta reformos buvo paskirta Europos Komisija, kuri turėjo reguliariai teikti ataskaitas Tarybai. Taryba priėjo prie išvados, kad Turkija pakankamai tenkina Kopenhagos politinius kriterijus, todėl Europos Komisija buvo įpareigota pateikti Tarybai derybų su Turkija dėl narystės programos pasiūlymą.⁵¹

Apibendrinant galima teigti, kad nuo oficialių Turkijos ir EEB santykių pradžios, pasirašius Ankaros susitarimą, iki derybų pradžios, Turkijos ir ES santykiai vystėsi nuosekliai, t. y. pradžioje buvo užmegzti politiniai ir ekonominiai santykiai su EEB institucijomis, sudaryta Muitų sąjunga tarp Turkijos ir ES šalių, vėliau sudaryta „Stojimo partnerystės“ programa. Kita vertus, Turkijos integracija į ES vyko lėtai, kai kada sustabdant galioti Asociacijos sutartį dėl nestabilios demokratinės sistemos Turkijoje, t. y. kariškių kišimosi į civilinę valdžią, demokratijos, žmogaus ir mažumų teisių ir laisvių pažeidimų, neišspręsto Kipro suvienijimo klausimo bei įvykdyto karinio perversmo Turkijoje. Vis dėlto Turkijai darant ekonominę, politinę pažangą buvo prieita prie nuomonės, kad ji atitinka valstybei kandidatėi keliamus Kopenhagos politinius kriterijus ir buvo pakviesta pradėti derybas dėl narystės ES.

1.2. ES ir Turkijos derybos dėl narystės ES

Pripažinus, kad Turkija atitinka politinius Kopenhagos kriterijus, t. y. šalyje veikia stabilios institucijos, pakankamai užtikrinančios demokratiją, laisvus rinkimus, teisinės valstybės principus, įstatymų viršenybę, žmogaus teises ir apsaugą bei pagarbą mažumoms,⁵² ir įsigaliojus susivienijimų įstatymui, naujiems baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksams, tarpinių apeliacinių teismų įstatymui bei įstatymams dėl kriminalinės policijos ir dėl bausmių vykdymo ir jo priemonių, 2005 m. spalio 3 d. ES oficialiai pradėjo derybas dėl Turkijos narystės.⁵³ Tai

⁵¹ Pirmininkaujančios valstybės narės išvados, Europos Sąjungos Taryba 2004 m. gruodžio 16-17 d., Briuselis, 2005, 16238/1/04 [žiūrėta 2010-11-17]

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ec/83222.pdf

⁵² Europos Sąjungos plėtra. Plėtros sąlygos, *Europos Komisija* [žiūrėta 2011-02-16]

http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_lt.htm

⁵³ Derybų su Turkija pradžia. Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, *Europos Parlamentas*, P6_TA(2005)0350, 2005 [žiūrėta 2011-02-18]

ženklino naują ES ir Turkijos santykių etapą, kurio baigtis – įstojimas į ES, priklauso nuo pačios Turkijos gebėjimų vykdyti ir įgyvendinti reikalingas reformas.

2005 m. liepos 29 d. Turkija pasirašė Protokolą, kuriuo Ankaros sutarties taikymas buvo išplėstas dešimčiai naujai prie ES prisijungusių valstybių. Prie šio Protokolo buvo pridėta vienašališka Turkijos deklaracija dėl Kipro, kurioje teigiama, jog šio Protokolo pasirašymas, ratifikavimas ir įgyvendinimas jokių būdu nereiškia Protokole minimos, 2004 m. gegužės 1 d. prie ES prisijungusios, valstybės narės, Kipro Respublikos, pripažinimo.⁵⁴ Tai reiškė, jog Turkija ne tik atsisako pripažinti Kipro Respublikos, bet ir toliau tęsia draudimą į Turkijos uostus įplaukti laivams, kurie plaukioja su Kipro vėliava ir laivams, atvykstantiems iš Kipro, bei Kipro lėktuvams skristi ir leisti Turkijos oro uostuose. Toks Turkijos pareiškimas papiktino ES valstybes nares ir institucijas. ES šalių atstovai nurodė, jog Turkija privalo vykdyti Protokolo įsipareigojimus visoms ES šalims ir derybų eigoje privalo pripažinti Kipro Respubliką, kitu atveju, gali būti sustabdytos derybos dėl stojimo į ES.⁵⁵ Taip pat, reaguodamas į Turkijos pateiktą deklaraciją, Europos Parlamentas nurodė, kad Turkija, nepripažindama Kipro Respublikos ir taikydama apribojimus Kipro laivams ir lėktuvams, pažeidžia Ankaros sutartį ir su ja susijusią Muitų sąjungą, nes taip pažeidžiamas laisvo prekių judėjimo principas, be to, tai neigiamai veikia derybų procesą ir gali jį sustabdyti, todėl paragino visiškai įgyvendinti visas Protokolo nuostatas.⁵⁶ Europos Parlamentas pridūrė, kad šis vienašališkas Turkijos pareiškimas nėra ir negali būti sudedamoji Protokolo dalis bei neturi jokio teisinio pagrindo ir neturi būti pateiktas ratifikuoti Turkijos Didžiojoje Nacionalinėje Asamblėjoje.⁵⁷ Europos Komisija, atsižvelgdama į Turkijos pateiktą deklaraciją dėl Kipro Respublikos nepripažinimo ir tebesitęsiantį embargo taikymą Kipro laivams ir lėktuvams, 2005 m. spalio pradžioje parengė griežtą derybų dėl narystės su Turkija strategiją. Strategijoje nurodytos stojimo procedūros,

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>

⁵⁴ Derybų su Turkija pradžia: Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, 2005 rugsėjo 27 d., p. 2. [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>

⁵⁵ Turkey accession and Cyprus, *EurActiv*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-accession-cyprus/article-135940>

⁵⁶ Derybų su Turkija Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, 2005 rugsėjo 27 d., p. 2. [žiūrėta 2011-02-18]

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>

⁵⁷ Ten pat.

pateikti 35 derybiniai skyriai, derybų programa ir apibrėžti derybiniai principai: sąžiningo ir griežto sąlygotumo taikymas ir objektyvus informavimas apie plėtrą. Strategijoje nurodoma, jog derybų pagrindas – šalies pasiekimai. Tai reiškia, jog derybų metu Turkijai yra svarbu visiškai įgyvendinti Kopenhagos politinius kriterijus, perimti ES *acquis* ir skatinti pilietinės visuomenės suformavimą šalyje. Strategijoje derybos nėra apribojamos laiko atžvilgiu, tai reiškia, jog derybų trukmė priklauso nuo reformų įgyvendinimo Turkijoje. Strategijoje pabrėžiama, jeigu Turkija nuolat pažeidinės laisvės, demokratijos, žmogaus teises, įstatymo viršenybės principus, kuriais remiasi ES, derybos gali būti nutrauktos.

2005 m. spalio 3 d. Tarybai patvirtinus Europos Komisijos parengtą strategiją su derybų programa buvo oficialiai pradėtos Turkijos stojimo derybos, tačiau po 2005 m. liepos 29 d. pateiktos Turkijos deklaracijos dėl Kipro, jos tapo ribotomis.⁵⁸ Aktyvus stojimo derybų tarp ES ir Turkijos etapas prasidėjo tik 2006 m. birželį, pradėjus tartis dėl mokslo ir mokslinių tyrimų skyriaus.⁵⁹ Derybos šioje srityje Turkijai nesukėlė jokių sunkumų, nes buvo nustatyta, jog šis derybinis skyrius atitinka ES *acquis*. Pertvarkius Turkijos mokslinių tyrimų politiką lyginant su ankstesniais metais mokslinių tyrimų ir taikomosios veiklos biudžetai padidėjo beveik penkis kartus, mokslo ir technologijų veiksmų plano priemonėms buvo skirta 3 proc. BVP, o tai leido mokslininkams įsijungti į Europos mokslinių tyrimų sferą, atidaryti 15 naujų universitetų, padidinti dėstytojų ir mokslininkų skaičių bei paskatinti dėstytojų, mokslininkų ir studentų judėjimą visoje ES.⁶⁰ Todėl tarpvyriausybinėje stojimo konferencijoje vienbalsiškai nuspręsta mokslo ir mokslinių tyrimų skyrių preliminariai uždaryti.⁶¹

⁵⁸ Derybų procesas pradėtas kruopščia ES teisės aktų analize, vadinama peržiūros procesu, kurio metu Europos Komisija, atlikusi šalies kandidatės teisės peržiūrą, išvadas perduoda Turkijai. Įvertinusi Europos Komisijos išvadas, šalis kandidatė pateikia savo derybinę poziciją. Tada Europos Komisija parengia bendros pozicijos projektą ir atiduoda jį svarstyti ES Tarybai, kuriai patvirtinus atidaromi derybiniai skyriai. Derybinių skyrių atidarymui ir uždarymui būtinas ES valstybių narių vienbalsis sprendimas, kuris priimamas dėl kiekvieno derybinio skyriaus atskirai. Šalims susitarus visais derybinio skyriaus klausimais, skyrius uždaromas. Be to, skyriaus uždarymui Europos Komisija gali numatyti būtinas sąlygas, kurias šalis kandidatė privalo įgyvendinti. Visą derybų procesą reguliariai, remdamasi Europos Komisijos pranešimais, vertina ES Taryba.

⁵⁹ Europos parlamento teisėkūros rezoliucijos projektas dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2006, p. 7 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0269+0+DOC+XML+V0//LT>

⁶⁰ Plėtros suvokimas. Europos Sąjungos plėtros politika, *Europos Komisija, Plėtros generalinis direktoratas*, Belgija, 2007, p.12 [žiūrėta 2010-10-23]
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/publication/enl-understand_lt.pdf

⁶¹ Screening report Turkey: Chapter 25 – Science and Research, *European Commission*, 2006 [žiūrėta 2010-11-01]
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/screening_reports/screening_report_25_tr_internet_en.pdf

Vis tik Turkijos daroma pažanga pagal derybinius skyrius netenkina ES institucijų. 2006 m. pabaigoje ES Taryba dėl Turkijos nevykdomo įsipareigojimo, suteikti teisę į šalies uostus įplaukti laivams su Kipro Respublikos vėliava, nusprendė užblokuoti laisvo prekių judėjimo, finansinių paslaugų, žemės ūkio ir kaimo plėtros, žuvininkystės, transporto politikos, muitų sąjungos ir išorės santykių derybinius skyrius ir nutarė nebaigti derėtis dėl kitų skyrių tol, kol Turkija neįvykdys savo įsipareigojimų, susijusių su Ankaros sutarties papildomu protokolu.⁶² 2006 m. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją, kurioje šalis kandidatė raginama ieškoti Kipro suvienijimo sprendimo, siekti gerų kaimynystės santykių, atsisakyti, bet kokių grasinimų kaimyninėms valstybėms arba nuo įtampą keliančių karinių veiksmų, pavyzdžiui, grasinimų Graikijai karo veiksmais dėl jos teisės nustatyti savo teritorinių vandenų ribas, pripažinti vykdytą armėnų genocidą, nes tai palengvintų Turkijos derybas dėl narystės ES.⁶³ Be to, rezoliucijoje išreiškiamas didelis susirūpinimas dėl didelio kariuomenės vaidmens Turkijos visuomenėje ir nurodoma, jog aiškus pilietinių ir karinių, politinių ir institucinių funkcijų atskyrimas yra būtina sąlyga rimtai kalbant apie Turkijos stojimą į ES. Taip pat iš šalies reikalaujama, jog būtų pasirašytos ir ratifikuotos tarptautinės sutartys: Europos Tarybos konvencija dėl tautinių mažumų apsaugos, Europos regioninių ir mažumų kalbų chartija, Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas ir Jungtinių Tautų Konvencija dėl jūrų teisės, panaikintos arba pakeistos tos Baudžiamojo kodekso nuostatos, kurios sudaro sąlygas šališkoms teisėjų ir prokurorų interpretacijoms, nes būtent taip priimami sprendimai, prieštaraujantys žodžio ir spaudos laisvei, keliantys grėsmę žmogaus teisėms bei laisvėms ir neigiamai veikiantys demokratijos pažangą. Nurodoma, jog pasirašytos ir ratifikuotos sutartys ir įgyvendinti pakeitimai Baudžiamajame kodekse palengvintų ir pagreitintų Turkijos ir ES derybų procesą.⁶⁴

2007 m. Turkijos deryboms su ES taip pat nebuvo visiškai sėkmingi. Visų pirma, nauja ES ir Turkijos derybų kliūtimi tapo į Prancūzijos prezidentus išrinktas N. Sarkozy, kuris aktyviai priešinosi ir pasisakė prieš Turkijos narystę ES. Jo nuomone, „Turkija geografiškai nepriklauso Europai, tai nėra Europos šalis, todėl ji turėtų priklausyti Viduržemio jūros šalių sąjungai, bet ne

⁶² Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-03-23] <http://www.urm.lt/index.php?1987987492>

⁶³ Turkijos pažanga rengiantis narystei, Europos Parlamento rezoliucija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei (2006/2118(INI)), *Europos Parlamentas*, 2006 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:306E:0284:0296:LT:PDF>

⁶⁴ Ten pat.

ES“.⁶⁵ 2007 m. birželį Prancūzija blokavo penkių derybinių skyrių atidarymą: 1) žemės ūkio ir kaimo plėtros; 2) ekonomikos ir pinigų politikos; 3) regioninės politikos ir struktūrinių priemonių koordinavimo; 4) finansinių ir biudžetinių nuostatų; ir 5) institucijų, kurios tiesiogiai siejosi su Turkijos pilnateise naryste ES.⁶⁶ Prie Prancūzijos veto trijuose derybiniuose skyriuose (ekonomikos ir pinigų politikos, regioninės politikos ir struktūrinių priemonių koordinavimo, finansinių ir biudžetinių nuostatų) taip pat prisijungė Turkijos narystei nepritariančios ES narės – Vokietija ir Austrija.⁶⁷ Be to, Prancūzija ir Vokietija pasisakė už ES ir Turkijos privilegijuotą partnerystės sutartį, nesuteikiant Turkijai pilnateisės narystės ES. Kai kurių šalių priešiškus Turkijos narystei ES nesutrukdė valstybei pradėti derybas dėl naujų 5 skyrių: 1) įmonių ir pramonės finansų kontrolės; 2) statistikos; 3) transeuropinių tinklų; 4) vartotojų teisių; ir 5) sveikatos apsaugos.⁶⁸ Tačiau minėti derybiniai skyriai ne visiškai atitiko ES *acquis* reikalavimų, todėl derybos dėl šių skyrių nėra užbaigtos iki šiol. Europos Parlamentas pateikė rezoliuciją dėl Turkijos pažangos, kurioje palankiai įvertino Turkijos vyriausybės pasiryžimą spartinti reformas – visų pirma priimti naują Konstituciją, kuri gintų žmogaus teises ir laisves bei užtikrintų demokratinę ir sekuliarią Turkijos valstybę. Tačiau rezoliucijoje nurodoma, jog Turkija vis dar neįgyvendino Asociacijos sutartyje numatytų įsipareigojimų, t. y. šalis nepripažįsta Kipro Respublikos, neišveda ginkluotų pajėgų iš Šiaurės Kipro Turkų Respublikos ir toliau tęsia embargą Kipro laivams ir lėktuvams bei nepradedą susitaikymo su Armėnija proceso, tarpininkaujant Europos Komisijai. Europos Parlamentas rezoliucijoje pasmerkė Turkijos armėnų laikraščio redaktoriaus H. Dink bei katalikų kunigo A. Santoro nužudymus ir paragino Turkijos vyriausybę imtis veiksmų prieš tokį priešiškus kurstančias organizacijas ir grupes bei dėti ilgalaikes pastangas kuriant palankias sąlygas, siekiant užtikrinti Turkijos religinių mažumų teises laisvai išpažinti savo tikėjimą, rasti ilgalaikį kurdų klausimo sprendimą bei gerbti žmogaus teises ir laisves bei „sustiprinti pastangas išnaikinti prieš moteris nukreiptą prievartą ir diskriminacinę praktiką.“ Be to, Europos Parlamentas skatina Turkijos valdžios institucijas kurti

⁶⁵ Turkijai nėra vietos Europoje, *Integracijos žinios*, 2007, Nr. 59, p. 3.

⁶⁶ Keeping the door wide open: Turkey and EU accession. Seventh Report of Session 2007–08, *House of Commons Business and Enterprise Committee*, London, 2008 June 23, p. 18 [žiūrėta 2011-02-10]
<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmberr/367/367i.pdf>

⁶⁷ Göksel, N. Turkey and the EU: Looking Back on 2009, *Turkish policy*, 2010 [žiūrėta 2010-11-02]
<http://www.turkishpolicy.com/article/506/turkey-and-the-eu-looking-back-on-2009/>

⁶⁸ ES ir Turkijos santykiai, Europos Sąjungos plėtra, *Europos Komisija*, [žiūrėta 2010-09-20]
http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_lt.htm

bendrą kovos su korupcija strategiją bei imtis veiksmų plano, kaip išlyginti miesto ir kaimo vietovių išsivystymo skirtumus, ypač pietryčių Turkijos dalyje.⁶⁹

2008 m. vasario 18 d. ES Taryba priėmė atnaujintą „Stojimo partnerystės“ programą su Turkija.⁷⁰ Atnaujintoje programoje numatyti svarbiausi trumpalaikiai ir vidutinio laikotarpio prioritetai. Per trumpąjį laikotarpį Turkija turi įgyvendinti teisės aktus, kuriais siekiama sukurti: 1) veikiančią ombudsmeno sistemą; 2) padidinti teisminių institucijų veiksmingumą; 3) ratifikuoti JT konvencijos prieš kankinimą neprivalomą protokolą, kuriame numatoma sukurti kalinimo įstaigų nepriklausomos stebėsenos sistemą; 4) stebėti žmogaus teisių padėtį ir įgyvendinti visas reformas, susijusias su asociacijos ir taikių susirinkimų laisve bei imtis būtinų priemonių tolerantiškai aplinkai kurti, kurioje būtų gerbiama religijos laisvė; 5) vykdyti priemones, siekiant įgyvendinti galiojančius teisės aktus, susijusius su moterų teisėmis ir užtikrinti, kad būtų gerbiamos profesinių sąjungų teisės; 6) pašalinti visus galiojančius apribojimus į turkų uostus įplaukti laivams su Kipro Respublikos vėliava bei imtis konkrečių veiksmų siekiant normalizuoti dvišalius Turkijos santykius su visomis ES valstybėmis narėmis, tarp jų ir su Kipro Respublika.⁷¹ Vidutinės trukmės laikotarpiu Turkija turi užbaigti: 1) privatizavimo programą; 2) užtikrinti viešųjų finansų tvarumą; 3) pagerinti švietimo ir sveikatos apsaugos lygį; 4) modernizuoti šalies infrastruktūrą, visų pirma energetikos ir transporto srityje, siekiant sustiprinti bendrą ūkio konkurencingumą; 5) įgyvendinti viešųjų pirkimų strategiją, griežtinant reikalavimus informacijos teikimui; 6) tęsti teisės aktų derinimą, užtikrinant veiksmingą intelektinės nuosavybės teisių įgyvendinimą bei perkelti elektroninių ryšių *acquis* į nacionalinę teisę.⁷² Tais pačiais metais buvo atidaryti dar 4 nauji derybiniai skyriai: 1) intelektinės nuosavybės; 2) įmonių teisės; 3) laisvo kapitalo judėjimo; ir 4) informacinės visuomenės ir žiniasklaidos; o 2009 m. pradėtos diskusijos dėl mokesčių skyriaus atidarymo.⁷³

2009 m. Kipro Respublika pasinaudojusi veto teise blokavo 6 derybinius skyrius: 1) energetikos; 2) švietimo ir kultūros; 3) laisvo darbuotojų judėjimo; 4) užsienio saugumo ir

⁶⁹ Pasiūlymas dėl Europos Parlamento rezoliucijos dėl Turkijos 2007 m. pažangos ataskaitos, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2007-10-24 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=LT&reference=A6-0168/2008>

⁷⁰ Tarybos sprendimas: dėl principų, prioritetų ir sąlygų, įvardytų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje, ir panaikinantį sprendimą 2006/35/EB, 2008 [žiūrėta 2010-10-17]

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:051:0004:01:LT:HTML>

⁷¹ Ten pat.

⁷² Ten pat.

⁷³ ES ir Turkijos santykiai, ES plėtra, *Europos Komisija* [žiūrėta 2010-11-02]

http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_lt.htm

politikos; 5) ekonomikos ir pinigų politikos; 6) regioninės politikos ir struktūrinių priemonių koordinavimo bei pagrindinių teisių.⁷⁴ 2009 m. spalio mėn. Europos Komisijos paskelbtoje ataskaitoje apie Turkijos pažangą nurodoma, kad šalyje vyko laisvi ir sąžiningi savivaldos rinkimai, pradėta reformuoti teismų sistema, imtasi civilinės kariuomenės kontrolės bei iniciatyvų siekiant sumažinti nesutarimus su kurdų kilmės gyventojais, ypač palankiai įvertinti Turkijos veiksmai siekiant normalizuoti santykius su kaimynine Armėnijos valstybe bei užtikrinant stabilumą bei saugumą Pietų Kaukazo, Artimųjų Rytų ir kituose regionuose.⁷⁵ Tačiau ataskaitoje nurodoma, kad Turkija vis dar ne visiškai įgyvendino Asociacijos susitarimo papildomą protokolą ir nepašalino visų, laisvą prekių judėjimą ribojančių, kliūčių, įskaitant ir tiesioginio transporto ryšio su Kipru ribojimą. Be to, Komisija nurodė, kad Turkijai būtina paspartinti reformas saviraiškos laisvės, spaudos laisvės, religijos laisvės, profesinių sąjungų teisių, civilinės kariuomenės kontrolės, moterų teisių ir lyčių lygybės srityse.⁷⁶ Komisarui atsakingo už ES plėtrą, O. Rehno nuomone, „derybų pažanga priklauso nuo pačios Turkijos, todėl visų pirma turi būti garantuotos pagrindinės laisvės užtikrinant mažumų ir visų gyventojų teises, įtvirtintos teisinės valstybės principai bei normalizuoti Turkijos ir Armėnijos santykiai.“⁷⁷

Kita vertus, 2010 m. derybas tęsti tapo problematiška dėl 2 priežasčių: 1. Daugiau kaip pusė derybinių skyrių oficialiai sustabdyti dėl nesutarimų su Kipro Respublika; 2. Dėl Vokietijos, Prancūzijos, Austrijos ir Olandijos lyderių priešiškos pozicijos Turkijos narystės ES klausimu neatidaromi nauji skyriai.⁷⁸ Todėl 2010 m. birželį Turkija galėjo pradėti derybas: 1) dėl maisto saugos ir 2) veterinarijos ir fitosanitarijos politikos skyrių. Viešųjų pirkimų, socialinės politikos ir užimtumo derybinius skyrius tikimasi atidaryti 2011 m.⁷⁹ ES plėtros komisaro S. Füle ir Turkijos žemės ūkio ministro M. Ekerio nuomone, „šių skyrių atidarymas ne tik svarbus žingsnis tolimesniems ES ir Turkijos santykiams plėtoti, bet ir dar kartą įrodo Turkijos norą

⁷⁴ Göksel, N. Turkey and the EU: Looking Back on 2009, *Turkish policy*, 2010 [žiūrėta 2010-11-02] <http://www.turkishpolicy.com/article/506/turkey-and-the-eu-looking-back-on-2009/>

⁷⁵ Bendrasis pranešimas apie Europos Sąjungos veiklą, *Europos Komisija*, 2009, p.56 [žiūrėta 2010-09-10] http://europa.eu/generalreport/lt/2009/files/rg2009_lt.pdf

⁷⁶ Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-11-02] <http://www.urm.lt/index.php?1987987492>

⁷⁷ ES plėtros procesas – Vakarų Balkanų ir Turkijos pažangos metai, Briuselis, 2009 [žiūrėta 2010-10-19] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1519&format=HTML&aged=0&language=LT&guiLanguage=en>

⁷⁸ Skardžiūtė, R. Referendumas taip ir nesuvienijo, *Atgimimas*, 2010 lapkričio 05 d. [žiūrėta 2010-11-08] <http://atgimimas.lt/Pasaulyje/Referendumas-taip-ir-nesuvienijo>

⁷⁹ Tocci, N. The Baffling Short – sightedness in the EU – Turkey – Cyprus Triangle, *Istituto Affari Internazionali*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iai1021.pdf>

prisijungti prie ES“.⁸⁰ Šiuo metu Turkijos derybose dėl narystės ES iš 35 derybinių skyrių yra atidaryta 13 ir vienas iš jų – uždarytas (žr. 1 priedą), o dar 17 skyrių yra suspenduoti.⁸¹ ES reikalų eksperto M. A. Birando nuomone, „ES abejingumas ir kai kurių valstybių akivaizdus priešiškas Turkijai lemia tai, jog Turkijos visuomenė praranda susidomėjimą ES ir išreiškia vis mažiau noro prisijungti prie Bendrijos. Jei tolimesni metai neatneš matomų rezultatų, derybos dėl Turkijos narystės ES gali visiškai sustoti, arba apskritai nutrūkti“.⁸²

Nežiūrint komplikuočių derybinių aspektų, Turkija ir toliau tęsia reformas demokratijos srityje. 2010 m. rugsėjo 12 d. Turkijoje įvyko referendumas dėl konstitucijos pakeitimų, kurio rezultatai parodė ne tik ryžtą priartėti prie ES standartų – visų pirma, konstitucinėmis reformomis siekiama pertvarkyti teismų sistemą. Numatyta, jog Aukščiausiasis ir Konstitucinis teismai bus iš dalies sudaromi parlamento ir vyriausybės, siekiant užtikrinti jų nepriklausomumą ir nešališkumą.⁸³ Konstitucijos pataisos taip pat turės įtakos teisėjų ir prokurorų rinkimo ir skyrimo sistemai, karinio teismo jurisdikcijai. Be to, siekiama apriboti armijos įtaką, suteikiant daugiau galios civiliniams teismams kontroliuoti kariškius ir juos teisti. Taigi kariuomenė, kuri iki šiol Turkijoje buvo svarbi politiniame gyvenime, turėtų pamažu prarasti savo vaidmenį. Be to, konstitucijos pakeitimais siekiama sustiprinti žmogaus teisių padėtį šalyje, įvedant naujas vaikų ir žmonių su negalia teisių gynimo nuostatas, išplečiant piliečių ir profsąjungų teises, suteikiant galimybes valstybės tarnautojams streikuoti.⁸⁴ Konstitucijos pataisos buvo įvertintos ir 2010 m. lapkričio 9 d. Europos Komisijos kasmetinėje ataskaitoje apie Turkijos pažangą stojant į ES, tačiau nurodoma, kad Turkija privalo sustiprinti pastangas ginant žodžio laisvę, moterų ir mažumų, tarp jų ir kurdų teises.⁸⁵ Ataskaitoje Europos Komisija išskiria Turkijos aktyvumą užsienio politikoje, ypač jos indėlį į energetinį saugumą,⁸⁶ tačiau kartu pabrėžiama, kad nėra

⁸⁰ Catalano, A. Turkey – EU Relations and the 13th Chapter: The Symbol of... what?, *The Journal of Turkish Weekly*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.turkishweekly.net/op-ed/2721/turkey-eu-relations-and-the-13th-chapter-the-symbol-of...what.html>

⁸¹ Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-11-02]

<http://www.urm.lt/index.php?1987987492>

⁸² Europe losing Turkey and united Cyprus, *Euractiv*, 2010-01-07 [žiūrėta 2010-09-10]

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/europe-losing-turkey-united-cyprus/article-188612>

⁸³ Skardžiūtė, R. Referendumas taip ir ... [žiūrėta 2010-11-08]

<http://atgimimas.lt/Pasulyje/Referendumas-taip-ir-nesuvienijo>

⁸⁴ Turkey referendum strengthens ruling party, *EurActiv*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-referendum-strengthens-ruling-party-news-497703>

⁸⁵ Turkey 2010 Progress Report, 2010, *European Commission*, [žiūrėta 2010-11-16]

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf

⁸⁶ Kardasas, S. Turkijoje reaguojama į ES Komisijos pažangos ataskaitą, *Geopolitika*, 2010 [žiūrėta 2010-11-16]

<http://www.geopolitika.lt/?artc=4334>

padaryta jokios pažangos Kipro suvienijimo klausimu.⁸⁷ Turkijos politikai, ypač Turkijos ministras pirmininkas R. T. Erdoganas ir Europos reikalų ministras E. Bagisas, ataskaitą įvertino palankiai, nes joje buvo patvirtinta, jog Turkija gali tikėtis visateisės narystės ES.⁸⁸

2010 m. rugsėjo mėn. 12 d. Turkijoje vykusio referendumo dėl Konstitucijos pakeitimų galimos pasekmės Turkijos visuomenei

Analizuojant ekspertų ir studentų pateiktus atsakymus dėl 2010 m. rugsėjo mėn. 12 d. Turkijoje vykusio referendumo dėl Konstitucijos pakeitimų paaiškėjo, jog visi ekspertai ir studentai Turkijos visuomenės pritarimą konstitucinėms pataisoms vertina kaip svarbų, reikalingą ir naudingą žingsnį siekiant, kad Turkija taptų demokratiškesnė valstybė ir įgyvendintų ES reikalavimus. Dauguma ekspertų ir studentų sutinka, kad įgyvendinti konstituciniai pakeitimai turės teigiamų pasekmių Turkijos visuomenei, nes reformos ne tik apribos kariškių teises ir pertvarkys teismus, bet ir prisidės prie didesnio teisingumo šalyje, o taip pat padidins demokratinų institucijų vaidmenį Turkijoje. Tačiau ar pakeitimai bus įgyvendinti, ne visi ekspertai ir studentai buvo įsitikinę, nes, jų nuomone, apriboti kariškių teises ir pertvarkyti teismus yra sudėtingas procesas. Ekspertas E1 nurodo, jog „Turkijos visuomenės pritarimas pataisoms, ypač rytinėje šalies dalyje, įrodo, jog visuomenė laukia pokyčių ir yra pasiryžusi keistis bei siekia, jog Turkija taptų demokratiškesnė ir teisingesnė šalis, tačiau sudėtinga prognozuoti, ar reformos tikrai bus įgyvendintos realybėje, nes apriboti kariuomenės, kuri beveik 30 m. kišosi į valstybės valdymą, teises yra sudėtingas ir ilgas darbas.“ Kaip ir pirmasis ekspertas, ekspertas E2 įsitikinęs, kad „pritarimas konstitucinėms pataisoms buvo labai svarbus ir reikalingas demokratijos pažangai Turkijoje. Konstitucinės pataisos taip pat yra reikšmingos, nes padidina teisingumą šalyje, užtikrina teismų kontrolę ir padidina demokratinų institucijų vaidmenį šalyje.“ Tačiau ekspertas E2 nuomone, šios konstitucinės pataisos Turkijoje yra nepakankamos, nes ir toliau lieka galioti ankstesnė Turkijos Konstitucija: „Turkijoje ir toliau galios nedemokratiška Turkijos Konstitucija, priimta po karinio perversmo 1982 m., taip pat išlieka galioti institucijos, kurias sukūrė karinis režimas, o kariškių teisės valstybės valdyme tik apribojamos, bet ne panaikinamos. Todėl, kol Turkijoje nebus visiškai pakeista po karinio perversmo priimta Konstitucija, Turkija netaps visiškai demokratiška valstybė.“ Ekspertas E3

⁸⁷ Key findings of the 2010 progress report on Turkey, *European Commission*, Brussels, 2010 [žiūrėta 2010-11-16] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/10/562&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

⁸⁸ Ten pat.

taip pat sutinka, jog „Turkijos visuomenės pritarimas Konstitucijoms pataisoms yra reikšmingas, nes šalyje bus užtikrinama didesnė demokratija, Turkija greičiau atitiks ES kriterijus, tačiau, ar bus įgyvendintos referendumė pritartos Konstitucijos pataisos, paaiškės tik ateityje“. Ekspertas E4 išreiškia skeptiškesnę nuomonę. Anot jo, nors ir referendumas buvo reikšmingas ir naudingas visai Turkijai, tačiau nurodo, jog „po pataisų praktiškai niekas nepasikeis, o jei ir pasikeistų, tai nežinia, ar ilgam, nes Turkijoje negalima garantuoti, jog pasikeitus valdžiai viskas taip ir išliks ir nebus gražinta ankstesnė sistema.“ Studento S6 nuomone: „Konstitucijos pataisos – tai galimybė užtikrinti didesnę lygybę visuomenėje ir įvykdyti demokratines reformas, o tai reiškia, kad Turkijoje padidės teisingumas.“ Studentas S1 nurodė, jog „Ministras pirmininkas R. T. Erdoganas labai siekia teigiamų permainų Turkijoje, ypač stengiasi dėl Turkijos visuomenės, todėl referendumas buvo labai svarbus įvykis, siekiant kad Turkija taptų demokratiškesnė ir europietiškesnė šalis ir priartėtų prie ES kriterijų, tačiau negali būti aišku, ar visi pakeitimai bus įgyvendinti realybėje.“ Studentas S2 nuomone, „įvykęs referendumas Turkijai – naudingas ir ryžtingas žingsnis demokratiškesnės šalies link, nes šalyje bus sumažinta kariškių įtaka, o tai reiškia, kad Turkijoje gali būti išvengta karinių perversmų, o kariškiai taps lygūs su visais piliečiais visuomenėje“. Studentas S3 pastebi, jog „Turkija yra nuolat kritikuojama dėl kariškių kišimosi į valstybės valdymą, todėl įvykęs referendumas yra žingsnis siekiant išspręsti šią problemą.“ Studentas S4 sutinka, kad „Turkijai buvo reikalingos konstitucinės pataisos, kurios sumažintų kariuomenės kišimąsi į politiką, tačiau ar jos bus įgyvendintos paaiškės ateityje.“

Apibendrinant šį poskyrį galima teigti, kad Turkijai atitikus politinius Kopenhagos kriterijus, 2005 m. prasidėjo derybos dėl narystės ES, suteikusios Turkijai paskatą plėtoti demokratiją, puoselėti žmogaus teises ir toliau modernizuoti bei reformuoti šalies politinį, ekonominį ir sociokultūrinį gyvenimą. Nepaisant to, jog šalyje vyksta pažangūs demokratiniai procesai, derybos vyksta lėtai, sunkiai ir komplikuoti dėl Turkijos vangiai vykdomų kai kurių reformų ir dėl ES valstybių narių blokuojamų derybinių skyrių, todėl sunku prognozuoti kaip pasibaigs šis derybų procesas, kuris priklauso tiek nuo Turkijos gebėjimo įgyvendinti demokratines reformas šalyje, tiek nuo ES valstybių narių požiūrio, ar Turkija gali tapti pilnateise ES nare.

2. PAGRINDINĖS KLIŪTYS TURKIJOS NARYSTEI ES

Narystės siekiančios šalys kandidatės, turi galimybę įstoti į ES tik visiškai įgyvendinusios Kopenhagos ir Madrido kriterijus. Kopenhagos kriterijai numato, jog šalyje kandidatėje privalo: 1) veikti stabilios institucijos, garantuojančios demokratiją, laisvus rinkimus, teisinę valstybę, įstatymų viršenybę, žmogaus teises ir pagarbą tautinėms mažumoms; 2) egzistuoti rinkos ekonomika, gebanti konkuruoti su ES valstybėmis; 3) gebėti prisiimti narystės įsipareigojimus siekti politinės, ekonominės ir pinigų sąjungos; 4) pati ES turi būti pajėgi priimti naujas nares. Madrido kriterijai reikalauja, kad šalies kandidatės valstybinės ir teisinės struktūros būtų pertvarkomos pagal ES reikalavimus.⁸⁹ Turkija siekdama atitikti šiuos kriterijus įvykdė nemažai politinių ir ekonominių reformų, tačiau jos vykdoma užsienio politika kaimyninių valstybių atžvilgiu neatitinka ES keliamų reikalavimų. Būtent tai yra viena iš pagrindinių kliūčių Turkijai tapti pilnateise ES nare. Norėdama prisijungti prie ES, Turkija privalo atsižvelgti ir paklusti ES reikalavimams normalizuoti bei palaikyti glaudžius ir draugiškus santykius su kaimyninėmis šalimis, o svarbiausia, su Kipru ir Armėnija, su kuriomis Turkija iki šiol nėra užmezgusi diplomatinių santykių.

2.1. Kipro suvienijimo klausimas

Daugelį metų Turkija siekdama narystės ES, nesugeba išspręsti vienos iš didžiausios savo užsienio politikos problemų – Kipro suvienijimo klausimo. Neradus taikaus sprendimo, kaip įveikti konfliktą tarp Turkijos, Kipro ir Graikijos, derybos dėl Turkijos narystės ES gali visiškai sustoti, arba apskritai nutrūkti.⁹⁰

Kipro suvienijimo problema turi galias istorines šaknis. Kipras ilgą laiką buvo kryžkelėje tarp Europos, Afrikos ir Azijos. Sala dėl savo strateginės padėties dar priešistorės, antikos laikais ir ankstyvaisiais viduramžiais patyrė nemažai užkariavimų. Ją valdė asirai, egiptiečiai, persai, romėnai, arabai ir kryžiuočiai. Turakai šalį nukariavo tik Osmanų imperijos laikais, o XIX a.

⁸⁹ Plėtros sąlygos, *Europos Komisija* [žiūrėta 2010-02-11]

http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_lt.htm

⁹⁰ Europe losing Turkey and unite Cyprus, *EurActiv*, 2010-01-07 [žiūrėta 2010-09-10]

<http://www.euractive.com/en/enlargement/europe-losing-turkey-united-cyprus/article-188612>

pabaigoje už pagalbą karuose prieš Rusiją jie padovanojo salą Didžiajai Britanijai, kuri tapo Didžiosios Britanijos kolonija.⁹¹ Tik praėjusio amžiaus 6 dešimtmetyje britai nutarė dekolonizuoti salą. Prasidėjo ilgos ir nelengvos derybos, vykusios Ciuriche ir Londone tarp 5 derybų dalyvių: Jungtinės Karalystės, Graikijos, Turkijos bei Kipro graikų ir turkų atstovų. 1960 m. buvo: 1) sutarta jog naujoji valstybė turėtų būti dviejų bendruomenių respublika su konstitucija, kurioje numatyta, kad tiek Kipro turkai, tiek Kipro graikai turi prisidėti prie salos valdymo, t. y. valdžia padalinama tarp dviejų etninių bendruomenių; 2) patvirtinta Kipro turkų ir graikų politinė partnerystė; ir 3) numatytas draudimas Kiprui prisijungti prie bet kurios nors šalies. Pagal konstituciją naujosios Kipro Respublikos prezidentu buvo numatytas Kipro graikų atstovas, o viceprezidentu – Kipro turkų atstovas, jiems buvo suteikta veto teisė, ypač užsienio politikos klausimais.⁹² Nepaisant 1960 m. konstitucijoje numatytų nuostatų, per pirmuosius nepriklausomybės metus išryškėjo esminė problema – Kipro graikų bendruomenė, iš esmės save laikanti Kipre gyvenančiais graikais, o ne graikų kilmės kipriečiais, visada norėjo, kad Kipras būtų prijungtas prie Graikijos.⁹³ Tačiau Kipro turkams, kurie save laikė Kipre gyvenančiais turkais, o ne turkų kilmės kipriečiais, susivienijimo su Graikija perspektyva atrodė visai nepriimtina. 1963 m. pab. prasidėjo rimti susirėmimai tarp etninių bendruomenių. Dauguma salos gyventojų graikų palaikė susivienijimo su Graikija idėją, tačiau tam griežtai priešinosi turkų bendruomenė ir juos palaikanti Turkija. Prasidėjo nevaisingos derybos dėl naujos salos konstitucijos. Graikai pasisakė už unitarinę valstybę, turkai reikalavo federacinės salos valdymo formos.⁹⁴

1974 m. mėginta prijungti Kiprą prie Graikijos. Dėl šios priežasties graikų karininkų vadovaujama ir Graikijos karinio režimo inspiruota Nacionalinė gvardija nuvertė Kipro prezidentą arkivyskupą Makarijų ir paskyrė šalies prezidentu ekstremistinių pažiūrų N. Samsoną, susivienijimo su Graikija šalininką. Turkijos visuomenė jautriai reagavo į Graikijos veiksmus. 1974 m. liepos mėn. Turkijos armija išsilaipino Kipre ir okupavo šiaurinę salos dalį – apie 40 proc. teritorijos. Šalis buvo padalinta į dvi dalis – šiaurinę turkiškąją ir pietinę graikiškąją. Po

⁹¹ *Turkey and the European Union: An Overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2001, p. 47.

⁹² Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 311.

⁹³ Stephen, M. *The Cyprus Question: A concise guide to the history, politics, and law of the Cyprus question*, London: Northgate, 2001, p. 22.

⁹⁴ *Turkey and the European Union: An Overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2001, p. 47.

kelių dienų žlugus Graikijos kariniam režimui, Makarijus grįžo į Kiprą, tačiau Turkija savo kariuomenės iš šalies neišvedė.⁹⁵ Po Turkijos veiksų 1974 m. tūkstančiai kipriečių graikų buvo priversti palikti savo namus ir žemes Kipro šiaurinėje dalyje ir persikelti į pietinę salos dalį, o kipriečiai turkai – į šiaurinę. Neramumai, konfliktai ir smurtas etniniu pagrindu lėmė Jungtinių Tautų Organizacijos sprendimą atsiųsti į Kiprą taikdarių būrius užtikrinti taiką ir tvarką visoje saloje.⁹⁶

1975 m. vasario mėn. šiaurinėje okupuotoje salos dalyje buvo įkurta Federacinė Kipro turkų respublika, kurios prezidentu tapo turkų bendruomenės lyderis R. Denktaşas. 1983 m. lapkričio mėn. turkų okupuota salos dalis pasiskelbė nepriklausoma valstybe, kurią vienašališkai pripažino tik Turkija.⁹⁷ Šiaurės Kipro Turkų Respublika tiek politiškai, tiek ekonomiškai tapo priklausoma nuo Turkijos. 1984 m. šalys pasikeitė ambasadomis.⁹⁸ Tai dar labiau paaštrino santykius tarp Turkijos, Graikijos ir Kipro bei paveikė Turkijos santykius su Bendrija. Šiaurinės Kipro salos dalies okupacija akivaizdžiai neatitiko pagrindinių Bendrijos principų ir Turkijai keliamų reikalavimų palaikyti draugiškus ir glaudžius santykius su kaimyninėmis šalimis.⁹⁹ Todėl būta ne vieno bandymo siekiant sureguliuoti konfliktą ne tik pačių Kipro graikų ir Kipro turkų pastangomis, bet ir ES bei JTO. Pirmiausia, norėdamas rasti Kipro klausimo sprendimą, JTO generalinis sekretorius Boutros-Boutros Ghalis 1992 m. vasarą abiem pusėms pateikė vadinamąjį „idėjų rinkinį“ ir žemėlapius, kuriais remiantis turėjo vykti bendruomenių derybos dėl Kipro suvienijimo dviejų bendruomenių federacijos pagrindu. Paketą numatė, kad turkų bendruomenei atiteks 28,2 proc. salos teritorijos, o graikams turėjo būti perduota likusi teritorija ir nuo 1974 m. turkų kontroliuojamas ir nenaudojamas Varošos kurortas. Tačiau turkų atstovai skeptiškai vertino šiuos pasiūlymus ir iškėlė savuosius. Derybos vyko sunkiai ir greitai įstrigo. 1992 m. JTO lapkritį Saugumo Taryba priėmė rezoliuciją, kuria apkaltino turkų pusę „idėjų paketo“ obstrukcija, nes Turkija pareiškė, kad neišves iš salos nė vieno savo kareivio, kol nebus

⁹⁵ *Turkey and the European Union: An Overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2001, p. 49.

⁹⁶ Stephen, M. *The Cyprus Question: A concise guide to the history, politics, and law of the Cyprus question*, London: Northgate, 2001, p. 60.

⁹⁷ Iki šiol Šiaurės Kipro turkų respublikos nepripažįsta jokia pasaulio valstybė, išskyrus Turkiją.

⁹⁸ Adamson, F. Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis, *Political Science Quarterly*, 2001, No. 116(2), p. 283.

⁹⁹ Ugur, M. Testing times in EU – Turkey relations: the road to Copenhagen and beyond, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2003, 5(2), p. 171.

užtikrintos turkų teisės saloje.¹⁰⁰ Nauja kliūtimi deryboms tapo G. Clerides išrinkimas Kipro prezidentu. Rinkimų kompanijos metu jis kritikavo tuometinį prezidentą G. Vassiliou už jo įsipareigojimą laikytis JTO „idėjų rinkinio“ nuostatų, kurias prezidentą G. Clerides rėmę dešinieji laikė per daug palankiomis turkų bendruomenei. G. Clerides reikalavo nepaisyti „idėjų rinkinio“ ir delsė pradėti derybas.¹⁰¹ Kita vertus, jis pradėjo aktyvią kampaniją, siekdamas, kad kuo greičiau Kipras būtų priimtas į ES. Reaguodama į tai Turkija paskelbė, kad Kipro priėmimas į ES be konsultacijų su turkų bendruomene būtų neteisėtas ir tik apsunkintų derybas dėl salos suvienijimo. Netrukus turkų bendruomenės lyderis R. Denktaşas pareiškė, kad, jei Kipras bus priimtas į ES, Šiaurinė Kipro dalis ekonomiškai ir politiškai integruosis į Turkiją.¹⁰² 1994 m. gegužės mėn. Kipro vyriausybės atstovas pateikė prezidento G. Clerides alternatyvius pasiūlymus JTO Saugumo Tarybai, pagal kuriuos buvo numatytas salos demilitarizavimas, penkių nuolatinių Saugumo Tarybos narių atstovų konsultacijos Graikijoje, Turkijoje ir Kipre bei tarptautinė konferencija Kipro suvienijimo klausimu.¹⁰³ 1994 m. liepos mėnesį JTO Saugumo Taryba Kipro klausimu priėmė naują rezoliuciją, kurioje buvo nurodoma, kad Kipro problemos sprendimas turi remtis salos ir jos suvereniteto nedalomumu, nepriklausomybe ir teritoriniu integralumu, politiniu dviejų bendruomenių federacija, atmetant separatizmą ir jungimąsi prie kitų valstybių.¹⁰⁴ Graikija ir Kipro pietinė dalis be išlygų pritarė rezoliucijai, tačiau turkų bendruomenės lyderis R. Denktaşas ir tuometinis Turkijos užsienio reikalų ministras M. Soysalis ją įvertino neigiamai kaip „prograikišką“. Rugsjūčio mėn. Šiaurės Kipro Turkų Respublikos parlamentas 30 balsų prieš 16 pasisakė už glaudesnius santykius su Turkija ir prieš federalistinį salos suvienijimo sprendimą.¹⁰⁵ Kipro salos suvienijimą dar labiau komplikavo, 1994 m., Turkijai besiruošiant su ES pasirašyti muitų sąjungos sutartį, Graikijos veto. Graikijos veto buvo smūgis Turkijai, nes muitų sąjungos sutartis turėjo atverti didžiulius prekių srautus į ES rinką bei gauti šaliai finansinę paramą.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002, p. 13.

¹⁰¹ Ten pat, p. 13.

¹⁰² Ten pat, p. 13.

¹⁰³ Ten pat, p. 13.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 14.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 14.

¹⁰⁶ Adamson, F. Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis, *Political Science Quarterly*, 2001, No. 116 (2), p. 284.

1998 m. lapkričio mėn. ES pradėjo oficialias derybas su Kipru dėl narystės ES. Likus dienai iki derybų pradžios, Vokietija, Prancūzija, Italija ir Liuksemburgas vėl pareiškė susirūpinimą dėl Kipro padalijimo ir pažymėjo, kad tai gali sukelti rimtų problemų ES. Nors derybų pradžios dieną oficialiai buvo paneigta nuomonė apie ES šalių nesutarimus, tačiau tuoj po to Graikija beveik ultimatyviai pareiškė, kad jeigu derybos su Kipru bus išaldytos, Graikija nesutiks su kitų naujų narių priėmimu.¹⁰⁷ Europos Vadovų Tarybos susitikime Helsinkyje 1999 m. buvo pasiektas lūžis ES ir Turkijos santykiuose, kai Turkijai buvo suteiktas šalies kandidatės statusas su sąlyga, kad ji išspręs tarpvalstybinius konfliktus, visų pirma Kipro salos padalijimo klausimą, atsižvelgdama į Jungtinių Tautų Chartijos principus.¹⁰⁸ Nepaisant įpareigojimų, Turkijos valdžia po Helsinkio Europos Vadovų susitikimo atmetė bet kokias idėjas, susijusias su Kipro problemos sprendimu, laikydamosi pozicijos, jog Kipro klausimas nėra susijęs su Turkijos naryste ES. Turkija vertina Šiaurės Kipro teritorijos užėmimą, kaip taikos operaciją, siekiant apsaugoti nuo smurto ir agresijos Kipro turkus. Kipro problemos sprendimas priklauso Turkijai, todėl bet koks užsienio šalių įsitraukimas į Kipro sprendimą buvo priimamas priešiskai, o ES įsikišimas į Kipro problemos sprendimą buvo laikomas grėsme Turkijos interesams Rytų Viduržemio jūros regione.¹⁰⁹ Turkijos užsienio politika kaimyninių valstybių atžvilgiu šiek tiek pasikeitė po 2002 m. rinkimų į parlamentą, laimėjus Teisingumo ir Plėtros partijai, kuri suformavo daugumos vyriausybę. Skirtingai nei buvusios prieš tai vyriausybės, naujoji vyriausybė išsiskyrė tuo, jog atvirai pripažino Kipro problemą.¹¹⁰

Artėjant 2004 m. ES plėtrai, kurios metu buvo numatyta priimti ir Kiprą, turėjo būti ieškoma sprendimų, kaip išspręsti Kipro problemą, kad prie ES prisijungtų susivienijusi Kipro Respublika. Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus dėka 2002 m. sausį buvo pradėtos derybos tarp dviejų padalintos salos bendruomenių atstovų: Kipro prezidento G. Clerides ir Kipro turkų lyderio R. Denктаšo.¹¹¹ Derybų metu Kipro turkų pusė pasiūlė įsteigti dviejų suverenių valstybių konfederaciją, kurioje abi pusės turėtų plačią autonomiją. Taip pat buvo siūloma turėti atskirus parlamentus ir atskiras vyriausybes, tačiau vieną prezidentą, kuris būtų renkamas rotacijos tvarka

¹⁰⁷ Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 319.

¹⁰⁸ Arvanitopoulos, C. *Turkey's accession to the European Union: an unusual candidacy*, Berlin: Springer: Centre for European studies publications, 2009, p. 112.

¹⁰⁹ Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey ..., p. 319.

¹¹⁰ Kinacioglu, M. Oktay E. The Domestic Dynamics of Turkey's Cyprus Policy: Implications for Turkey's Accession to the European Union, *Turkish studies*, 2006, No. 2, p. 263.

¹¹¹ Ten pat, p. 263.

iš abiejų bendruomenių.¹¹² Toks siūlymas netenkino Kipro graikų, todėl 2002 m. lapkritį Jungtinių Tautų generalinis sekretorius K. Ananas pateikė pirmąjį Kipro salos suvienijimo planą, kuriame buvo siūloma įkurti federacinę valstybę. Plane apsvarstytos salos demilitarizavimo priemonės, minų laukų nukenksminimas, Turkijos kariuomenės laipsniškas išvedimas, pabėgėlių grįžimas į savo gyvenamąsias vietas, jų turto grąžinimas ir dingusių be žinios žmonių paieška. Plano pasirašyti nepavyko, nepritarus tiek pietinei, tiek šiaurinei salos pusėms.¹¹³ 2003 m. vasarį K. Ananas pateikė dar vieną patobulintą plano versiją, dėl kurio priėmimo buvo pasiūlyta abejoms bendruomenėms spręsti referendumo būdu. Deja, ir šis planas 2003 m. kovo 10 d. žlugo, kai Kipro trukų lyderis R. Denktaşas atsisakė surengti referendumą turkiškoje salos dalyje, teigdamas, jog planas Kipro turkams yra nepriimtinas.¹¹⁴ 2004 m. kovo 31 d. Biurgenstoke Šveicarijoje Jungtinių Tautų generalinis sekretorius K. Ananas pateikė trečią Kipro suvienijimo plano versiją.¹¹⁵ Trečioje plano versijoje buvo siūloma suvienyti Kipro salą į Jungtinę Kipro Respubliką, patvirtinant konstituciją. Pagal Konstituciją Jungtinė Kipro Respublika turėjo būti nepriklausoma, demilitarizuota ir suvereni federacinė valstybė, jungianti Kipro graikus ir Kipro turkus. Respublika veikia laikantis teisinės valstybės, demokratijos, politinės lygybės tarp Kipro graikų ir turkų bendruomenių principais. Šaliai vadovauja prezidentas ir viceprezidentas, kurie renkami 6 Prezidentinės Tarybos narių (4 Kipro graikų ir 2 Kipro turkų, kuriuos tvirtintų vyriausybė), po vieną iš kiekvienos bendruomenės, pasikeičiant funkcijomis kas 20 mėnesių per 5 metų kadenciją. Įstatymų leidžiamąją valdžią sudarytų Senatas, t. y. aukštieji rūmai ir Deputatų rūmų, kiekvienas susidedantys iš 48 narių, po 24 narius iš kiekvienos salos pusės. K. Anano plane numatytas Aukščiausiasis Teismas, sudarytas iš vienodo Kipro graikų ir Kipro turkų narių skaičiaus bei trijų užsienio teisėjų, skiriamų Prezidentinės Tarybos ir Taikinimo komisijos, kuri siektų taikiai spręsti kylančius ginčus.¹¹⁶ 2004 m. balandžio 24 d. abiejose Kipro dalyse buvo surengti referendumai dėl K. Anano siūlomo trečio plano kaip suvienyti Kiprą.¹¹⁷ Referendumo rezultatai buvo netikėti: Kipro turkai balsų

¹¹² Dodd, C. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Great Britain: Palgrave Macmillan, 2010, p. 240.

¹¹³ Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 315.

¹¹⁴ Dodd, C. *The History and ...*, p. 228.

¹¹⁵ Ten pat, p. 247.

¹¹⁶ Annan Plan Text, *United Nations*, 2004-04-05 [žiūrėta 2011-02-05]

http://www.hri.org/docs/annan/Annan_Plan_Text.html; Constitutional Law on the Elaboration and Adoption Of Constitutional Laws, Foundation Agreement, Annex II, Attachment 1, 2004-04-05 [žiūrėta 2011-02-05]

http://www.hri.org/docs/annan/AnnexII/AnIIAt1_Elaboration_of_constitutional_laws.pdf

¹¹⁷ Tocci, N. Reflections on post-referendum Cyprus, *The International Spectator*, 2004, 39(3), p. 31.

dauguma (65 proc.) pritarė, o Kipro graikai balsų dauguma (76 proc.) atmetė K. Anano planą.¹¹⁸ Taip, Kipras ne tik prarado galimybę tapti suvienyta šalimi, bet ir galimybę įstoti į ES kaip susivienijusi valstybė. Kodėl buvo atmestas K. Ananano planas Kipro Respublikos prezidentas T. Papadopoulos nurodė, jog „neigiami rezultatai visiškai nereiškia, kad atsukama nugara Kipro turkams, šiuo atveju, nepritarta tik konkrečiam planui“.¹¹⁹ Kitokią nuomonę išreiškė Turkijos ministras pirmininkas R. T. Erdoganas: „atmetusi Kipro suvienijimo planą Kipro graikų bendruomenė liko pralaimėtoja“ ir teigė, kad „pastangos suvienyti Kiprą neturėtų būti nutrauktos“.¹²⁰ JT generalinio sekretoriaus K. Anano nuomone, „buvo praleista unikali istorinė galimybė išspręsti Kipro suvienijimo problemą, pasiekti taiką ir sukurti Jungtinę Kipro Respubliką“.¹²¹ Nusivylimą referendumo rezultatais pareiškė ir Europos Komisija, apgailestaudama, kad „Kipro graikų bendruomenė nepritarė Kipro suvienijimo klausimo sprendimui“, tačiau nurodė, jog „gerbia demokratinį žmonių sprendimą“.¹²² JAV valstybės departamento atstovo spaudai R. Boucherio nuomone, „referendumo nesėkmė sugriovė visos tarptautinės bendruomenės lūkesčius“.¹²³

Kipro graikų pasirinkimą, atmesti suvienijimo planą, lėmė keletas priežasčių. Visų pirma, likus kelioms dienoms iki referendumo, Kipro graikų didžiausios politinės partijos nusprendė nepritarti K. Anano pasiūlytam planui bei Kipro Respublikos ir Graikijos politinių lyderių pasisakymai prieš susivienijimo planą. Antra, buvo manoma, jog salos suvienijimo planas nepraktiškas ir nesąžiningas, suteikiantis per daug galių turkiškajai salos daliai ir nepakankamai užtikrinantis Kipro graikų apsaugą šiaurinėje salos dalyje.¹²⁴ Trečia, remiantis M. Stepheno nuomone, „planas buvo pateiktas vėlai ir žmonės buvo per mažai su juo susipažinę, kad galėtų įvertinti tolimesnes pasekmes, todėl, baimindamiesi neigiamų padarinių, jį atmetė.“¹²⁵

¹¹⁸ Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 315.

¹¹⁹ Statement by the President of the Republic of Cyprus Tassos Papadopoulos on the Outcome of the Referenda, Nicosia, Cyprus, *United Nations*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05] <http://www.un.int/cyprus/PapStatement24.4.04.htm>

¹²⁰ What the World said After the Referenda, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05] <http://www.mfa.gov.tr/what-the-world-said-after-the-referenda.en.mfa>

¹²¹ Cyprus misses “historic chance” as it rejects UN reunification plan, Annan says, *UN News Centre*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05] <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=10512&Cr=Cyprus&Cr1>

¹²² What the World said After the Referenda, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05] <http://www.mfa.gov.tr/what-the-world-said-after-the-referenda.en.mfa>

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Dodd, C. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Great Britain: Palgrave Macmillan, 2010, p. 256.

¹²⁵ Stephen, M. *The Cyprus Question: A concise guide to the history, politics, and law of the Cyprus question*, London: Northgate, 2001, p. 60.

Kipro turkų pasirinkimą pritarti suvienijimo planui lėmė keletas priežasčių. Visų pirma, Kipro susivienijimo buvo norima dėl ekonominių priežasčių, nes tai reikštų, kad bus sustabdyta tarptautinė izoliacija ir atskirtis nuo Europos ekonomikos. Antra, konflikto sprendimas padėtų Turkijai tapti ES nare. Trečia, padėtų normalizuoti santykius su Graikija. Ketvirta, Jungtinėje Kipro Respublikoje turkai gautų didelę konstitucinę galią. Penkta, turkai nebuvo kaltinami ar baudžiami už 1974 m. invaziją.¹²⁶

2004 m. gegužės 1 d. Kipras prie ES prisijungė kaip vientisa valstybė, tačiau pagal 2003 m. Stojimo akto 10 protokolą *acquis* taikymas buvo atidėtas tose Kipro Respublikos teritorijos dalyse, kuriose Kipro Respublikos Vyriausybė nevykdo veiksmingos kontrolės. Šis atidėjimas gali būti panaikintas tik tada, kai bus išspręsta Kipro suvienijimo problema arba Europos Sąjungos Taryba *acquis* taikymo atidėjimą panaikintų vieningu balsavimu, remdamasi Europos Komisijos pasiūlymu.¹²⁷ Tai reiškia, jog šiaurinėje salos dalyje, kuri priklauso Kipro turkams, Bendrijos *acquis* galiojimas yra ribotas.¹²⁸ 2004 m. pabaigoje Briuselio Vadovų Tarybai palankiai įvertinus, Turkijos pažangą bei jos siekius spręsti konfliktą su Kipru, nutarė 2005 m. pradėti derybas dėl Turkijos narystės ES.¹²⁹ Taigi, atsižvelgiant į Vadovų Tarybos išvadas ir pastaruosius įvykius Kipras nepasinaudojo savo, kaip ES šalies narės, teise vetuoti derybų su Turkija pradžia, tikėdamasis, kad bus rastas sprendimas dėl Kipro suvienijimo.¹³⁰ Tačiau prasidėjus derybų procesui su ES, Turkija atsisakė atverti savo oro uostus lėktuvams ir uostus laivams su Kipro vėliava, taip pažeisdama laisvą prekių ir paslaugų judėjimą, todėl 2006 m. ES sustabdė derybas su Turkija 8 iš 35 derybinių skyrių.¹³¹

Vilčių suvienyti Kipro salą suteikė 2005 m. Šiaurės Kipro Turkų Respublikoje įvykę prezidento rinkimai, kuriuos laimėjo M. A. Talat. Šis kairiųjų pažiūrų atstovas rėmė Kipro

¹²⁶ Tocci, N. Reflections on post – referendum Cyprus, *The International Spectator*, 2004, 39(3), p. 33.

¹²⁷ Nuomonė dėl pasiūlymo dėl Tarybos reglamento dėl specialių prekybos sąlygų, taikomų Kipro Respublikos teritorijos dalims, kuriose Kipro Respublikos Vyriausybė nevykdo veiksmingos kontrolės (COM(2004) 0466 galutinis – C7-0047/2010 – 2004/0148(COD), teisinio pagrindo, *Europos Parlamentas*, 2010-10-20 [žiūrėta 2011-02-05]

<http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/opinionsCom/comparlDossier.do?dossier=JURI%2F7%2F02963&body=JURI&language=LT>

¹²⁸ Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 317.

¹²⁹ Pirmininkaujančios valstybės narės išvados, Briuselio Vadovų taryba, 2004 m. gruodžio 16-17 d., Briuselis, 2005, 16238/1/04 [žiūrėta 2010-11-17]

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ec/83222.pdf

¹³⁰ Ker-Lindsay, J. *EU accession and UN Peacemaking in Cyprus*, New York: Palgrave, 2005, p. 52.

¹³¹ Arvanitopoulos, C. *Turkey's accession to the European Union: an unusual candidacy*, Berlin: Springer: Centre for European studies publications, 2009, p. 113.

suvienijimo idėją. Nuo 2008 m. M. A. Talat pradėjo derybas dėl Kipro suvienijimo. Gerėjančius santykius tais metais įrodė nugriauta Kipro turkų ir Kipro graikų bendruomenes skirianti siena, vadinamoji Žalioji linija, JTO buferinė zona.¹³² Padėtis Kipro suvienijimo klausimu Šiaurės Kipre pakito po 2009 m. rinkimų į parlamentą, kai rinkimus laimėjo griežtosios linijos šalininkai – Nacionalinės vienybės partija ir kai Kipro graikų dalis ėmė grasinti Turkijai, jog blokuos jos narystę ES, jei Kipro sala nebus suvienyta.¹³³ Spauldoje net atsirado raginimų ES ir NATO, kuriai priklauso Turkija, vienu balsu ir nedviprasmiškai pasakyti Turkijai, jog atėjo laikas nutraukti okupaciją, o tautinius klausimus spręsti civilizuoti.¹³⁴ Tai sukėlė turkiškosios dalies nepasitenkinimą ir neigiamai paveikė sprendimo paieškos procesą. Europos Parlamento deputato J. Lagendijko nuomone, „jei dabartinės Kipro suvienijimo derybos žlugs, kitos tokios progos gali tekti laukti keletą dešimtmečių, o su kiekvienais metais gali mažėti tikimybė šios progos apskritai sulaukti.“¹³⁵

Pagrindinės priežastys, neleidžiančios išspręsti Kipro suvienijimo klausimo

Išanalizavus ekspertų ir studentų pateiktus atsakymus dėl pagrindinių priežasčių, neleidžiančių išspręsti Kipro suvienijimo klausimo, galima daryti išvadas, jog ekspertų ir studentų nuomonės šiuo klausimu iš dalies išsiskyrė. Ekspertai pagrindinėmis kliūtimis Kipro salos suvienijimui laiko:

1. Nesuvienytos Kipro Respublikos priėmimą į ES. Ekspertas E2 mano, kad „Kipro suvienijimo problemą komplikuoja tai, jog Kipras į ES buvo priimtas nesusivienijęs, nes Turkija turi puikų pavyzdį, jog neišsprendus problemos ir neįvykdžius ES reikalavimų, šalis vis tiek galėtų tapti ES dalimi, todėl dabar gali nesiimti jokių veiksmų, kad šis klausimas būtų išspręstas.“ Ekspertas E3 nurodo, jog „Kipro Respublikos priėmimas į ES, salai nesusivienijus, problemą tik pagilino ne tik politiniu atžvilgiu, bet ir supriešino Kipro bendruomenes. Todėl dabar Pietų Kipras yra daug pranašesnis už Kipro turkus ir turi daug galios.“; ir
2. Turkijos nenorą nusileisti ES spaudimui. Ekspertas E1 teigia, jog „Turkija nepasiduoda ES spaudimui spręsti Kipro suvienijimo klausimo ir dažnai daro netinkamus politinius

¹³² Cyprus reunification talks suffer setback, *EurActiv*, 2010-02-09 [žiūrėta 2010-09-10]

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/cyprus-reunification-talks-suffer-setback>

¹³³ Ten pat.

¹³⁴ Kropaitė, E. Kada baigsis Kipro okupacija, *Veidas*, 2007, Nr. 23, p. 37.

¹³⁵ Turkish Cypriot election dims reunification hopes, *EurActiv*, 2009-04-20 [žiūrėta 2010-09-10]

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkish-cypriot-election-dims-reunification-hopes/article-181393>

sprendimus, o tai – rimta kliūtis siekiant suvienyti padalintą salą.“ Be to, jo nuomone, „Turkija nenori atsisakyti karinių pajėgų Kipre ir sustabdyti siūsti naujakurius gyventojus į šiaurinę salos dalį, o tai taip pat neskatina atkurti draugiškus santykius tarp konfliktuojančių bendruomenių.“ Tam pritaria ir studentas S3, kuris yra įsitikinęs, jog „problema išspręsti trukdo Turkijos politikų sprendimai. Jie nenori grąžinti Kipro graikams šiaurinėje salos dalies, nes joje gyvena daug Turkijos piliečių, kurie nenorėtų palikti savo namų ir grįžti į Turkiją. Tai sudėtinga problema.“

Dauguma studentų mano, jog pagrindinės kliūtys Kipro suvienyti yra:

1. Kipro graikų 2004 m. atmetas JTO generalinio sekretoriaus K. Annano Kipro suvienijimo planas. Studentas S4 teigia, kad „Turkija bandė išspręsti šią problemą prieš Kipro tampa ES dalimi. Turkija 2004 m. referendumo metu sutiko suvienyti Kiprą, de ja, graikiškoji dalis tam nepritarė, o Kipro priėmimas į ES problemos neišsprendė“. Studento S5 nuomone, „Turkija ir Kipro turkai nėra nusiteikę prieš Kipro graikus, tai įrodė 2004 m. referendumas dėl K. Annano plano pritarimo, tačiau problemą išspręsti sutrukdė Kipro graikai, nes jie planą atmetė.“; ir
2. Ir per didelis ES spaudimas spręsti Kipro problemą, nes ji dar labiau pagilinama, nei sprendžiama. Studento S1 nuomone, „padalintos salos bendruomenėms glaudžiau bendradarbiauti trukdo ES kišimasis siekiant kuo greičiau išspręsti Kipro suvienijimo klausimą. Kipro suvienijimo klausimus turėtų spręsti Turkija, Graikija ir Kipro bendruomenės, o ES neturėtų kištis į šios problemos sprendimą, nes darydama spaudimą Turkijai padėtį saloje dar daugiau komplikuoja.“

Apibendrinant galima teigti, kad Kipro suvienijimo paieškas skatina Turkijos užsibrėžtas tikslas tapti ES nare. Kol nebus normalizuoti santykiai su Kipro ir išspręstas Kipro suvienijimo klausimas, Turkijai bus sunku įveikti Kipro, Graikijos ir kitų ES valstybių narių neigiamą požiūrį dėl Turkijos narystės ES galimybių. Atsižvelgiant, į išsakytus ekspertų ir studentų argumentus galima teigti, kad Kipro suvienijimo klausimu turi būti lankstūs ir daryti nuolaidas tiek, Turkijos, tiek Graikijos, tiek ir ES politikai.

2.2. Santykių su Armėnija atkūrimas

Turkija, pasirašydama su ES derybų sutartį, įsipareigojo palaikyti gerus santykius su kaimyninėmis šalimis, išspręsti teritorinius ginčus ir užmegzti diplomatinius santykius su kaimynine Armėnijos valstybe. Viena iš pagrindinių kliūčių, kuri trukdo Turkijai palaikyti gerus santykius ir atkurti diplomatinius santykius su Armėnija ir palaikyti stabilumą Pietų Kaukazo regione yra neišspręstas Kalnų Karabacho konfliktas tarp Armėnijos ir Azerbaidžano. Dabartinis Kalnų Karabacho konfliktas prasidėjo 1988 m., kai Nacionalinė Kalnų Karabacho taryba pareiškė apie pasitraukimą iš Azerbaidžano ir prisijungimą prie armėnų etninės tėvynės – Armėnijos. 1991 m. pabaigoje, likus keletui dienų iki Sovietų Sąjungos subyrėjimo, Kalnų Karabachas paskelbė savo nepriklausomybę nuo Azerbaidžano ir pasivadino respublika, kurios iki šiol nepripažįsta nė viena pasaulio valstybė, net ir Armėnija.¹³⁶ Į Kalnų Karabacho atskyrimą greitai sureagavo Azerbaidžanas, panaikindamas regionui autonominį statusą. Netrukus prasidėjo armėnų ir azerbaidžaniečių ginkluoti susidūrimai, kurie 1992 m. peraugo į karą, o 1993 m. karas taip išsiplėtė, jog jis daugiausiai buvo palaikomas Armėnijos karinių pajėgų, kurios vykdė masines užpuolamąsias operacijas Azerbaidžano gyvenamosiose teritorijose. Taigi prasidėjus ginkluotai kovai, armėnų karinės pajėgos pradėjo kontroliuoti Kalnų Karabachą, kartu okupuojant septynis Azerbaidžano rajonus, t. y. beveik 20 proc. Azerbaidžano teritorijos.¹³⁷

Armėnijai pradėjus karinius veiksmus, Turkija, palaikydama Azerbaidžaną, pareikalavo sustabdyti juos ir pradėjo telkti kariuomenę bei surengė karines pratybas Armėnijos pasienyje. Taip pat šalis perspėjo Armėniją, kad remia Azerbaidžano teritorijos vientisumą, todėl padės jai teikdama paramą ginklais bei priimdama Kalnų Karabacho pabėgėlius savo teritorijoje. Turkijos perspėjimai ir veiksmai Armėnijos karinių veiksmų nesustabdė.¹³⁸ Turkija demonstruodama solidarumą savo sąjungininkui Azerbaidžanui, kurio teritorinį vientisumą pažeidė armėnai, uždarė 325 kilometrų valstybinę sieną su Armėnija ir nutraukė diplomatinius santykius kol Armėnija nepasitrauks iš užimtų Azerbaidžano teritorijų.¹³⁹ Buvo tikimasi, kad taip uždarius

¹³⁶ Nagorno Karabakh's Declaration of Independence: September 2, 1991, *Armenian-American Students & Activists United. The Armenian Sphere in Today's America* [žiūrėta 2011-01-28]

<http://armenianamerica.wordpress.com/2010/09/02/nagorno-karabakhs-declaration-of-independence-sep-2-1991/>

¹³⁷ Ten pat.

¹³⁸ Turkey, Armenia: Moving Closer Toward Diplomatic relations? *Stratfor Analysis*, 2009 [žiūrėta 2010-05-20]

<http://web.ebscohost.com/ehost/delivery?vid=14&hid=12&sid=549f0509-7aaa-4309-8b1a-ee8e760e23f9%40sessionmgr11>

¹³⁹ Gorvett, J. The Last Word, *The Middle East*, Istanbul, 2009, p. 66.

Armėnijos pagrindinį išėjimą į Europą, šalis bus pakirsta politiškai, ekonomiškai ir nusileis Azerbaidžanui dėl Kalnų Karabacho bei pavyks sureguliuoti Kalnų Karabacho konfliktą, tačiau tai konflikto išspręsti nepadėjo bei dar labiau sustiprino nesutarimus tarp valstybių.¹⁴⁰

Padėtis Kalnų Karabache netenkino tarptautinės bendruomenės ir tarptautinių organizacijų. Jų rodomas dėmesys ir spaudimas suteikė vilčių išspręsti nesutarimus. Pirmosios pastangos užmegzti derybas tarp konfliktuojančių šalių buvo inicijuotos Rusijos, Turkijos, Kazachstano, Irano ir Prancūzijos, kurios buvo suinteresuotos regiono stabilumu ir saugumu.¹⁴¹ Armėnijai ir Azerbaidžanui 1992 m. prisijungus prie Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO), ši organizacija tapo vienu iš pagrindinių Kalnų Karabacho konflikto sprendimo paieškų forumu. 1994 m. buvo sukurta vadinamoji ESBO Minsko grupė, kuri iki šiol tarpininkauja nesibaigiantiems diplomatiniais mėginimams rasti Kalnų Karabacho problemos sprendimą. Minsko grupę sudaro trys pirmininkaujančios šalys: Prancūzija, Rusija ir Jungtinės Amerikos Valstijos, o taip pat Turkija, Baltarusija, Portugalija, Nyderlandai, Čekija, Vokietija, Italija, Švedija, Suomija, ir, žinoma, Armėnija bei Azerbaidžanas. Pagrindinis ESBO Minsko grupės tikslas – rasti politinį sprendimą dėl Kalnų Karabacho konflikto išsprendimo.¹⁴² Nepaisant visų raginimų kuo greičiau išspręsti Kalnų Karabacho konfliktą, šalys nesusitaria dėl taikaus konflikto sprendimo. Armėnija ir toliau neketina užleisti okupuotų teritorijų. Azerbaidžanas pastaruosius keletą metų kartoja, kad, jei su Armėnija artimiausiu metu nepavyks susitarti dėl Kalnų Karabacho konflikto sprendimo taikiai, jis yra pasiryžęs šį klausimą spręsti kariniu būdu.¹⁴³ Taip pat didele kliūtimi taikaus sprendimo paieškoms tapo 2010 m. spalio pabaigoje Armėnijos opozicinės „Paveldo“ partijos iškeltas siūlymas parlamente svarstyti Kalnų Karabacho *de jure* pripažinimą. Tai privertė sunerimti Azerbaidžaną, kuris pagrasino Kalnų Karabachą susigrąžinti karinėmis priemonėmis.¹⁴⁴ Apie Azerbaidžano pasirengimą kovoti liudija ir tai, jog paskutiniaisiais metais išaugo šalies išlaidos gynybai, išilgai paliaubų linijos šalis yra dislokavusi savo karines pajėgas, o taip pat Azerbaidžane išsaugo naftos ir dujų telkinių bei infrastruktūros apsaugos

¹⁴⁰ Kirvelytė, L. Turkijos galvosūkis, *Atgimimas*, 2009-04-24 [žiūrėta 2011-02-16]

<http://www.atgimimas.lt/Pasaulyje/2009-metai-balandzio/Turkijos-galvosukis>

¹⁴¹ Puleikytė, K. Kalnų Karabacho konfliktas, *Geopolitika*, 2006-06-05 [žiūrėta 2011-02-16]

<http://www.geopolitika.lt/?artc=414>

¹⁴² Minsk Group. Background, *Organization for Security and Co-operation in Europe* [žiūrėta 2010-02-06]

<http://www.osce.org/mg/66872>

¹⁴³ Mžavanadzė, N. Kalnų Karabachas: ar vėl imsimes kumščių? *Atgimimas*, 2009-03-13 [žiūrėta 2011-02-05]

<http://atg.aleja.lt/Pasaulyje/2009-metai-kovo/Kalnu-Karabachas-ar-vel-imsimes-kumsciu>

¹⁴⁴ Kirvelytė, L. Tarp karo ir taikos, *Atgimimas*, 2010-11-19 [žiūrėta 2011-02-05]

<http://www.atgimimas.lt/Autoriai/Laura-Kirvelyte>

poreikis. Tad, jeigu Armėnija vis dėlto nusprėš pripažinti Kalnų Karabacho *de jure*, Azerbaidžanas griebsis karinių veiksmų.¹⁴⁵

Akivaizdu, jog Kalnų Karabacho konflikto sprendimas įmanomas tik abiem šalims sutikus padaryti nuolaidų: Azerbaidžanui atsisakius visiškai susigrąžinti Kalnų Karabacho kontrolę, o Armėnijai grąžinus okupuotus Azerbaidžano rajonus. Padarius kai kurias teritorines korekcijas Kalnų Karabachas galėtų tapti integralia Armėnijos dalimi. Azerbaidžanas susigrąžintų ne visas, tačiau nemažą dalį savo teritorijų, o Armėnijai atsivertų normalių santykių su Turkija perspektyva.¹⁴⁶

Dėl neišspręsto Kalnų Karabacho konflikto tarp Armėnijos ir Azerbaidžano nuo pat nesutarimų pradžios kenčia Turkijos ir Armėnijos santykiai. Turkija iki šiol, daugiau kaip 15 metų, neatidaro Armėnijai savo valstybinės sienos ir neatkuria diplomatinių santykių. Dėl tokios padėties Turkija nuolat susilaukia griežtos tarptautinės kritikos. 2008 m. balandį Turkijoje apsilankęs JAV prezidentas B. Obama pareikalavo Turkijos normalizuoti santykius su Armėnija ir pirmiausia atidaryti valstybinę sieną. Apie šią problemą primena ir ES – sienos su Armėnija atidarymas pagerintų Turkijos galimybes prisijungti prie ES. Tačiau vos tik Turkija pabando normalizuoti santykius su Armėnija, kyla nesutarimai su Azerbaidžanu, kuris grasina nutraukti Turkijai naftos ir dujų tiekimą. Akivaizdu, jog Turkija, norėdama išspręsti konfliktą su Armėnija ir įgyvendinti ES reikalavimus, turėtų paaukoti bendradarbiavimą su Azerbaidžanu energetikos srityje.¹⁴⁷

Kita nesutarimų tarp Armėnijos ir Turkijos priežastimi glūdi istorinės praeities vertinime. Kai kurie tyrinėtojai kaip pavyzdžiui, J. Gorvettas, linkę manyti, kad Turkijos ir Armėnijos nesutarimų pradžios reikia ieškoti Osmanų imperijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. Tuo metu Osmanų imperijoje gyveno keli milijonai armėnų, kurie 1915 m. per Pirmąjį pasaulinį karą, Rusijai kovojant su Turkija, palaikė rusų pusę – jie kūrė partizanų grupes ir padėjo kovoti rusams. Todėl iš Rytinės Turkijos buvo pradėta masiškai žudyti ir deportuoti armėnus.¹⁴⁸ Teigiama, jog buvo išžudyta pusantro milijono gyventojų, o dar keli milijonai buvo išvaryti iš

¹⁴⁵ Kirvelytė, L. Tarp karo ir taikos, *Atgimimas*, 2010-11-19 [žiūrėta 2011-02-05]

<http://www.atgimimas.lt/Autoriai/Laura-Kirvelyte>

¹⁴⁶ Iškauskas, Č. Naują karą Kalnų Karabache stabdo naftotiekiai, 2009-08-13 [žiūrėta 2011-01-28]

<http://www.iskauskas.lt/2009/08/13/nauja-kara-kalnu-karabache-stabdo-naftotiekiai/>

¹⁴⁷ Kirvelytė, L. Turkijos galvosūkis, *Atgimimas*, 2009-04-24 [žiūrėta 2011-02-16]

<http://www.atgimimas.lt/Pasulyje/2009-metai-balandzio/Turkijos-galvosukis>

¹⁴⁸ Navickaitė, R. Bandymai įveikti šimtametį priešišumą, *Atgimimas*, 2009, nr. 30 (1044), p.11.

savo namų.¹⁴⁹ Armėnija iki šiol šiuos įvykius vertina kaip armėnų tautos genocidą ir reikalauja, kad Turkija už tai atsiprašytų.¹⁵⁰

Turkija apie 1915 m. įvykius pateikia kitokią versiją. Turkų nuomone, Pirmojo pasaulinio karo metais, rusų armijai artėjant link Rytinės Osmanų imperijos sienos, buvo sprendžiama kaip pasielgti su šioje imperijos dalyje gyvenančiais armėnais, siekiant juos apsaugoti nuo karo grėsmės ir pasekmių. Tuo metu buvo galimi du variantai, iš kurių nuspręsta pasirinkti, mažiau aukų turėsiantį variantą – perkelti armėnus į saugesnę vietą – Siriją. Tad, dar prieš įžengiant rusų armijai, imtasi skubaus armėnų perkėlimo. Archyvuose galima rasti šimtus dokumentų, liudijančių, jog siekiant užtikrinti armėnų saugumą buvo pateikiami išsamūs reikalavimai ir instrukcijos kaip saugiai juos perkelti. Deja, nors ir buvo laikomasi nurodymų, pirmųjų armėnų aukų neišvengta jau pirmosiomis karo dienomis. Dauguma jų mirė dėl dehidratacijos, bado ir netinkamų klimato sąlygų, o vaikai ir pagyvenę žmonės tapo epidemijos aukomis, nes nebuvo sąlygų sergantiems gydyti (8 tūkst. ligonių teko viena lova, o 15 tūkst. pacientų – vienas gydytojas).¹⁵¹ Turkija 1915 m. įvykius laiko didžiule katastrofa ir tvirtina, kad tai yra Pirmojo pasaulinio karo pasekmė ir griežtai neigia, jog buvo vykdomas armėnų tautos genocidas.¹⁵² Turkija remiasi Ženevos konvencijoje pateikiamu genocido apibrėžimu:

„Genocidas – tai planuoti veiksmai, skirti tam tikros tautos arba gyventojų grupės sunaikinimui įgyvendinti. Naikinama kultūra, finansinė ir politinė bazė, sveikatos apsauga bei žudomi, ar fiziškai ir psichologiškai žalojami tam tikra žmonių grupė. Genocidui turi būti ruošiamasi, turi būti pasirengimo ir organizavimo laikotarpis. Genocidas vykdomas turint tam tikrus motyvus ir dažniausiai ne todėl, kad žmonių grupė kažką atlieka, tačiau, kad ji egzistuoja, tuo tarpu, turkai neturėjo jokių motyvų sunaikinti armėnų tautą“.¹⁵³ Kita vertus, pažymima, kad buvo išstremti ne visi Osmanų imperijoje gyvenę armėnai. Daugiausia jų buvo išstremta iš rytinės imperijos dalies. Armėnai, gyvenantys vakarinėje Osmanų imperijoje, pavyzdžiui, Stambule ir Izimire, ar kaimuose nebuvo perkeliama.¹⁵⁴

Siekiant apsaugoti Osmanų imperijos gyventojus buvo perkeliama tik tie, kuriems buvo iškilusi karo grėsmė, tarp jų galėjo būti perkeliama ir patys turkai. Todėl, tai negali būti siejama

¹⁴⁹ Gorvett, J. *The Last Word, The Middle East*, Istanbul, 2009, p. 66.

¹⁵⁰ Turkey, Armenia: Moving Closer Toward Diplomatic Relations? *Stratfor Analysis*, 2009.

¹⁵¹ Aktan, G. *Turkey and the Southern Caucasus. Proceedings of a seminar held at the Turkish Embassy in London*, 2002, p. 41–42.

¹⁵² Gorvett, J. *The Last Word, ...*, p. 66.

¹⁵³ Aktan, G. *Turkey and the ...*, p. 43.

¹⁵⁴ *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004, p.11.

su genocidu, nes tai akivaizdžiai neatitinka jo apibrėžimo. Tam, kad būtų išsiaiškinti istoriniai faktai, Turkija pasiūlė Armėnijai sudaryti abiejų šalių istorikų mokslininkų komisiją, kuri atliktų išsamų Turkijos, Armėnijos ir kitų Kaukazo valstybių archyvinės medžiagos tyrimą apie 1915 m. įvykius Turkijoje. Tačiau Armėnijos prezidentas R. Kočarianas pasiūlymą atmetė.¹⁵⁵

Nepaisant, jog Turkija griežtai neigia Osmanų imperijoje vykdytą genocidą, 1984 m. Nuolatinis Žmogaus teisių tribunolas Sorbonoje vykusiame posėdyje oficialiai pripažino, kad armėnai tapo genocido aukomis. Tribunolo rezoliucijoje rašoma, „jog armėnų gyventojų išnaikinimas, apėmęs deportaciją ir masines žudynes, neabejotinai yra genocido nusikaltimas, atitinkantis 1948 m. gruodžio 9 d. konvenciją „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“.¹⁵⁶ Todėl Turkija kaip Osmanų imperijos teisių perėmėja turi prisiimti atsakomybę dėl armėnų genocido. 1915 m. įvykius kaip armėnų tautos genocidą yra įvertinusi JTO ir ES. Taip pat daugiau kaip 20 pasaulio valstybių, armėnų žudynes pripažįsta kaip genocidą.¹⁵⁷ Vakaruose, ypač Prancūzijoje, gyvenanti didelė ir įtakinga armėnų bendruomenė, kurių dauguma yra ištremtųjų iš Anatolijos palikuonys, mėgina įtakoti Vakarų Europos šalių vyriausybes ir tarptautines organizacijas, kad jos oficialiai pripažintų turkų genocido prieš armėnus faktą ir reikalautų Turkijos atsiprašymo.¹⁵⁸ Europos Parlamento nuomone, „nors armėnų genocido pripažinimas nėra formalus priėmimo į ES kriterijus, tačiau narystės siekiančiai šaliai būtina susitaikyti su praeitimi, o sienos su Armėnija atidarymas palengvintų Turkijos galimybes prisijungti prie ES.“¹⁵⁹

Turkijos siekiam atnaujinti diplomatinis santykius su Armėnija įtakos turėjo 2008 m. rugpjūčio mėn. Rusijos invazija į Gruziją. Pajautusi nestabilumą Pietų Kaukaze ir įvertinusi grėsmę viso regiono nepriklausomybei, Turkija nusprendė pradėti derybas su Armėnija dėl santykių atnaujinimo.¹⁶⁰ 2008 m. rugsėjį, Armėnijos prezidento S. Sarkisiano kvietimu apsilankė Turkijos prezidentas A. Gulas vykusiose futbolo varžybose tarp turkų ir armėnų komandų

¹⁵⁵ Laciner, S. Ozcan, M. Bal, I. *European Union with Turkey, possible impact of Turkey's membership on European Union*, Ankara: An ISRO Publications, 2005, p. 68.

¹⁵⁶ *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004, p.11.

¹⁵⁷ Motuzaitė, D. Į Araratą žiūrint iš Armėnijos, *Atgimimas*, 2009, nr. 13 (1027) [žiūrėta 2009-12-07]

http://www.atgimimas.lt/ssi.php?id=1241076179&which=1&f_text=%C1%20Ararat%E0%20FEi%FBrint%20i%F0%20Arm%EBnijos

¹⁵⁸ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos.*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002, p. 19.

¹⁵⁹ Europos Parlamentas ragina Turkiją spartinti reformas, *Europos Parlamentas*, 2007 [žiūrėta 2010-06-15] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=LT&type=IM-PRESS&reference=20071023IPR12108>

¹⁶⁰ Gorvett, J. The Last Word, *The Middle East*, Istanbul, 2009, p. 66.

Armėnijoje. Vizito metu buvo susitarta dėl gairių dvišaliams santykiams atkurti. Siekius atkurti Turkijos ir Armėnijos santykius palankiai vertino Europos Parlamentas ir paragino Turkijos vyriausybę atidaryti sieną su Armėnija bei atkurti ekonominius ir politinius santykius su šia šalimi.¹⁶¹ 2009 m. spalio 10 d. Ciuriche Turkija ir Armėnija pasirašė susitarimą dėl diplomatinių santykių užmezgimo ir sienos tarp valstybių atidarymo. Europos Komisijos nario O. Rehno nuomone, „Turkija ir Armėnija ėmėsi santykių normalizavimo veiksmų“, kurie anot jo, „turi istorinę reikšmę“.¹⁶² Nors siena tarp valstybių vis dar lieka neatidaryta, tačiau santykiai tarp Turkijos ir Armėnijos gerėja. Tai liudija 2010 m. Stambule pirmą kartą paminėtos 1915 m. Osmanų imperijoje vykdytos armėnų žudynių 95 metų metinės. Tai reikšmingas įvykis Turkijoje, nes pirmą kartą viešai prabilta tabu laikyta armėnų žudynių tema.

Pagrindinės priežastys, trukdančios Turkijai užmegzti santykius su Armėnija

Išanalizavus ekspertų ir studentų nuomones dėl pagrindinių priežasčių, trukdančių Turkijai užmegzti diplomatinius santykius su Armėnija paaiškėjo, jog ekspertai Turkijos ir Armėnijos diplomatinių santykių atnaujinimui įžvelgia daugiau kliūčių, nei studentai. Ekspertai atsakydami, kokios pagrindinės priežastys, trukdančios Turkijai užmegzti santykius su Armėnija vieningai nurodė:

1. Armėnų genocido klausimas. Ekspertas E2 teigia, kad „Svarbiausia kliūtis Armėnijos ir Turkijos tarpusavio santykiams palaikyti yra susijęs su 1915 m. įvykių vertinimu. Armėnija įvykius vertina kaip tautos genocidą ir reikalauja Turkijos už tai atsiprašyti, o Turkija su tuo nesutinka, teigdama, jog Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu buvo vykdomas armėnų perkėlimas į Siriją, nieko bendro neturintis su tautos išžudymu ir naikinimu.“ Ekspertas E4 taip pat nurodo, jog „Turkijos ir Armėnijos santykiams atkurti trukdo istorinės priežastys, šalių nesutarimai dėl armėnų genocido klausimo. Bet to, ES reikalauja Turkijos atsiprašyti Armėnijos už armėnų tautos genocidą ir atlyginti žalą, tačiau Turkija tam visiškai nepritaria.“ Jis įsitikinęs, kad „kol Turkija nesusitaikys su savo istorija ir nepripažins armėnų genocido, Turkija ir Armėnija nepalaikys jokių santykių“. Studentai mano, kad Turkijos ir Armėnijos diplomatiniams santykiams atkurti trukdo tik viena pagrindinė kliūtis – armėnų genocido klausimas, tačiau jis

¹⁶¹ Europos Parlamento rezoliucija dėl Turkijos pažangos 2009 m. ataskaitos, Strasbūras, 2010 [žiūrėta 2010-06-14] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-20100025&format=XML&language=LT>

¹⁶² ES plėtros procesas – Vakarų Balkanų ir Turkijos pažangos metai, Briuselis, 2009, IP/09/1519 [žiūrėta 2010-06-14] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1519&format=HTML&aged=0&language=LT&guiLanguage=en>

vertinamas ir suprantamas nevienareikšmiškai. Vieni studentai neigia patį genocido faktą, nes armėnai negalėjo būti žudomi turkų, nes tautos sugyveno draugiškai. Studentas S1: „armėnai teigia, kad Osmanų imperijos laikais buvo žudomi jų tautos atstovai, kuriems turkai, mano įsitikinimu, negalėjo padaryti nieko blogo, nes su armėnais Turkija visada sugyveno kaip broliai.“ Kiti studentai yra įsitikinę, jog atsakomybė už Osmanų imperijos įvykius neturėtų būti priskiriama Turkijai, nes tuo metu Turkijos Respublika dar nebuvo įkurta. Studentas S4: „armėnai teigia, kad Turkija praėjusio amžiaus pradžioje šaltakraujiškai nužudė milijonus armėnų. Tam pritaria ir daugelis pasaulio valstybių, tačiau Turkija yra įsitikinusi, jog tai neturėtų būti priskirta Turkijai, nes armėnų genocidas – Osmanų imperijos kaltė, todėl Turkija šių kaltinimų nepripažįsta.“ Studentas S6 nuomone, „armėnų genocidą vykdė Osmanų imperija, todėl Turkija neturėtų būti tuo kaltinama. Kol armėnai to nesupras, nemanau, kad šalys susitaikys.“ Kiti studentai mano, kad armėnai negalėjo būti šaltakraujiškai žudomi, nes tuo metu vykdytas ne armėnų tautos genocidas, o armėnų perkėlimas į Siriją. Studentas S5 nurodo, jog „įvairūs šaltiniai skelbia, kad tuo metu Osmanų imperijoje buvo daug armėnų sukilimų, kurių metu buvo žudomi turkai ir kurdai, todėl Osmanų vyriausybė, siekdama išspręsti sukilėlių keliamas žudynes, nusprendė armėnus, keliančius grėsmę turkams ir kurdams, perkelti gyventi į Siriją. Perkėlimas nelietė visos tautos, todėl armėnai negali teigti, kad buvo vykdomas armėnų tautos genocidas.“

2. Armėnijos okupuota Azerbaidžanui priklausanti teritorija Kalnų Karabachas. Ekspertas E2 yra įsitikinęs, jog „šiltesnių santykių tarp konfliktuojančių valstybių tikėtis nereikėtų, kol Armėnija tęs Azerbaidžanui priklausančios Kalnų Karabacho teritorijos okupaciją.“ Ekspertas E1 mano, jog „užmegzti draugiškus santykius tarp konfliktuojančių valstybių vienareikšmiškai trukdo kelios pagrindinės priežastys: viena iš jų Kalnų Karabachas, dėl kurio armėnų okupacijos Turkija palaiko Azerbaidžaną. Būtent tai Turkijai labiausiai trukdo palaikyti glaudžius santykius su Armėnija, nes, kaip rodo keletą metų įvykiai, kai Turkija pradeda santykių su Armėnija normalizavimą, Azerbaidžanas ima grasinti, jog nutrauks santykius su Turkija, todėl Turkija nesiryžta atnaujinti santykių su Armėnija“;

3. Armėnų aktyvi diasporos veikla. Ekspertas E3 teigia, kad „armėnų diasporos veikla daugiausiai veikia Turkijos ir Armėnijos santykius. Vakaruose, ypač Prancūzijoje gyvenanti labai didelė ir įtakinga armėnų bendruomenė mėgina įtakoti Vakarų Europos šalių vyriausybes ir tarptautines organizacijas, kad jos oficialiai pripažintų turkų genocido prieš armėnus faktą ir

reikalautų iš Turkijos atsiprašymo, o vėliau ir kompensacijos. Žinoma, tai piktnaivina Turkijos vyriausybę, kuri nesutinka, kad Turkija turėtų prisiimti atsakomybę.“ Jis taip pat nurodo, jog „Turkija gali pati kontroliuoti situaciją su kaimynine valstybe ir konflikto sprendimas priklauso nuo pačios Turkijos geros valios, bet ne išorinio spaudimo.“

Apibendrinant mokslinę literatūrą bei ekspertų ir studentų argumentus, galima teigti, kad Turkija ir Armėnija jau keletą dešimtmečių nepalaiko diplomatinių santykių. Pagrindiniai valstybių nesutarimai kyla dėl Kalnų Karabacho ir armėnų genocido klausimo Pirmojo pasaulinio karo metais. Ir nors armėnų genocido pripažinimas nėra formalus priėmimo į ES kriterijus, tačiau narystės siekiančiai šaliai būtina susitaikyti su praeitimi, o sienos su Armėnija atidarymas palengvintų Turkijos galimybes prisijungti prie ES. Kita vertus, Armėnijai normalizavus santykius su kaimynine valstybe išsilaisvintų ją iš ekonominės izoliacijos, o Turkijai leistų tapti Pietų Kaukazo regiono lydere.

2.3. Žmogaus teisių pažeidimai

ES sutarties 6 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad visoms ES valstybėms narėms privaloma savo šalyje užtikrinti demokratinę ir teisinę valstybės tvarką bei pagarbą žmogaus teisėms ir garantuoti mažumų teisių apsaugą. Tik tenkinančios šiuos reikalavimus valstybės gali tapti pilnateisėmis ES narėmis. Tačiau Turkija tiek tarptautinių organizacijų, tiek ES institucijų yra nuolat kritikuojama dėl pažeidimų nesilaikant žmogaus teisių, dėl moterų teisių suvaržymų ir lygių galimybių neužtikrinimo, dėl tolerancijos, pagarbos ir apsaugos trūkumo religinėms, etninėms ir kitoms mažumoms, kurie trukdo šaliai tapti visateise Bendrijos nare.

Turkijai, siekiančiai įstoti į ES, žmogaus teisių užtikrinimas yra išankstinė, būtina ir neišvengiama narystės sąlyga. Turkija yra pasirašiusi ir ratifikavusi Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių laisvių Apsaugos konvenciją, Europos Konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, Žmogaus Teisių Deklaraciją, o taip pat Socialinę Chartiją. Pagrindinės teisės ir laisvės, kaip pavyzdžiui, teisė gyventi, teisė į privačią nuosavybę, asmens saugumą, religijos, žodžio laisvė, kurios yra prigimtinės ir neliečiamos, garantuojamos

šalies Konstitucijos.¹⁶³ Nors šalies įstatymai lyg ir įrodo, jog šalyje turi būti laikomasi ir užtikrinamos žmogaus teisės, tačiau realybė dažnai skiriasi nuo įstatymuose nustatytų normų. Supratimas apie asmenį, žmogaus teises, individo ir valstybės, visuomenės ir valstybės tarpusavio ryšius labai skiriasi nuo Europoje vyraujančio supratimo bei ES deklaruojamų vertybių. Šalyje vis dar įprasta demonstracijas išvaikyti panaudojant smurtą.¹⁶⁴ Tebegalioja įstatymo nuostatos kalėjimu bausti už valdžios kritiką, kankinimai ir žiaurus elgesys Turkijos sulaikymo vietose, areštines ir kalėjimuose tebėra parodymų išgavimo būdas.¹⁶⁵ Užfiksuojama nemažai atvejų, kai nuo patirto smurto kalėjimuose miršta įkalintieji. Įprasti nuolatinių kankinimų atvejai, nužudymai dėl garbės, asmenų dingimai ir egzekucijos be teismo.¹⁶⁶ Šalyje ir toliau ribojama nuomonės ir susibūrimo laisvė. Žmogaus teisių gynėjai persekiojami, o žurnalistams, leidėjams ir rašytojams už pareikštą nuomonę gresia teismai. Kaip pavyzdžiui, Turkijos rašytojas, Nobelio premijos laureatas O. Pamukas buvo teisiamas už tai, jog savo kūrinuose išdrįso prabilti apie armėnų tautos genocidą Pirmojo pasaulinio karo metais, o pastaraisiais dešimtmečiais apie išžudytus kurdus. Rašytojas buvo kaltinamas „turkiškumo“ įžeidimu. Kaltinimai rašytojui ypač papiktino ES. O. Rehnas net gi perspėjo Turkiją, „jog rašytojo išreiškusio nesmurtinę nuomonę, teismas meta šešėlį deryboms tarp Turkijos ir ES“.¹⁶⁷ Siekdama pakeisti padėtį Turkijos žmogaus teisių apsaugos srityje Europos Komisija pirmoje savo ataskaitoje dėl Turkijos pažangos 1998 m. išreiškė šaliai nemažai kritikos. Daug pastabų Turkijai nurodyta demokratijos, žmogaus teisių, tautinių mažumų apsaugos srityse. Tad 1999–2001 m. Turkija padarė nemažą pažangą šioje srityje, priimdama pataisas, kuriose įtvirtinta daugiau demokratinių teisių ir laisvių, palikta mažiau galimybių varžyti žmogaus teisių principus, žmogaus teisių srityje pripažinta tarptautinės ir Europos teisės viršenybė, pradėtos taikyti tarptautinės konvencijos ir sprendimai, tokie kaip visiškas mirties bausmės panaikinimas ir žmonių, nuteistų už nesmurtinį nuomonės pareiškimą, išlaisvinimas, sumažinta Nacionalinės

¹⁶³ *Turkey and the European Union: An overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2001, p. 67.

¹⁶⁴ Daniliauskas, J. Tuoj į Europos Sąjungą įstos Turkija ir įsivyras chaosas? *Lietuvių mitai apie Europos Sąjungą*, Vilnius: informacijos vadybos centras, 2006, p. 23.

¹⁶⁵ Andriekienė, L. Turkija tegali būti privilegijuota ES partnerė, *Europedirect*, 2009 [žiūrėta 2010-06-15] http://www.europedirect.lt/go.php/lit/L._Andriekiene_Turkija_tegali_buti_tik_pr/431

¹⁶⁶ Santykiai su Turkija, *Agenda 2000. Plėtimo iššūkis*, Europos Komisija, 2007, p. 22–23.

¹⁶⁷ Rehn: Is Turkey provoking the EU?, *EurActive*, 2005-09-14 [žiūrėta 2011-01-16] <http://www.euractiv.com/en/enlargement/rehn-turkey-provoking-eu/article-144213>

saugumo tarybos vaidmuo visuomeniniame gyvenime.¹⁶⁸ Tačiau tikrovėje kai kurie apribojimai vis dar egzistuoja, o pagrindinių laisvių, kuriomis naudojasi Turkijos piliečiai, tokių kaip nuomonės ir susibūrimo laisvė, suvaržymai išaugo.¹⁶⁹ Pavyzdžiui, dabartinis Turkijos Ministras Pirmininkas R. T. Erdoganas yra patyręs žmogaus teisių suvaržymų, nes už viešą religinės poemos perskaitymą, būdamas Stambulo meru, buvo nuteistas ir įkalintas 10 mėnesių.¹⁷⁰ Todėl Turkijos valdžios institucijos skatinamos tęsti reformas, skirtas stiprinti žmogaus teisių apsaugos mechanizmus, pavyzdžiui, suteikiant visuomenės nariams galimybę pateikti skundą nepriklausomai institucijai – ombudsmenui. Turkijos pažangai žmogaus teisių srityje vertinti – įgaliota Europos Komisija.¹⁷¹

2005 m. nepasizymėjo didele Turkijos pažanga žmogaus teisių apsaugos srityje. Šalyje ir toliau buvo akivaizdžiai pastebimi žmogaus teisių ir laisvių pažeidimai bei suvaržymai juos įgyvendinant. Todėl tiek Europos Komisija, tiek Europos Parlamentas išreiškė nusivylimą lėtu procesu įgyvendinant žmogaus teisių apsaugos reformas.¹⁷² Turkija buvo perspėta, jeigu valstybė kandidatė šiurkščiai ir nuolat pažeidinės laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei teisinės valstybės principus, kuriais yra grindžiama ES, Europos Komisija savo iniciatyva arba trečdaliao valstybių narių prašymu gali pagal ES sutarties nuostatas rekomenduoti sustabdyti arba visiškai nutraukti derybas.¹⁷³ 2008 m. ES nerimą sukėlė Turkijos teisėjų nesugebėjimas nagrinėti kankinimų ir žiauraus elgesio atvejų, kurių skaičius šalyje didėja, besaikis policijos pajėgų naudojimas malšinant visuotines demonstracijas, žiaurus elgesys

¹⁶⁸ Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002, p. 5; Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Europos Komisijos rekomendacija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, 2004 [žiūrėta 2010-10-03] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>; Europos Parlamento rezoliucija dėl 2004 m. Europos Komisijos reguliariosios ataskaitos ir rekomendacijos dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2004, p.5 [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2004-0096+0+DOC+XML+V0//LT>

¹⁶⁹ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Europos Komisijos rekomendacija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, 2004 [žiūrėta 2010-10-03] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>

¹⁷⁰ Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005, p. 147.

¹⁷¹ Pirmininkaujančios valstybės narės išvados, Europos Sąjungos Taryba 2004 m. gruodžio 16-17 d., Briuselis, 2005, p. 5 [žiūrėta 2010-11-01] http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ec/83222.pdf

¹⁷² Europos parlamento teisėkūros rezoliucijos projektas dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2006 [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0269+0+DOC+XML+V0//LT>

¹⁷³ Pirmininkaujančios valstybės narės išvados, Europos Sąjungos Taryba 2004 m. gruodžio 16-17 d., Briuselis, 2005, p. 5 [žiūrėta 2010-11-01] http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ec/83222.pdf

oficialiose sulaikymo vietose ir už jų ribų.¹⁷⁴ 2009 m. kasmetinėje ataskaitoje Europos Komisija išreiškė kritiką dėl žodžio laisvės, spaudos laisvės, profsąjungų teisių suvaržymo bei moterų, vaikų ir tautinių mažumų diskriminacijos. Europos Komisija pabrėžė, jog reikia stiprinti institucinę žmogaus teisių apsaugos ir užtikrinimo sistemą ir įsteigti ombudsmeno pareigybę.¹⁷⁵ Nurodoma, jog būtina priimti teisės aktus, kuriais būtų užtikrinamos profesinių sąjungų teisės pagal ES standartus ir susijusias Tarptautinės darbo organizacijos konvencijas, ypač kiek tai susiję su teise burtis į profesines sąjungas, streikuoti ir vesti kolektyvines derybas. Komisija nurodo, jog susirinkimų laisvės srityje teisinis pagrindas pagaliau iš esmės atitinka ES standartus, tačiau reikalinga pažanga įgyvendinant teisės aktus praktikoje, nes kai kurios asociacijos susiduria su dideliais administraciniais sunkumais, prieš jas dažnai praddami teismo procesai.¹⁷⁶ Priduriama, jog Turkijos įstatymai nepakankamai garantuoja saviraiškos laisvę, kaip ji apibrėžta Europos žmogaus teisių konvencijoje. Taip pat per politinį spaudimą varžoma spaudos laisvė. Akivaizdu, jog žmogaus teisių apsaugos sritis vis dar išlieka rimta problema Turkijai. Tačiau Europos Parlamentas 2009 m. teigiamai įvertino Turkijos vyriausybės iniciatyvas sutelkti Turkijos piliečius ir kiekvienam piliečiui, nepaisant jo lyties, rasinės ar etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar lytinės orientacijos suteikti galimybę naudotis vienodomis teisėmis ir aktyviai dalyvauti Turkijos visuomenės gyvenime. Europos Komisijos 2010 m. Turkijos pažangos ataskaitoje nurodoma, jog Turkijos padėtis žmogaus teisių apsaugos srityje vis dar neatitinka ES standartų. Turkija turėtų gerokai pasitempti gerindama žmogaus teisių padėtį, nes tai išlieka didele kliūtimi šaliai tapti pilnateise ES nare.¹⁷⁷ Nurodoma, kad per 2010 m. buvo nuteista ir įkalinta apie keturiasdešimt žurnalistų ir atleista keletas laikraščių komentatorių, kurie per stipriai kritikavo valdančiąją Teisingumo ir plėtros partiją ir ministrą pirmininką R. T. Erdoganą. Turkijos žurnalistai priversti susilaikyti nuo vyriausybės kritikos, jeigu nori tęsti savo

¹⁷⁴ Europos Parlamento rezoliucija dėl 2008 m. Turkijos pažangos ataskaitos, *Europos Parlamentas*, 2009. [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0134+0+DOC+XML+V0//LT>

¹⁷⁵ Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-03-23] <http://www.urm.lt/index.php?1987987492>

¹⁷⁶ Ten pat.

¹⁷⁷ Turkey 2010 progress report: Conclusions on Turkey, *European Commission*, 2010 [žiūrėta 2010-11-17] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/conclusions_turkey_en.pdf

darbą.¹⁷⁸ Todėl Turkija perspėta, jog nevykdant reformų žmogaus teisių apsaugos srityje, jų neįgyvendinimas gali stipriai paveikti derybų procesą.¹⁷⁹

Pagrindiniai žmogaus teisių pažeidimai Turkijoje

Atlikus Eurobarometro 2005 ir 2006 m. viešųjų apklausų, ekspertų ir studentų pateiktų atsakymų analizę, galima daryti išvadas, kad Turkijoje vis dar ne visiškai užtikrinamos ir gerbiamos žmogaus teisės. Eurobarometro ES visuomenės 2005 m. apklausos atskleidė, jog Turkijai pradėjus derybas dėl narystės ES, Europos gyventojai buvo nepatenkinti žmogaus teisių padėtimi Turkijoje, 84 proc. apklaustų respondentų nurodė, jog Turkija norėdama prisijungti prie ES per artimiausius 10 metų, turėtų atkreipti dėmesį į sistemingą pagarbą žmogaus teisėms.¹⁸⁰ Dar didesnis nusivylimas nepakankamai užtikrinamos žmogaus teisėmis ES visuomenės išreikštas 2006 m., kai 85 proc. respondentų išreiškė, jog Turkija neturi teisės tapti ES dalimi, jei šalyje ir toliau bus pažeidžiamos ir suvaržomos žmogaus teisės.¹⁸¹

Tyrime dalyvavę ekspertai, paklausti ar pakankamai Turkijoje užtikrinamos ir gerbiamos žmonių, mažumų ir lyčių teisės, vieningai sutiko su ES visuomenės 2005 ir 2006 m. išreikšta nuomone, kad žmogaus teisių apsauga Turkijoje – tai sritis, kuri smarkiai skiriasi ir netenkina ES reikalavimų ir normų. Visi ekspertai nurodė, jog Turkijoje vis dar pastebimi dažni mažumų ir moterų teisių pažeidimai ir suvaržymai bei pabrėžė, kad žmogaus teisių apsauga – sritis, kurioje reikalinga tolimesnė pažanga ir pakeitimai, kurie būtų įgyvendinami ne tik teoriškai, formaliai, bet ir įsitvirtintų praktikoje. Ekspertas E1 yra įsitikinęs, kad „žmogaus teisių padėtis Turkijoje privalo būti keičiama, svarbu užtikrinti, kad padėtis pasikeistų ne tik formaliai, bet ir praktikoje.“ Ekspertas E3 pastebi, kad žmogaus teisių padėtis Turkijai siekiant narystės ES yra didelė problema, kuri privalo būti sprendžiama, nes „neužtikrinusi apsaugos ir pagarbos žmogaus teisėms Turkija negalėtų tapti ES nare“. Kaip ir ekspertai bei ES piliečiai, dauguma studentų pripažįsta, jog Turkijoje žmogaus teisės yra pažeidžiamos ir nepakankamai užtikrinamos.

¹⁷⁸ Skardžiūtė, R. Raktas į valdžią – Kurdų darbininkų partija, *Atgimimas*, 2010 birželio 24 d. [žiūrėta 2011-01-17] <http://www.atgimimas.lt/Pasaulyje/2010-metai-birzelio/Raktas-i-valdzia-Kurdu-darbininku-partija>

¹⁷⁹ Pirmininkaujančios valstybės narės išvados, Europos Sąjungos Taryba 2004 m. gruodžio 16-17 d., Briuselis, 2005. [žiūrėta 2010-11-01] http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ec/83222.pdf

¹⁸⁰ Standard Eurobarometer 63, *European Commission*, Spring 2005, p. 161 [žiūrėta 2011-03-17] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf

¹⁸¹ Standard Eurobarometer 66, *European Commission*, Autumn 2006, p. 224 [žiūrėta 2011-03-17] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf

2.3.1. Moterų diskriminacija

Lyčių nelygybė yra problema, su kuria susiduria moterys visame pasaulyje, nepriklausomai nuo jų rasės, kalbos, religijos ar etninės grupės. Moterų teisės yra labai svarbus klausimas ES plėtros kontekste: ji yra pagrindinių žmogaus teisių ir demokratizacijos proceso dalis bet kuriai šaliai kandidatėi. Komisija kaip ir kitose valstybėse kandidatėse, taip ir Turkijoje stebi padėtį ir reguliariai teikia ataskaitas apie moterų padėtį šalyje, kuri vis dar nepakankamai tenkina ES reikalavimus.¹⁸²

Moterų emancipacija prasidėjo pirmaisiais Turkijos Respublikos dešimtmečiais. Dar XX a. ketvirto dešimtmečio pradžioje moterims suteikta balsavimo teisė, leista mokytis ir įgyti aukštąjį išsilavinimą.¹⁸³ Kartu uždrausta poligamija, o rūpinimasis vaikais tapo tiek moterų, tiek vyrų pareiga, numatyta vienoda parodymų, duodamų teisme, galia, nes iki tol vieno vyro parodymai prilygo dviejų moterų. Naujos taisyklės pagerino moterų padėtį, tačiau praktiškai moters statusas visuomenėje priklausė nuo tradicijų ir tikėjimo, kurių laikėsi šeima, o kaimo visuomenėje, kur įprastas kitoks gyvenimo būdas, moterų emancipacija atsiliko, jų gyvenimas liko daugiau suvaržytas nei miestiečių. Tačiau, net ir atokiose gyvenvietėse, požiūris į moterų teises nors ir lėtai, tačiau keičiasi. Kad padėtis gerėja įrodo ir tai jog 1993 m. pirmą kartą ministro pirmininko postas atiteko moteriai.¹⁸⁴ Vis dėlto Turkijos moterų padėtis neatitinka ES reikalavimų. Europos Komisija išskiria pagrindines problemas, susijusias su moterų padėtimi: smurtas prieš moteris, ypač buitinis smurtas ir nusikaltimai ginant garbę, ankstyvos ir priverstinės santuokos, aukštas neraštingų moterų skaičius ir mažai galimybių įsigyti išsilavinimą, menkas moterų skaičius parlamente ir vietos institucijose, mažas moterų dalyvavimas ir diskriminavimas darbo rinkoje.¹⁸⁵ Tik maždaug ketvirtadalis moterų 2007 m. dalyvavo darbo rinkoje. Būtina pabrėžti, jog šis skaičius tarp ES valstybių narių ir tarp

¹⁸² Rehn, O. *Women's rights in Turkey's EU Accession, Seminar on Gender equality in Turkey and the EU, European Commission*, Brussels, 2009

[žiūrėta 2010-01-13] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/128&type=HTML>

¹⁸³ *Turkey and the European Union: An Overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Turkey Republic of Turkey, 2001, p. 69.

¹⁸⁴ Ten pat, p. 70.

¹⁸⁵ Europos parlamento teisėkūros rezoliucijos projektas dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2006, p.18 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0269+0+DOC+XML+V0//LT>

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos šalių yra pats mažiausias.¹⁸⁶ Be to, didelė problema yra ta, jog tam tikruose Turkijos regionuose naujagimiai, ypač mergaitės, registruojami ne iš karto, o vėliau registruojant jaunų moterų amžius nustatomas nemotyvuotai ir nepilnametės merginos skelbiamos sulaukusios pilnametystės, taip sudarant teisinį *de facto* pagrindą ankstyvoms priverstinėms santuokoms.¹⁸⁷ Akivaizdu, jog šalyje yra reikalingi dideli pokyčiai, kurie užtikrintų moterų teises. Turkijos valdžios institucijos ir pilietinė visuomenė turi skirti daugiau dėmesio moterų dalyvavimo darbo rinkoje, politinio atstovavimo, mergaičių išsilavinimo ir smurto prieš moteris srityse. O taip pat siekti, kad moterų teisių užtikrinimo būtų laikomasi praktikoje.¹⁸⁸

Europos Parlamento rezoliucijoje pažymima, jog tam tikra moterų teisių srityje pažanga padaryta 2006 m. įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui, kovojant su nusikaltimais dėl garbės, sugriežtinant bausmę iki gyvos galvos, tačiau vis dėlto nurodoma, kad nepagarba moterų teisėms vis dar išlieka rimta problema. Pažymima, kad reikalingos tolesnės pastangos siekiant pašalinti smurtą prieš moteris ir labiau pasirūpinti kenčiančių moterų prieglobsčiu, nes šalyje veikia tik 50 prieglaudų, kurios teikia paslaugas moterims nukentėjusioms nuo smurto, bet šis skaičius turėtų būti kelis kartus didesnis. Turkija skatinama pašalinti kliūtis, su kuriomis ir toliau susiduria moterys siekdamos išsilavinimo, bei užtikrinti joms lygias galimybes įgyti išsilavinimą.¹⁸⁹ Pagrindiniu trukdžiu, užkirtusiu kelią daugybei moterų įgyti išsilavinimą ir gauti darbą, tapo 2005 m. Turkijoje įvestas draudimas moterims ryšėti musulmoniškas skaras – hidžabus – mokymosi įstaigose ir valstybės tarnyboje, nors hidžabo nešiojimą kai kurios musulmonės moterys laiko religine pareiga. Ryšinės skaras merginos buvo išmetamos iš universitetų, nepriimamos dirbti. Musulmoniškas galvos apdangalas šalyje tapo nesantaikos simboliu, neužtikrinančiu moterų teisių į išsilavinimą. Siekdamos įgyti išsilavinimą ir laikytis

¹⁸⁶ Rehn, O. *Women's rights in Turkey's EU Accession, Seminar on Gender equality in Turkey and the EU, European Commission*, Brussels, 2009

[žiūrėta 2010-01-13] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/128&type=HTML>

¹⁸⁷ Europos parlamento teisėkūros rezoliucijos projektas dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2006, p.18 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0269+0+DOC+XML+V0//LT>

¹⁸⁸ Rehn, O. *Turkey's path towards the EU-progress through reforms, EU-Turkey Joint Parliamentary Committee, European Commission*, Brussels, 2009

[žiūrėta 2010-05-20] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/162&type=HTML>

¹⁸⁹ Europos Parlamento teisėkūros rezoliucijos projektas dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2006 [žiūrėta 2010-11-01]

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0269+0+DOC+XML+V0//LT>

musulmoniškų papročių, moterys buvo priverstos į paskaitas eiti su perukais, kad bent taip pridengtų savo galvas. Todėl siekiant užkirsti kelią moterų diskriminacijai Turkijos ministras pirmininkas R. T. Erdoganas inicijavo konstitucinę pataisą, kuri atšaukė draudimą moterims ryšėti hidžabų mokymosi įstaigose ir valstybinėse tarnybose. Atšaukus šį draudimą kilo didžiulė protestų banga, o kai kurių aukštųjų mokyklų rektorai pareiškė, kad sutiktų uždaryti universitetus, nei leistų studentėms ryšėti skaras. Į šį ginčą įsitraukė Turkijos Konstitucinis teismas, kuris panaikino ministro pirmininko inicijuotą pataisą.¹⁹⁰ Tai reiškia, jog Turkijoje ir toliau išlieka draudimas moterims nešioti skaras mokymosi įstaigose ir valstybės tarnyboje, o taip tęsiamas moterų suvaržymas įgyti išsilavinimą ir gauti darbą.

Europos Parlamentas įvertino 2007 m. Turkijos pažangą siekiant pakeisti moterų padėtį šalyje, atkreipdamas dėmesį į tai, kad daugėja moterų, užimančių aukštas pozicijas šalies ekonominėje ir akademinėje bendruomenėje, o jų vaidmuo politikoje vis stiprėja. Tačiau taip pat pažymima, kad bendras dirbančių moterų skaičius Turkijoje vis dar sudaro tik 23,8 proc., todėl ragina Turkijos vyriausybę imtis akivaizdžių veiksmų didinant dirbančiųjų moterų skaičių, ypač kaimo vietovėse ir daugiau jų įdarbinant sveikatos ir socialinės apsaugos sistemose.¹⁹¹

2008 m. taip pat padaryta nemaža pažanga siekiant sumažinti moterų diskriminaciją ir užtikrinti jų teises. Pradėta visapusiškai taikyti teisės aktus, skirtus moterų teisėms ir lyčių lygybei užtikrinti, įsteigta Moterų ir vyrų lygių galimybių komisija. Komisija nurodė, kad savivaldybėse turi būti įrengtos prieglaudas moterims, kurioms gresia smurtas, skatinti programos, susijusias su lyčių klausimais bei stiprinti moterų vaidmenį visuomenėje, užtikrinant vienodas galimybes gauti išsilavinimą ir dalyvauti darbo rinkoje bei veikti politiniame ir socialiniame gyvenime. Svarbu, kad siekiant šių tikslų būtų remiamas moterų organizacijų steigimas.¹⁹²

2009 m. pasiekta didesnė pažanga siekiant pagerinti moterų padėtį Turkijoje. Visų pirma, buvo priimti ir patvirtinti teisės aktai, įteisinantys Lyčių Lygybės Komiteto įsteigimą Turkijoje, kuris turėtų atlikti svarbų vaidmenį integruojant moterų klausimus visose politikos srityse. Taip pat

¹⁹⁰ Radzevičiūtė, A. Krizė Turkijoje: sprogimai, teismai ir musulmoniškos skaros, *Geopolitika*, 2008 rugpjūčio 11 d. [žiūrėta 2011-01-16] <http://www.geopolitika.lt/?artc=2381>

¹⁹¹ Europos Parlamentas ragina Turkiją spartinti reformas, *Europos Parlamentas*, 2007, p.7 [žiūrėta 2010-06-15] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=LT&type=IM-PRESS&reference=20071023IPR12108>

¹⁹² Tarybos sprendimas dėl principų, prioritetų ir sąlygų, įvardytų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje ir panaikinantį Sprendimą 2006/35/EB, 2008 [žiūrėta 2010-06-15] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008D0157:LT:NOT>; Europos Parlamento rezoliucija dėl 2008 m. Turkijos pažangos ataskaitos, Europos Parlamentas, 2009.

nemažai dėmesio skirta moterų įdarbinimo galimybėms gerinti bei mažinant lyčių nelygybės skirtumus pradinėse mokyklose, kuris nuo 4 proc. nukrito iki 2,3 proc.¹⁹³ Tačiau teigiama, jog kiekvienais metais nuo 600 tūkst. iki 800 tūkst. mokyklinio amžiaus mergaitėms šeimose yra draudžiama eiti į mokyklą arba nėra infrastruktūros, leidžiančios joms lankyti veikiančias mažas kaimo mokyklas.¹⁹⁴ Todėl pažanga siekiant mergaičių išsilavinimo turi būti tęsiama ir stiprinama, nes mergaičių mokyklų lankymas yra pagrindinė priemonė siekiant užtikrinti lyčių lygybę ir kovojant su skurdo problema. Turkija privalo dėti daug pastangų, kad moterų teisių užtikrinimo būtų laikomasi visose gyvenimo srityse. Moterų dalyvavimas darbo rinkoje Turkijai vis dar – didelis iššūkis. Šalyje nustatoma nemažai moterų teisių pažeidimų ir suvaržymo atvejų, kai norėdamos įsidarbinti beveik ketvirtadalis moterų darbdaviams privalo pateikti vyro leidimą įsidarbinti.¹⁹⁵

Didžiausia problema išlieka smurtas prieš moteris, tiek buitinis, tiek garbės žudymai, o taip pat ankstyvos ir priverstinės santuokos. Nors šalyje buvo imtasi priemonių padėčiai pagerinti, tačiau, O. Rehno teigimu, „moksliniai tyrimai rodo, jog vis tiek smurtas prieš moteris išlieka labai paplitęs“.¹⁹⁶ Turkijoje realybėje vis dar egzistuoja šeimos garbės kodeksas, tai yra tebegyvuoja tradicija atkeršyti už suterštą šeimos garbę. Dažniausiai „garbės nužudymo“ aukomis tampa moterys ir merginos. Spauloje buvo plačiai aprašytas tragiškas įvykis, kai tėvas su seneliu palaidojo gyvą 16 metų mergaitę, suteršusią šeimos vardą, nes bendravo su vaikiniais. Prieš šį įvykį mergina keletą kartų kreipėsi į policiją dėl smurto šeimoje, tačiau pareigūnai ją išsiųsdavo namo nekreipdami dėmesio į prašymus padėti.¹⁹⁷ Tai dar kartą parodė, jog Turkijoje nepakankamai gynamos moterų teisės. Provincijoje visuomeninis gyvenimas išlikęs tradicinis –

¹⁹³ Rehn, O. Women's rights in Turkey's EU Accession, Seminar on Gender equality in Turkey and the EU, *European Commission*, Brussels, 2009

[žiūrėta 2010-01-13] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/128&type=HTML>

¹⁹⁴ Europos Parlamento rezoliucija dėl 2004 m. Europos Komisijos reguliariosios ataskaitos ir rekomendacijos dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2004 [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2004-0096+0+DOC+XML+V0//LT>

¹⁹⁵ Rehn, O. Women's rights in Turkey's EU Accession, Seminar on Gender equality in Turkey and the EU, *European Commission*, Brussels, 2009

[žiūrėta 2010-01-13] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/128&type=HTML>

¹⁹⁶ Rehn, O. Turkey's path towards the EU – progress through reforms, EU – Turkey Joint Parliamentary Committee, *European Commission*, Brussels, 2009

[žiūrėta 2010-05-20] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/162&type=HTML>

¹⁹⁷ Šmaižytė, V. Ar Europa jau prarado Turkiją? *Atgimimas*, 2010 vasario 26 d. [žiūrėta 2011-01-16]

<http://www.atgimimas.lt/Kultura/2010-metai-vasario/Ar-Europa-jau-prarado-Turkija>

vyrauja patriarchatas, vietiniai paprotiniai, o kai kur ir gentiniai santykiai, o visuomenę tebekankina įsišaknijusi smurto kultūra.¹⁹⁸

Europos Komisija, pateikusi kasmetinę 2010 m. Turkijos pažangos ataskaitą nurodo, jog nors šalyje sukurta bendra teisinė sistema, garantuojanti moterų teises ir lyčių lygybę, tačiau ir toliau rimta problema išlieka šeimyninis smurtas, ankstyvos prievartines santuokos. Taip pat Turkijos moterų teisių gynėjos išreiškia pasipiktinimą dėl dar vieno moterų teisių pažeidimo: į naująją Turkijos Konstituciją siūloma įtraukti nuostatą, pagal kurią moterys prilyginamos socialiai pažeidžiamoms grupėms, tokioms kaip vaikai ar žmonės su negalia, kurias privalo globoti vyrai.¹⁹⁹

Ekspertų ir dauguma studentų nuomone moterų teisės yra pažeidžiamos. Eksperto E1 teigimu, „Moterų ir mažumų teisių padėtis Turkijoje visiškai skiriasi nuo ES valstybių narių. Moterų teisės Turkijoje dažniausiai apribojamos dėl islamo religijos, tradicijų ir papročių, todėl žmogaus teisių padėtis Turkijos rytuose ir ypač, kaimuose, kuriuose vis dar įsišakniję islamiški papročiai, yra labai prasta.“ Kaip ir pirmasis ekspertas, ekspertas E2 pastebi, jog žmogaus teisių padėtis yra prastesnė Turkijos rytinėje dalyje: „nors įstatymais draudžiama moterų ir mažumų diskriminacija ir užtikrinama lygybė, tačiau dažniausi pažeidimai užfiksuojami Turkijos rytuose, kur visuomenė daug konservaciškesnė. Manau, kad Turkija deda per mažai pastangų, jog žmogaus teisių padėtis šalyje pasikeistų.“ Ekspertas E4 taip pat pabrėžia, kad Turkijoje žmogaus teisių apsauga turėtų būti gerinama: „Nors Europos Komisija Turkijos pažangos ataskaitose nurodo, kad Turkija padariusi pozityvią pažangą, tačiau Turkija negali sustoti, ir toliau privalo būti dirbama siekiant užtikrinti žmogaus, moterų ir mažumų teises. Negali būti palikta taip, kaip yra dabar, nes vis dar matyti akivaizdūs moterų ir mažumų teisių pažeidimai.“ Keletas studentų nesutiko, jog Turkijoje gali būti fiksuojami žmogaus teisių pažeidimai ar suvaržymai lyties ir tautybės pagrindu. Jų nuomone, Turkijoje visi piliečiai, nepaisant jų lyties, religijos ar tautybės, turi vienodas teises, yra lygūs ir gerbiami. Studentas S1 nurodo, jog „Turkijoje visi yra lygūs. Nėra svarbu, kas esi, moteris ar vyras, turkas ar kurdas, krikščionis ar musulmonas. Moterys, kaip ir vyrai, Turkijoje gyvena tokį patį gyvenimą. Turkijos mažumos – kurdai, armėnai – gali

¹⁹⁸ Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005, p.147.

¹⁹⁹ Andrikiene, L. *Dvi mano dienos Turkų žemėje*, 2007 [žiūrėta 2011-01-16]

http://www.laimaandrikiene.lt/index.php?id=67&tx_ttnews%5Btt_news%5D=270&tx_ttnews%5BbackPid%5D=61&cHash=2222626372

naudotis Turkijos ligoninėmis, universitetais, jie turi savo televiziją, spaudą. Akivaizdu, kad visi esame lygūs.“

Galima teigti, kad Turkijoje padaryta didelė pažanga siekiant užtikrinti moterų teises, apsaugant jas nuo smurto, priverstinių santuokų, diskriminacijos, suteikiant daugiau galimybių į išsilavinimą, darbą bei užsiimti politinę veiklą, tačiau reikia pripažinti, remiantis moksline literatūra, ES dokumentais bei ekspertų ir studentų interviu, kad moterys nėra tapusios lygiateisėmis su vyrais Turkijos visuomenėje.

2.3.2. Tautinių mažumų teisių pažeidimai: kurdų atvejo analizė

ES pagrindinių teisių chartijoje nurodoma, jog draudžiama bet kokia diskriminacija dėl priklausymo tautinėms mažumoms.²⁰⁰ Nediskriminavimo principas įtvirtintas ir ES teisės aktuose. 1997 m. Amsterdamo sutartimi buvo numatytos kovos su diskriminacija sąlygos, o vėliau priimtos dar kelios direktyvos, draudžiančios mažumų diskriminaciją dėl religijos, tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos. ES plėtros politika reikalauja, jog visos šalys kandidatės atitiktų Kopenhagos politinius kriterijus, kurie apima ir mažumų teisių apsaugą. Iki 2005 m., kol Turkija pradėjo derybas su ES, šalyje nebuvo vykdoma jokia mažumų politika. Visgi mažumų klausimas aptartas 1923 m. Loanos sutartimi, tačiau daugiau ši politikos sritis nebuvo keičiama ar peržiūrima, baiminantis pakenkti kemalistinės valstybės principams.²⁰¹ Tačiau šia sutartimi apibrėžta tik mažumų sąvoka, kurioje mažumoms priskirti visi piliečiai, išpažįstantys kitokį, ne musulmonišką, tikėjimą. Sutartyje nebuvo įtrauktos etninės, kalbinės ar kultūrinės mažumos. Taigi, mažumomis šalyje buvo laikomi armėnai, žydai, romai, kurdai, kurie skyrėsi savo išpažįstama religija.²⁰²

Didžiausia Turkijos etninė ir kalbinė mažuma – kurdai, kurie sudaro beveik 23 procentus, tai yra ketvirtadalį, visų šalies gyventojų.²⁰³ Deja, Turkijos valdžia nepripažįsta tokios etninės grupės egzistavimo bei jos tautinio identiteto. Įkūrus Turkijos Respubliką, buvo siekiama įvykdyti šalies modernizacijos projektą, kuriuo ketinta sukurti homogenišką Turkijos visuomenę,

²⁰⁰ *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija*: Europos Komisija, Strasbūras: Biotop, 2008.

²⁰¹ Hamrén, E. EU, *Turkey and the Kurds: The Turkish discussion on minority rights*, Stockholm: Stockholm university 2007, p.14 [žiūrėta 2010-11-05] <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:196992>

²⁰² Report: A Quest for Equality: Minorities in Turkey, Minority Rights Group International, United Kingdom, 2007 [žiūrėta 2010-11-20] <http://www.avrupa.info.tr/Files/MRGTurkeyReport%5B1%5D.pdf>

²⁰³ Ten pat.

tad visi Turkijoje gyvenantys piliečiai buvo laikomi turkais, todėl šalyje egzistavusios mažumos imtos ignoruoti, jų tarsi nebeliko.²⁰⁴ Kurdų mažuma šaliai tapo nemaža problema. Ilgus dešimtmečius valdžioje esantys turkai vykdė beveik apartheidui prilygstančią politiką šalies kurdų atžvilgiu: jiems nebuvo leista turėti savo spaudos, radijo, televizijos, mokymo įstaigų, jų organizacijos ir politinės partijos draustos, o nariai persekioti.²⁰⁵ Be to, kurdams buvo draudžiama ne tik turėti savo institucijas ar organizacijas, bet ir naudoti gimtąją kalbą mokyklose, žiniasklaidoje ir išpažinti savo religiją. Visuomeniniame gyvenime buvo toleruojama tik turkų kalba, kultūra ir istorija.²⁰⁶ Nepaisant to, buvo uždraustos kurdų liaudies dainos, tautiniai rūbai, naikinami visi vietovardžių pavadinimai, susiję su šia Turkijoje gyvenančia mažuma, o po 1980 m. karinio perversmo, žodis „kurdai“ uždraustas net ir vartoti.²⁰⁷ Kurdai praėjusio amžiaus 9 dešimtmetyje sukilo ir pasipriešino ginklu bei paskelbė nepriklausomos kurdų valstybės kūrimą Turkijos rytinėje dalyje. Per daugiau nei dešimtmetį trukusių veiksmų žuvo kelios dešimtys šalies gyventojų, tačiau kurdų valstybė taip ir nebuvo įkurta.²⁰⁸

Kurdų mažuma tapo viena skurdžiausių Turkijos visuomenės grupių, įvairiais įstatymais apribojus jų kalbą, politinį dalyvavimą, religines teises. Suvaržius teisę į išsilavinimą, kurdų mažumos atstovai negalėjo gauti jokie išsilavinimo, taip pat užimti gerų pozicijų darbe ir apskritai jį gauti, o investicijos kurdų gyvenamuose regionuose buvo labai minimalios.²⁰⁹ Daugelį metų kurdų teisės buvo šiurkščiai pažeidinėjamos, be to, jiems ne kartą teko patirti žiaurias represijas ir smurtą. Išišknijsi neapykanta buvo labai didelė, o smurtas beveik tapęs gyvenimo dalimi.²¹⁰ Todėl nenorėdami įsitraukti į konfliktus, kurdai buvo priversti net gi slėpti savo tapatybę.²¹¹ Didelę neapykantą kurdų mažumai parodo Turkijos teismų skiriamos baudmės nepilnamečiams kurdų vaikams. Tūkstančiai nepilnamečių valdžios įstaigų, kovojančių su kurdų

²⁰⁴ Hamrén, E. *EU, Turkey and the Kurds: The Turkish discussion on minority rights*, Stockholm: Stockholm university 2007, p.14 [žiūrėta 2010-11-05] <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:196992>

²⁰⁵ Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005, p.148.

²⁰⁶ Report: A Quest for Equality: Minorities in Turkey, Minority Rights Group International, United Kingdom, 2007 [žiūrėta 2010-11-20] <http://www.avrupa.info.tr/Files/MRGTurkeyReport%5B1%5D.pdf>

²⁰⁷ Hamrén, E. *EU, Turkey and the Kurds: The Turkish discussion on minority rights*, Stockholm: Stockholm university 2007, p.14 [žiūrėta 2010-11-05] <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:196992>

²⁰⁸ Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ...* p.148.

²⁰⁹ Skardžiūtė, R. Referendumas taip ir nesuvienijo, *Atgimimas*, 2010 lapkričio 05 d. [žiūrėta 2010-11-08] <http://atgimimas.lt/Pasaulyje/Referendumas-taip-ir-nesuvienijo>

²¹⁰ Kerim, Y. Muller, M. *The European Union and Turkish accession: human rights and the Kurds*, London: Pluto Press, 2008, p. 169.

²¹¹ Skardžiūtė, R. Referendumas taip ir nesuvienijo, *Atgimimas*, 2010 lapkričio 05 d. [žiūrėta 2010-11-08] <http://atgimimas.lt/Pasaulyje/Referendumas-taip-ir-nesuvienijo>

maištininkais, už akmenų mėtymą per demonstracijas buvo apkaltinti teroristinės propagandos skleidimu ir priklausymu teroristinėms organizacijoms buvo įkalinti Turkijos kalėjimuose. Akivaizdu, jog tokia bausmė pažeidžia Jungtinių Tautų vaikų konvencijas.

Mažumų klausimas Turkijos dėmesio centre atsirado tik po 2005 m., kai ES ir Turkija pradėjo derybas dėl narystės. ES reikalaujant ir Turkijai siekiant atitikti jai keliamus reikalavimus, kurdams pamažu buvo suteikta daugiau teisių. Pradžioje, šalyje, nors ir ribojant laiką ir programas, buvo leista transliuoti televizijos laidas kurdų kalba. Kartu buvo panaikinti apribojimai ir suvaržymai kurdų bendruomenių kuriamoms programoms bei suteiktos galimybės įgyvendinti kurdų teises į švietimą ir kultūrą.²¹² Europos Parlamentas įvertino, jog tai labai svarbus žingsnis siekiant išspręsti ne tik kurdų, bet ir visų mažumų problemą, tačiau Turkijos vyriausybė ir toliau buvo raginama imtis politinės iniciatyvos rasti ilgalaikį kurdų klausimo sprendimą ir, nurodoma, jog tai įmanoma tik akivaizdžiai pagerinus kurdų kilmės piliečių galimybes tenkinti kultūrinius, ekonominius ir socialinius poreikius, įskaitant galimybę mokytis kurdų kalbos, transliuoti laidas šia kalba ir vartoti ją viešajame gyvenime bei teikiant viešąsias paslaugas. ES paragino Turkijos parlamento narius bei politines partijas prisidėti prie kurdų klausimo politinio sprendimo.²¹³

Pašalinus visas televizijos laidų kurdų kalba transliavimo per privačius ir valstybinius kanalus vietas ir nacionaliniu lygmenimis kliūtis, buvo priimti teisės aktai dėl kurdų kalbos vartojimo kalėjimuose. Tačiau nurodyti pokyčiai nepriartino Turkijos prie ES tautinių mažumų standartų. Užfiksuota atvejų, kai prieš išrinktus miesto merus arba kitus politikus keliamos baudžiamosios bylos dėl kurdų kalbos vartojimo ar nuomonės kurdų klausimu reiškimo. Todėl ES dar kartą įspėjo Turkiją, jog ji privalo imtis priemonių, kurios užtikrintų kurdų laisves ir teises bei padarytų juos lygiateisiais Turkijos piliečiams.²¹⁴ Svarbiausiu pasiekimu Turkijos stojimo į ES procese galima laikyti tai, jog šalies mažumos pačios pradėjo reikalauti, jog būtų užtikrintos jų teisės, pripažintas jų identitetas bei suteikta galimybė naudotis politinėmis,

²¹² Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, *Europos Parlamentas*, 2005 [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>

²¹³ Europos Parlamento rezoliucija dėl 2008 m. Turkijos pažangos, *Europos Parlamentas*, Strasbūras [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0134+0+DOC+XML+V0//LT>

²¹⁴ Pasiūlymas dėl Europos Parlamento Rezoliucijos dėl Turkijos 2007 m. pažangos ataskaitos, *Europos Parlamentas*, Strasbūras [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=LT&reference=A6-0168/2008>

kultūrinėmis, religinėmis teisėmis. Tai liudija, jog vis daugiau ir dažniau Turkijos mažumos kreipiasi tiek į nacionalinius teismus, tiek į Europos žmogaus teisių teismą dėl diskriminacijos ar jų teisių pažeidimų.²¹⁵

Kai kurių studentų vertinimu, Turkijoje vis dar egzistuoja tautinių mažumų diskriminacija. Pavyzdžiui, studentas S3 teigia, kad „mažumoms Turkijoje sunku gauti darbą ar užimti aukštesnes pareigas, ypač kurdams. Žmogaus teises gerbiančioje valstybėje taip būti neturėtų, nes tai šiurkštūs pažeidimai.“ Studentas S6 pažymi: „Turkijos Konstitucija draudžia diskriminaciją dėl lyties, religijos ir tautybės, šalyje užtikrinama gyvenančių piliečių lygybė. Deja, praktikoje viskas yra kitaip. Tikinčioms moterims kai kuriose viešose vietose įstatymais draudžiama nešioti skaras, mažumų padėtis šalyje dar prastesnė, ypač kurdų, nes Turkijoje vis dar yra įstaigų, kuriose draudžiama į darbą priimti kurdus arba kurdams leisti užimti aukštas pareigas.“ Tačiau studentai S1 ir S5 mano kitaip. Studentas S5 pabrėžia, jog Turkijoje visi piliečiai yra lygūs: „Turkijos mažumos turi tokias pat teises kaip ir visi piliečiai. Kurdai, alevitai ir kiti gali lankyti Turkijos mokyklas, ligonines, be to, jie turi vietas, kuriose gali melstis, todėl niekas negali sakyti, jog mažumos Turkijoje yra suvaržytos ar pažeidžiamos jų teisės, nes jie turi viską, ką turi ir turkai.“

Galima teigti, kad stojimo į ES procesas per paskutiniuosius dešimt metų pakeitė Turkijos požiūrį į mažumas ir jų teises. Šalis, norėdama tapti pilnateise ES nare, nemažai padarė siekdama pakeisti mažumų padėtį, kad atitiktų ES jai keliamus Kopenhagos politinius kriterijus. Vis dėlto Turkijos mažumų apsaugos klausimas dar nepakankamai atitinka ES nuostatas, todėl reformų procesas dar turi būti tęsiamas ir įgyvendinamas praktikoje. Žmogaus teisių apsauga Turkijoje vis dar išlieka aktualia problema. Iki galo neįgyvendinti politiniai Kopenhagos kriterijai – rimta kliūtis šalies narystei ES.

²¹⁵ Report: A Quest for Equality: Minorities in Turkey, Minority Rights Group International, United Kingdom, 2007 [žiūrėta 2010-11-20] <http://www.avrupa.info.tr/Files/MRGTurkeyReport%5B1%5D.pdf>

3. EKSPERTŲ IR STUDENTŲ NUOMONIŲ VERTINIMO DĖL TURKIJOS NARYSTĖS ES PERSPEKTYVŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ

Siekiant ištirti ir palyginti ekspertų ir studentų nuomonių vertinimą dėl Turkijos narystės ES galimybių buvo atliktas pusiau struktūrinis interviu su 4 ekspertais iš Lietuvos, Turkijos ir Kipro graikiškosios dalies bei 6 MRU Erasmus studentais iš Turkijos. Respondentai yra užkoduoti ir jų atsakymai pateikiami kaip: ekspertai: E1, E2, E3, E4 (žr. 6 priedą) ir studentai: S1, S2, S3, S4, S5, S6 (žr. 5 priedą). Taip pat siekiant gauti empirinių duomenų buvo atlikta *deliberation* diskusija,²¹⁶ kurios metu buvo siekiama išsiaiškinti „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“. Diskusijoje dalyvavo MRU magistro studijų ES politika ir administravimas specialybės 2 kurso 14 studentų. Prieš pradėdant *deliberation* diskusiją buvo pristatytas seminaro planas ir pateiktas diskusijos vadovas (žr. 2 priedą), kuriame nurodyta diskusijos esmė ir taisyklės. Diskusijos dalyviams buvo pateikta padalomoji medžiaga (žr. 3 priedą), kurią skaitant buvo pasižymimi svarbiausi argumentai ir faktai. Po to mažose grupelėse pasidalinta mintimis, išskiriami esminiai argumentai. Vėliau dalyviai suskirstyti į 2 grupes (A ir B grupės), kurios turėjo rasti kuo daugiau „už“ ir „prieš“ argumentų diskutuojamu klausimu. Vėliau vyko diskusija (A grupė paaiškina savo palaikantįjį argumentą B grupei, o B grupė pateikia paaiškinamuosius klausimus ir prieštaraujančius argumentus, o A grupė turi atsakyti į paaiškinamuosius klausimus. Po to pasikeičiama vaidmenimis. Po diskusijos vyksta balsavimas, kurio metu galima pareikšti savo asmeninę nuomonę, ar ji / jis pritarė Turkijos narystei ES. Iš 14 studentų, tik vienas studentas pritarė Turkijos narystei).

Tyrime lyginami ekspertų, MRU Erasmus studentų iš Turkijos ir magistrantų atsakymai pagal esamus klausimus (žr. 4 priedą):

- 1) Išvardinkite pagrindinius argumentus dėl Turkijos galimybių tapti ES nare;
- 2) Išvardinkite pagrindines kliūtis Turkijai siekiant narystės ES;
- 3) Išvardinkite pagrindinius teigiamus argumentus, jei Turkija taptų ES nare;
- 4) Išvardinkite pagrindinius argumentus, ką prarastų ES, jeigu Turkija netaptų jos nare;

²¹⁶ Deliberation – prasminga diskusija, kai tikslingai keičiantis idėjomis ir analizuojant argumentus yra priimamas sprendimas.

- 5) Išvardinkite pagrindines priežastis, neleidžiančias išspręsti Kipro suvienijimo klausimo (atsakymai pateikti antroje dalyje)
- 6) Išvardinkite pagrindines priežastis, trukdančias Turkijai užmegzti santykius su Armėnija (atsakymai pateikti antroje dalyje);
- 7) Nurodykite 2010 m. rugsėjo mėn. 12 d. Turkijoje vykusio referendumo dėl Konstitucijos pakeitimų galimas pasekmes Turkijos visuomenei (atsakymai pateikti pirmoje dalyje);
- 8) Nurodykite pagrindinius žmogaus teisių pažeidimus Turkijoje (atsakymai pateikti antroje dalyje);
- 9) Ar sutinkate su *Deliberation* seminaro „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“ išsakytais pagrindiniais argumentais?

3.1. Pagrindiniai argumentai dėl Turkijos galimybių tapti ES nare

Atlikus Eurobarometro 2005 ir 2006 m. viešųjų apklausų duomenų, ekspertų ir studentų pateiktų atsakymų analizę Turkijos prisijungimo prie ES galimybių klausimu, galima pastebėti, jog Turkijos galimybės tapti ES nare yra vertinamos nevienareikšmiškai:

1. Turkijos prisijungimo prie ES galimybės vertinamos neigiamai. 2005 m. EK inicijavo ES visuomenės viešosios nuomonės tyrimus, kurie atskleidė, kad daugiau nei pusė, t. y. 52 proc., ES piliečių išreiškė skeptišką požiūrį dėl Turkijos narystės galimybių prisijungti prie ES. Turkijos narystės ES perspektyvą palankiau vertino naujosios, prie ES 2004 m. prisijungusios, ES valstybės narės, kuriose 41 proc. apklaustųjų pritarė būsimai Turkijos narystei ateityje, nei senosios ES šalys narės, kuriose galimai Turkijos narystei pritarė tik 32 proc. respondentų. Didžiausia parama Turkijos narystei buvo išreikšta Lenkijoje, kurioje už Turkijos prisijungimą prie ES pasisakė 54 proc. gyventojų, Slovėnijoje – 53 proc., o Vengrijoje – 51 proc.²¹⁷ Turkijos prisijungimo prie ES galimybės 2006 m. Eurobarometro viešųjų apklausų duomenimis įvertintos dar pesimistiškiau, t. y. po to, kai 2005 m. ES ir Turkija pradėjo derybas dėl Turkijos stojimo į

²¹⁷ Standard Eurobarometer 63, *European Commission*, Spring 2005, p. 161 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf

ES, visuomenės parama Turkijos narystei sumažėjo iki 45 proc.²¹⁸ Tokiai ES visuomenės nuomonei pritarė ir ekspertai. Eksperto E4 nuomone: „europiečiai nemato Turkijos kaip ES dalies, be to, Europa nemato, kad Turkija yra europietiška ir nemažai pažengusi šalis nuo tada, kai pirmą kartą išreiškė norą tapti Bendrijos nare.“ Todėl ekspertų nuomone, Turkija neturi jokių galimybių tapti ES nare. Ekspertas E2 nurodo, jog „Turkija neturi jokių galimybių tapti ES nare, nes turinti daugiau nei 70 mln. gyventojų, būtų antra pagal savo dydį ES, todėl niekas nenori į ES priimti tokios didelės valstybės, kuri taptų svarbia sprendimų priėmimo, o sprendimų priėmimas taptų daug sudėtingesnis. Be to, Turkijos prisijungimas neapsimoka finansiniu požiūriu, nes Turkija gana atsilikusi šalis, todėl ES turėtų jai suteikti didelę finansinę paramą. Taigi, valstybei, kurioje yra daugybė neišspręstų problemų ir neįvykdytų ES reikalavimų, kol kas nėra vietos ES.“ Ekspertas E3 taip pat sutinka, jog „Turkija neturi galimybių tapti ES nare, nes ES negali plėsti savo ribų be galo, ES plėtros galimybės turi savo ribas. ES reikėtų atsikvėpti po paskutinių plėtros etapų, o tik tada tęsti derybas su naujomis šalimis kandidatėmis.“ Ekspertas E1 yra įsitikinęs, jog „valstybė, kurios valdymui didelę įtaką turi kariškiai, apskritai, niekada negalės tapti ES dalimi. Taigi apibendrinamas savo nuomonę, respondentas nurodė, jog „Turkijos galimybės prisijungti prie ES yra labai ribotos ir sunku numatyti, kada šalis galės tapti pilnateise Sąjungos nare, jeigu išvis kada nors galės.“ Ekspertų nuomonei pritaria ir studentai. Studento S1 teigimu: „dauguma ES valstybių narių turi dvejonų, abejonių ir baimių dėl Turkijos dydžio, gyventojų skaičiaus, religijos, todėl daro viską, kaip pavyzdžiui, blokuoja derybas neleisdamos atidaryti naujų skyrių, kad Turkijai būtų užkirstos galimybės tapti ES dalimi, tad Turkija neturi jokių galimybių prisijungti prie ES.“

2. Numatomas ilgas ES ir Turkijos derybų procesas. Ekspertas E1 nurodo, jog „Turkijos kelias į ES bus labai ilgas. Turkija smarkiai skiriasi nuo ES valstybių narių, kad galėtų tapti ES dalimi. Šalis kandidatė, norėdama tapti ES visateise nare, visų pirma, turėtų daug labiau pasistengti laikytis ES reikalavimų. Be to, Turkijai prisijungti prie ES yra nemažai kliūčių, nes joje trūksta pilietinių laisvių, neužtikrinamos žmogaus ir mažumų teisės.“ Ekspertas E4 taip pat pripažįsta, jog „Turkijos prisijungimo prie ES procesas bus ilgas, sudėtingas. Mano nuomone, prie ES daug anksčiau prisijungs Kroatija, Serbija, Juodkalnija, Buvusioji Jugoslavijos Respublika Makedonija nei į ES įstos Turkija.“

²¹⁸ Standard Eurobarometer 66, *European Commission*, Autumn 2006, p. 224 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf

3. Turkijai narystė ES yra nereikalinga. Eurobarometro 2010 m. viešosios nuomonės apklausos rodo, jog tik 42 proc. Turkijos gyventojų remia šalies narystę ES, dauguma Turkijos piliečių mano, jog Turkijos prisijungimas prie ES yra nereikalingas.²¹⁹ Su Turkijos gyventojų nuomone sutinka ir studentai. Studento S1 teigimu „Turkijai narystė ES yra nebereikalinga. Visų pirma, pastaraisiais metais sparčiai auga Turkijos ekonomika, pramonė, gerėja išsilavinimo padėtis. Turkija ilgainiui taps stipresnė ir savarankiškesnė šalis, kuriai narystė ES taps nebeaktuali.“ Studentas S2 taip pat pritaria, jog „Turkijai dėl augančios ekonomikos ir pramonės ES yra nebereikalinga, Turkija gali gyvuoti ir nepriklausydama ES.“ Studentas S6 taip pat nurodo, jog „Turkijai tapti ES nėra būtinybės nes, ES Turkijai neturi nieko pasiūlyti.“ Kaip ir kiti respondentai, jis sutinka, kad Turkijos ekonomika auga, gerėja gyvenimo kokybė šalyje, todėl Turkija gali gyvuoti be ES. Studentas S6 yra įsitikinęs, jog Turkijai tapti ES nare yra net ir nenaudinga „Turkija turi labai daug galimybių nepriklausydama ES. Ji galėtų sukurti naują sąjungą su kitomis valstybėmis, kurios iš Turkijos nereikalautų įgyvendinti daugybės reformų šalyje, negarantuodamos narystės. Turkija, siekdama tapti ES, įgyvendina ES reikalavimus, vykdo reformas, kurios nieko negarantuoja, vadinasi, tai mūsų šaliai yra visiškai nenaudinga, todėl Turkijai ES nebereikia.“

5. ES nesuteiks Turkijai galimybės tapti pilnateise nare. Dauguma studentų mano, jog ES niekada nesuteiks Turkijai teisės tapti pilnateise ES nare. Studento S1 teigimu „Turkija narystės ES siekia ne vieną dešimtmetį, deja, ES su ja žaidžia, kad gautų naudos valstybėms narėms ir net neketina suteikti Turkijai galimybės prie jos prisijungti.“ Studentas S3 nurodo, jog „Turkija neatitinka ES šaliai kandidatei keliamų reikalavimų, šalis smarkiai skiriasi nuo ES valstybių narių. Taigi, šios priežastys lemia, kad ES niekada nepriims Turkijos į ES.“ Studentas S5, kaip ir kiti studentai, yra įsitikinęs, jog ES nesuteiks galimybės tapti ES nare. Jis nurodo, jog „ES valstybių narių pagrindine priešiškuo priežastimi Turkijos narystei, nepaisant to, jog ES yra vertinama įvairovė ir lygybė, galima laikyti Turkijoje išpažįstamą religiją. ES šalyse yra baiminamasi islamo įtakos, todėl ES valstybės narės nenorės suteikti Turkijai teisės tapti ES nare.“

6. Turkija turi galimybių tapti ES nare. Kitaip nei visi apklaustieji, studentas S4 sutinka, jog Turkija turi galimybių prisijungti prie ES. Studento nuomone, nors „Turkijai tapti ES dalimi

²¹⁹ Standard Eurobarometer 74, *European Commission*, Autumn 2010 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_fact_tr_en.pdf

šiuo metu yra daug kliūčių: neišspręstas Kipro suvienijimo klausimas, nepakankamai užtikrinama demokratija šalyje, tačiau, nepaisant to, Turkijos prisijungimas būtų naudingas tiek europiečiams, tiek turkams, todėl, tikiu, kad vieną dieną Turkija priklausys ES.“

3.2. Pagrindinės kliūtys Turkijai siekiant narystės ES

Nagrinėjant Turkijos prisijungimo prie ES galimybes kyla klausimas, kokios pagrindinės kliūtys Turkijai tapti pilnateise ES nare. Atlikus Eurobarometro 2005 ir 2006 m. viešųjų apklausų duomenų, ekspertų ir studentų pateiktą atsakymų analizę, galima teigti, kad:

1. Pagrindinėmis ir svarbiausiomis kliūtimis Turkijos prisijungimui prie ES ekspertai laiko Turkijos neišspręstus konfliktus su kaimyninėmis valstybėmis ir ES valstybių narių pasipriešinimą Turkijos pilnateisei narystei. Ekspertas E1 nurodo, kad „Turkija negalės tapti ES nare kol neišspręs, ar bent jau nepagerins santykių su Graikija, Armėnija ir Kipru.“ Jis taip pat atkreipia dėmesį, jog didelės kliūtis Turkijai įstoti į ES sudaro ES šalys narės Prancūzija, Vokietija ir Austrija, kurios „priešinasi Turkijos narystei ES, siūlydamos Turkijai privilegijuotą partnerystę, be to, ir kitos ES valstybės taip pat nėra pasirengusios priimti Turkijos į ES ir tai parodo įvairios viešosios apklausos.“ Ekspertas E2 sutinka su pirmojo eksperto nuomone ir nurodo, kad „neišsprendusi Kipro problemos narystė ES liktų svajonė“. Ekspertas E3 taip pat pažymi, jog didžiausiomis kliūtimis Turkijai tapti ES nare yra Kipro klausimas ir ES valstybių narių prieššinimasis Turkijos narystei. Jis teigia, kad „didžiausia ir pagrindinė problema, kuri nežinia ar kada nors bus išspręsta, yra Kipras ir su juo susijusios problemos: neišspręstas suvienijimo klausimas, laivams iš Kipro taikomi draudimai įplaukti į Turkijos uostus, lėktuvams skristi ir leisti Turkijos oro uostuose bei Kipro Respublikos pripažinimas.“ Jis priduria, jog „Turkijai tapti ES nare trukdo Prancūzija ir Vokietija, kurių vadovai griežtai pasisako, jog Turkija nėra Europos dalis, kad galėtų tapti pilnateise ES nare.“ Jis yra įsitikinęs, jog „kol Prancūzija ir Vokietija nepritaris, Turkija negalės tapti visateise Sąjungos nare, nes naujos narės prisijungimui turi vieningai pritarti visos šalys narės.“ Vertinant studentų pateiktą nuomonę dėl pagrindinių kliūčių Turkijai tapti pilnateise ES nare, galima pastebėti, jog studentai, kaip ir ekspertai, viena iš svarbiausių kliūčių Turkijos prisijungimui prie ES laiko valstybių narių prieššinimąsi Turkijos narystei ES. Studentas S3 yra įsitikinęs, jog „Prancūzija, Vokietija ir

Austrija nenori priimti Turkijos į ES, nes šiose šalyse yra baiminamasi, kad, Turkijai tapus ES dalimi, ES užplūs darbo neturintys Turkijos gyventojai ir užims jų darbo vietas.“ Studentas S4 pabrėžia, jog „Prancūzija ir Vokietija Europoje turi labai didelę įtaką ir nepalaiko Turkijos narystės ES idėjos. Šios šalys Turkijos nemėgsta, nes jose yra klaidingai tikima, kad Turkija nusikaltėlių ir teroristų šalis, kurie įstoję į ES vykdytų nusikaltimus ir sukeltų daugybę problemų, todėl priešinasi ir daro viską, pavyzdžiui, blokuoja derybas, kad Turkija neprisijungtų prie ES.“ Studentas S6 taip pat teigia, kad „rimtas kliūtis siekti narystės ES Turkijai sudaro Prancūzija ir Vokietija“.

2. Kita kliūtis yra ES valstybių narių ir Turkijos kultūriniai bei religiniai skirtumai. Studentas S1 pažymi, jog „turkai musulmonai ES yra laikomi teroristais, kurie galėtų kelti grėsmę ES saugumui organizuodami teroristinius išpuolius.“ Studentas S2 taip pat pritaria pirmojo studento nuomonei. Jis nurodo, jog „Turkija yra musulmoniška šalis, todėl ES jos nereikia. Europoje visi turkus laiko teroristais, tačiau jie nesupranta, ką reiškia būti musulmonu ir kaip musulmonams svarbu palaikyti taiką, stabilumą, o ne sukelti skausmą.“ Viešųjų apklausų duomenys taip pat atskleidė, jog daugiau kaip pusė, t. y. 54 proc. ES gyventojų nurodė, jog kultūriniai ir religiniai skirtumai tarp Turkijos ir ES šalių narių yra per daug dideli, kad būtų galimas Turkijos įstojimas į ES. Griežčiausiai prieš Turkijos narystę dėl kultūrinių skirtumų pasisakė Austrijos, Kipro, Graikijos ir Vokietijos gyventojai. Pačioje Turkijoje 57 proc. respondentų pritarė, kad Turkija per daug skiriasi, jog galėtų prisijungti prie ES šalių narių.²²⁰

3. Dar viena kliūtis – netolygus šalies ekonominis išsivystymas. ES viešosios apklausos parodė, jog kita rimta kliūtis Turkijos narystei ES, Europos gyventojai laiko Turkijos ekonomiką. 2005 m. Eurobarometro duomenimis 76 proc. ES respondentų nurodė, kad Turkija galėtų prisijungti prie ES po maždaug 10 metų, nes ji privalo žymiai pagerinti šalies ekonomikos būklę. Tam pritarė 91 proc. Suomijos, 90 proc. Slovėnijos ir Graikijos ir 88 proc. Belgijos apklaustų gyventojų.²²¹ 2006 m. Eurobarometro atliktos viešosios nuomonės apklausos atskleidė, jog skeptiškai Turkijos ekonomiką vertinančių ES gyventojų skaičius išaugo iki 77 proc., kurie

²²⁰ Standard Eurobarometer 63, *European Commission*, Spring 2005, p. 161 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf

²²¹ Ten pat.

išreiškė nerimą, jog Turkija, būdama ekonomiškai silpna šalis, taptų našta ES biudžetui ir jai būtų reikalinga didelė ES struktūrinių ir sanglaudos fondų parama.²²²

4. Kita kliūtis – nepakankamai užtikrinamos ir gerbiamos žmogaus teisės. Eurobarometro 2005 ir 2006 m. viešųjų apklausų duomenys atskleidžia, kad ES gyventojai pagrindinėmis kliūtimis, skirtingai nei apklausti ekspertai ir studentai, laiko žmogaus teisių pažeidimus. 2005 m. visuomenės apklausos parodė, jog 84 proc. ES gyventojų mano, jog Turkija norėdama prisijungti prie ES per artimiausius 10 metų, turėtų atkreipti dėmesį į sistemingą pagarbą žmogaus teisėms.²²³ Akivaizdus nusivylimas žmogaus teisių padėtimi Turkijoje išreikštas ir 2006 m. 85 proc. ES apklaustų gyventojų nurodė, jog Turkija neturi teisės tapti ES nare, nes šalyje nepakankamai užtikrinamos ir gerbiamos žmogaus teisės.²²⁴

5. Kliūtis – šalies dydis. Dauguma studentų, skirtingai nei ekspertai, nurodo, jog pagrindinėmis kliūtis Turkijai prisijungti prie ES sudaro šalies dydis ir religija. Studentas S1 nurodo, jog „Turkija yra didelė valstybė, turinti daugiau nei 70 mln. gyventojų, todėl ES yra baiminamasi, kad Turkija tapusi ES visateise nare, šalis taptų galinga sprendimų priėmimo procese ir siektų priimti sprendimus savo naudai.“

6. Kita kliūtis – kariuomenės kišimasis į valstybės valdymą. Eksperto E1 nuomone: „rimta kliūtis yra ta, jog Turkija yra valdoma kariuomenės, kas visiškai nepriimtina tarp ES valstybių narių, todėl, mano nuomone, kol nebus suvaržytos ir apribotos kariškių teisės politikoje ir valstybės valdyme, Turkija negalės tapti visateise ES nare.“ Studentas S1 taip pat nurodo „Turkijai siekti narystės ES trukdžius sudaro kariškių kišimasis į valstybės valdymą.“

7. Dar viena kliūtis – geografinė Turkijos padėtis. Studento S3 nuomone: „Prancūzijos prezidentas N.Sarkozy ir Vokietijos kanclerė A. Merkel Turkiją priskiria Azijai, ne Europai, o ES narėmis gali tapti Europos valstybės, todėl jie nenori, kad ES plėstųsi už Europos ribų.“

3.3. Pagrindiniai argumentai dėl privalumų jei Turkija taptų ES nare

²²² Standard Eurobarometer 66, *European Commission*, Autumn 2006, p. 224 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf

²²³ Standard Eurobarometer 63, *European Commission*, Spring 2005, p. 161 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf

²²⁴ Standard Eurobarometer 66, *European Commission*, Autumn 2006, p. 224 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf

Atlikus Eurobarometro 2005 ir 2006 m. ES viešosios nuomonės, ekspertų ir studentų pateiktų atsakymų analizę galima daryti išvadas, jog ES gyventojai, ekspertai ir studentai iš galimos Turkijos narystės ES įžvelgia penkis pagrindinius privalumus:

1. Turkijos narystė ES padėtų krikščioniškų ir musulmoniškų vertybių supratimui bei santykių su musulmoniškomis valstybėmis sustiprinimui. Eurobarometro 2005 m. viešosios apklausos parodė, jog 41 proc. ES gyventojų yra įsitikinę, kad Turkijos narystė ES galėtų padėti abipusiam krikščioniškosios Europos ir musulmoniškų vertybių supratimui.²²⁵ Su ES gyventojų išsakyta nuomone sutinka ekspertas E2 ir nurodo, jog „priėmus Turkiją į ES pasauliui būtų parodyta, kad ES ne tik krikščionių klubas, bet taip pat geba integruoti skirtingos religijos ir kultūros valstybes. Turkijos ir ES santykiai galėtų būti puikus pavyzdys visam pasauliui, vaizduojantis, kad skirtingų kultūrų, tradicijų ir tikėjimo žmonės gali taikiai sugyventi ir priimti bendrus sprendimus. Žinoma, tai prisidėtų ir prie skirtingų kultūrų supratimo bei padėtų ugdyti toleranciją.“ Ekspertas E3 taip pat yra įsitikinęs, jog „Turkijos integracija galėtų prisidėti prie vertybių įvairovės visoje Europoje. ES parodytų, jog tikrai geba suvienyti skirtingas kultūras ir religijas, ne tik krikščioniškąjį pasaulį.“ Studento S1 nuomone: „narystė ES būtų labai naudinga, nes Turkijai tapus ES dalimi būtų suteikta galimybė krikščioniškajam pasauliui išgirsti musulmoniškąsias idėjas, o tai leistų geriau pažinti skirtingas religijas ir kultūras. Krikščioniškasis pasaulis galėtų suprasti, kad musulmonai yra ne vien teroristai, o jiems rūpi taika ir teisingumas.“ Studentas S2 taip pat yra įsitikinęs, jog „Turkijos narystė būtų abipusiškai naudinga ir leistų pažinti ne tik skirtingas kultūras ar religijas, bet ir kitokį gyvenimą.“ Skirtingai nei ES gyventojų, ekspertų E2 ir E3 bei studentų išsakyta nuomonė, ekspertas E4 mano kitaip. Jo nuomone: „priėmus Turkiją į ES skirtingos kultūros nesuartės, bet padaugės įvairių problemų, ypač susijusių su rasizmu ir ksenofobija, todėl ES atsirastų dar daugiau darbo, nes reikės spręsti naujas problemas.“

2. Turkijos prisijungimas prie ES prisidėtų prie ES saugumo sustiprinimo. 2006 m. ES viešųjų apklausų rezultatai atskleidė, jog 33 proc. ES gyventojų sutiko, kad Turkijos narystė ES padėtų garantuoti ir sustiprinti saugumą visoje ES.²²⁶ Šiai nuomonei pritaria ekspertas E1. Jis nurodo, jog „Turkija turi vieną iš stipriausių kariuomeninių NATO aljanse ir visame pasaulyje,

²²⁵ Standard Eurobarometer 63, *European Commission*, Spring 2005, p. 161 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf

²²⁶ Standard Eurobarometer 66, *European Commission*, Autumn 2006, p. 224 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf

todėl natūralu, jog Turkijos narystė galėtų padėti sustiprinant ES saugumą.“ Ekspertas E2 taip pat mano, jog „Turkijos kariuomenė viena iš stipriausių ir geriausiai apmokytų kariuomenių pasaulyje. Todėl jos įtraukimas į ES, galėtų prisidėti prie Europos saugumo užtikrinimo.“ Studentas S4 taip pat mano, kad „Turkija galėtų prisidėti užtikrinant ES saugumą, nes būdama NATO nare, turi stiprią ir galingą kariuomenę.“

3. Turkijos įstojimas į ES padėtų atjauninti Europos gyventojų amžiaus vidurkį. Eurobarometro 2006 m. duomenys atskleidė, jog 29 proc. ES respondentų pritaria, kad Turkijos įstojimas į ES padėtų atjauninti Europos gyventojų amžiaus vidurkį, Turkijos gyventojų dinamiškumas prisidėtų atsveriant senstančią ES visuomenę. Daugiausiai naudos iš Turkijos populiacijos augimo ir jaunos visuomenės buvo išvelgiama Portugalijoje, kurioje 36 proc. gyventojų sutiko, kad Turkijos narystė ES gali būti išeitimi sprendžiant senstančios Europos problemą, 33 proc. Graikijos apklaustųjų taip pat pritarė, jog Turkija gali būti naudinga atjauninant Europos visuomenę. Ekspertas E2 išsakydamas savo nuomonę taip pat nurodė, kad „Europos gyventojai sensta, dėl mažo gimstamumo ima trūkti jaunų žmonių, tačiau Turkijoje yra visiškai atvirkščiai – didelis gimstamumas, gana jauna visuomenė, kuri gali padėti sprendžiant Europos senėjimo problemas.“ Studentas S4 nurodė: „Turkijoje daug jaunų žmonių, kurie pabaigę universitetus negali rasti darbo Turkijoje, todėl Turkijos prisijungimas prie ES padėtų išspręsti senstančios Europos ir Turkijos nedarbo problemas.“ Tačiau skirtingai nei ES gyventojų, eksperto E2 ir studento S4, ekspertas E1 įsitikinęs, jog „senstančios Europos problema gali būti išspręsta tik priėmus bendrą imigracijos ir prieglobsčio politiką neprisijungus prie ES Turkijai. Taip pat problemą galima spręsti priimant emigrantus iš trečiųjų pasaulio šalių. Taip būtų sprendžiamos ne tik ES problemos, bet kartu ir trečiojo pasaulio valstybių problemos.“

4. Turkijos prisijungimas prie ES suteiktų galimybę ES sustiprinti santykius su musulmonų valstybėmis ir Afrikos šalimis. Eksperto E1 nuomone „Turkijos narystė ES suteiktų galimybę sustiprinti santykius su musulmonų valstybėmis. Taip pat ES įgytų galimybę sustiprinti santykius su Afrikos šalimis, t. y. beveik 80 mln. gyventojų turinčia rinka.“ Studentas S5 taip pat nurodo, jog „Turkijos prisijungimas prie ES galėtų prisidėti prie santykių su musulmonų pasauliu gerinimo.“

5. Turkijos narystė ES suteiktų ekonominę naudą. Skirtingai nei ES gyventojai ir ekspertai, studentai išvelgia ir daugiau Turkijos narystės ES privalumų. Studento S1 nuomone: „ES iš Turkijos galėtų labai daug pasipelnyti ekonomiškai, nes sparčiai auga Turkijos ekonomika

sparčiai auga, plečiasi šalies rinka, kuri būtų naudinga visoms ES valstybėms narėms.“ Studento S5 teigimu „Turkijos ekonominis augimas pasaulinės krizės metais stebina Vakarų pasaulio šalis ir Europą, taigi, mano manymu, nėra abejonių, jog Turkija ES gali būti naudinga ekonomiškai.“

3.4. Pagrindiniai argumentai ką prarastų ES jeigu Turkija netaptų jos nare

Atlikus ekspertų ir studentų pateiktų atsakymų į klausimą „Ką prarastų ES, jeigu Turkija netaptų jos nare?“ analizę, galima suprasti, kad tarp ekspertų ir studentų šiuo klausimu vyrauja įvairios nuomonės. Ekspertai ir studentai išvelgia nemažai aspektų, ką prarastų ES nesuteikdama Turkijai teisės tapti ES nare:

1. ES prarastų turkų, musulmoniškų valstybių, stebinčių Turkijos ir ES derybų procesus dėl narystės ES, valstybių kandidačių į ES palaikymą ir pasitikėjimą. Ekspertas E1 nurodo, jog „musulmoniškas pasaulis labai įdėmiai stebi ES ir Turkijos derybų procesą. Turkija musulmoniškomis valstybėms yra svarbus pavyzdys, todėl jos remia ir palaiko Turkijos narystę ES, tad jeigu Turkija netaps ES pilnateise nare, ES rizikuoja prarasti šių šalių pasitikėjimą ir palaikymą.“ Kaip ir pirmasis ekspertas, ekspertas E2 pabrėžia, jog „ES, neleidama Turkijai tapti visateise Sąjungos nare, prarastų savo patikimumą islamiško pasaulio akyse.“ Ekspertas E3 nurodo, jog „ES prarastų ne tik musulmoniško pasaulio, bet ir pačios Turkijos pasitikėjimą ir draugystę su ES, o kartu ES prarastų Turkijos narystę remiančių šalių paramą.“ Ekspertų nuomonei, jog ES nesuteikdama teisės Turkijai tapti ES nare prarastų Turkijos ir musulmoniškų valstybių pasitikėjimą, pritaria ir studentai. Studentas S1 nurodo, jog „ES netektų pasitikėjimo tų, kurie daug metų ja tikėjo, visų pirma, turkų, o taip pat ir musulmoniškojo pasaulio. ES atrodytų nepatikima ir manipuliuojanti bei reikalaujanti įgyvendinti jos kriterijus ir, galiausiai, neužtikrinanti pilnateisės narystės ES. Nei viena nauja valstybė kandidatė nenorėtų vykdyti ES reikalavimų, žinodama, kad ES kriterijų ir reikalavimų įgyvendinimas negarantuoja narystės ES.“ Studentas S2 yra įsitikinęs, jog „musulmoniškos valstybės, kurios norėtų tapti ES narėmis, stebi Turkijos derybų su ES procesą, todėl esu įsitikinęs, jog ES atmetus Turkijos narystę, ES prarastų ne tik Turkijos, bet ir visų islamo valstybių pasitikėjimą.“

2. ES saugumo užtikrinimo. Ekspertas E2 nurodo, jog „iš ES būtų atimta Turkijos karinė galia, kuri galėtų prisidėti prie Europos saugumo užtikrinimo.“ Ekspertas E3 taip pat mano, kad

„Turkija tikrai nenorėtų prisidėti prie Europos erdvės saugumo užtikrinimo, jeigu ES atmestų Turkijos prašymą priimti į ES.“

3. ES netektų ekonominės partnerės. Kitaip nei ekspertai, studentai mano, jog svarbiau yra tai, jog ES prarastų ekonominę partnerę Rytuose. Studentas S1 nurodo, kad „ES netektų patikimo partnerės, kurios ekonomika sparčiai auga net pasaulinės krizės metais.“ Studentas S5, kaip ir studentas S1 mano, jog „Turkija nebenorėtų būti ES ekonomine partnere.“

4. ES netektų galimybės visiems įrodyti, jog geba integruoti skirtingų kultūrų ir religijų. Ekspertas E3 nurodo, jog „ES šūkis – „Suvienijusi įvairovę“, tačiau jeigu Turkija netaps ES dalimi, ES įrodys, kad yra ksenofobiška ir užsidariusi nuo kitų kultūrų ir religijų bei negeba suvienyti kitokios kultūros ir religijos valstybių.“ Studentas S5 taip pat mano, kad „ES neįrodytų pasauliui, jog Sąjunga nėra vien tik krikščioniškasis klubas, bet geba priimti valstybes išpažįstančias kitokią religiją.“

5. ES neturėtų galimybės išplėsti teritorijos ir netektų partnerės, galinčios padėti spręsti klausimus su valstybėmis, esančiomis Rytuose. Ekspertas E4 įsitikinęs, jog „ES netektų galimybės plėstis. Nebūtų išplėsta ES teritorija į Rytus. Nieko daugiau, nieko mažiau.“ Studentas S6 nurodo, jog „Turkija Artimuosiuose Rytuose vaidina labai svarbų vaidmenį, todėl ES netektų partnerės, galinčios padėti spręsti ES problemas, kylančias su šalimis, esančiomis šiame regione.“

3.5. *Deliberation* seminaro „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“ pagrindiniai argumentai

Šiame poskyryje bus lyginami ekspertų ir MRU Erasmus studentų ir ES politikos ir administravimo studentų atsakymai į klausimą „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“ Diskusijos metu lietuvių studentai priėmė 6 bendrus argumentus, jog Europoje būtų saugiau, jeigu prie ES prisijungtų Turkija ir 9 bendrus neigiamus argumentus, jog Europoje nebūtų saugiau Turkijai tapus ES nare.

Teigiami argumentai yra:

1. Dėl turkų darbo jėgos panaudojimo valstybėse narėse, naujos atsiveriančios ekonominės rinkos ES valstybėms narėms ir Turkijos piliečių sumokamų mokesčių į ES biudžetą išaugtų ES

ekonominė galia. Dėl šio argumento ekspertų ir Erasmus studentų nuomonė išsiskyrė. Eksperto E1 manymu, „Per pastarąjį dešimtmetį ES plėtra buvo didžiulė. Šiuo metu ES turi daug perspektyvų, auga įsidarbinimo galimybės, todėl Turkijos darbo jėga nėra išeitis.“ Ekspertas E4 taip pat nepritaria šiam argumentui yra įsitikinęs: „Tie, kurie duoda, yra donorai, o kiti, kurie ima, valgo – parazitai. Turkija niekada nebus donoras, ji daugiau ims ir suvalgys bei taps pagrindine „ėmėja“. Nemanau, kad ES būtų naudinga Turkijos darbo jėga ir nauja Turkijos rinka, ES į šią šalį turės nuolat investuoti.“ Kitaip nei ekspertai, Erasmus studentai šiam argumentui pritaria. Studentas S1 mano, kad „ES būtų naudinga auganti Turkijos ekonomika, be to, augant šalies ekonomikai, Turkijai atsiveria vis daugiau naujų galimybių, kurios galėtų būti naudingos ne tik Turkijai, bet ir ES.“ Studentas S2 taip pat sutinka, jog „ES galėtų pasinaudoti ne tik pigia Turkijos darbo jėga, bet ir besiplečiančia šalies rinka.“

2. Daugelyje Europos šalių artėjama prie ribos, kai pensininkų bus daugiau negu darbuotojų, o tai kels grėsmę pensijų išmokai. Turkijos priėmimas iš dalies padėtų spręsti šią problemą. Iš turkų sumokėtų mokesčių vėliau būtų mokamos pensijos, todėl turkų darbo jėga būtų tam tikras išsigelbėjimas senstančiai Europai bei užtikrinantis ekonominį ir socialinį stabilumą valstybėse narėse. Ekspertų ir Erasmus studentų nuomonės dėl šio klausimo išsiskyrė. Visi Erasmus studentai sutiko, jog Turkija tapusi ES nare galėtų prisidėti sprendžiant Europos senėjimo problemas. Studento S1 nuomone: „didelę Turkijos piliečių dalį sudaro jauni žmonės, kurie yra išsilavinę, protingi, todėl turkų darbo indėlis galėtų būti naudingas ne tik atjauninat Europos senstančią visuomenę, bet ir padėti sprendžiant klausimus, susijusius su darbuotojų trūkumu visoje ES.“ Tuo tarpu ekspertai šiam argumentui nepritaria, jų manymu, toks problemos sprendimo būdas yra netinkamas. Eksperto E1 nuomone: „senstančios Europos problema gali būti išspręsta priėmus bendrą imigracijos ir prieglobsčio politiką dar nepriėmus Turkijos į ES. Be to, padėti gali ne vien tik turkai. Problemą galima spręsti priimant emigrantus iš trečiųjų pasaulio šalių yra taip pat naudinga, nes trečiųjų šalių imigrantai galėtų perduoti savo žinias, patirtį ir uždirbtus pinigus, taip būtų sprendžiamos ne tik ES problemos, bet kartu ir trečiojo pasaulio valstybių.“ Eksperto E4 teigimu: „tai nėra tinkamas sprendimas, jeigu taip, tai reiktų į ES priimti Kiniją, kuri turi dar daugiau darbo jėgos. Senstančios Europos problemą galima spręsti kitokiais būdais, tam nereikia priimti didelės, daug darbo jėgos turinčios valstybės, užtektų skatinti gimstamumą Europoje, remti mažamečius vaikus auginančias šeimas arba suteikti jiems kitokias privilegijas.“

3. Dujotiekio „Nabucco“ projekto įgyvendinimas tarp Turkijos ir keturių ES valstybių – Rumunijos, Bulgarijos, Vengrijos ir Austrijos – mažintų valstybių narių priklausomybę nuo Rusijos tiekiamų dujų bei padidintų ES ekonominį ir energetinį saugumą. Šiam argumentui pritarė tik studentai. Jų nuomone, tai tinkamas sprendimas prisidedant prie energetinio saugumo sustiprinimo. Studentas S2 nurodo, jog „Nabucco“ projekto įgyvendinimas galėtų prisidėti prie ES energetinio saugumo. ES taptų priklausoma ne nuo vieno tiekėjo, be to, turėtų didesnę alternatyvų pasirinkimą.“ Kitokią nuomonę šiuo klausimu išreiškė apklausti ekspertai, kurie lietuvių ir Erasmus studentų argumentams nepritarė. Ekspertas E1 nurodė, jog „dujotiekis driekėsi per neramias vietas, tai yra teritorijas, kuriose didžiąją gyventojų dalį sudaro kurdai. Todėl, kol Turkija nepalaikys draugiškų santykių su kurdais, labai sunku bus apsaugoti šį projektą. Vadinasi, ES didėtų energetinis nesaugumas, o šalims, per kurias eitų dujotiekis, kiltų grėsmė.“ Ekspertas E4 yra įsitikinęs, jog „tai yra visiškai nesąmonė. Vamzdynas turėtų eiti per neramias vietas. Be to, Azerbaidžanas jau yra nurodęs, kad negali 100 proc. patenkinti ES poreikių, o Kazachstanas šio projekto neapsiima. Taigi, energetinis saugumas tikrai nebūtų užtikrinamas.“

4. Turkijos įstojimas į ES padidintų Europos Sąjungos politinę įtaką tarptautiniuose santykiuose, ES taptų lygiaverte JAV partnere. Erasmus studentai ir ekspertai su šiuo argumentu nesutiko. Studentas S1 paaiškino, kad „JAV viena iš galingiausių pasaulyje valstybė, tačiau net ir Turkijai tapus ES nare, ES niekada netaptų lygiaverte JAV.“ Studentas S3 taip pat įsitikinęs, jog „JAV yra supervalstybė, kurios ES, net Turkijai įstojus į ES, nepralenks. Vietoj Turkijos turėtų prisijungti išsivysčiusi, ekonomiškai labai stipri valstybė, kad ES galia išaugtų.“ Ekspertas E1 pritaria Erasmus studentų nuomonei „ES niekada nebus lygiaverte JAV. Greičiausiai Turkijos prisijungimas prie ES padidintų politinę įtaką užsienio reikalams, tarptautiniams santykiams, padidėtų politinė įtaka arabų – musulmonų šalims, tačiau ES niekaip neprilygtų JAV.“ Ekspertas E4 taip pat akcentuoja, kad „niekada nebus, jog ES taptų lygiaverte JAV nebent tada, jeigu į ES įstotų galinga valstybė, kaip pavyzdžiui Rusija.“

5. Turkijos narystė ES padėtų išspręsti Kipro suvienijimo klausimą bei nesutarimus su Armėnija ir užtikrintų stabilumą ir saugumą regione. Šiam lietuvių studentų argumentui vieningai nepritarė ir ekspertai, ir studentai. Studentas S1 nurodo, jog „Kipro suvienijimas nėra lengvas klausimas. ES gali padėti diskutuoti šiuo klausimu, nes Kipro Respublika priklauso ES, tačiau sprendimo priėmimas turi priklausyti Turkijai, Graikijai, Kipro pietinei ir šiaurinei dalims,

bet ne ES.“ Studentas S3, taip pat nepitaria šiam argumentui. Jo nuomone, „Turkija sprendė šias problemas daugelį metų, be to, Kipro turkai prieš įstojant Kiprui sutiko spręsti suvienijimo problemą, tačiau Kipro graikai atsisakė.“ Eksperto E1 įsitikinimu, „Šis argumentas nėra absoliuti tiesa. Jeigu Turkija įstotų į ES, ji būtų priversta atitikti *acquis communautaire* ir privalėtų iš salos atitraukti savo armiją bei neleisti įsikurti naujakuriams šiaurinėje Kipro dalyje.“ Eksperto E4 nuomone, „Taip niekada nebus. Visų pirma, Turkija privalo išspręsti savo problemas, o tik tada galės įstoti į ES. Mano manymu, Turkija tikrai nepaaukos šiaurės Kipro dėl narystės ES.“

6. Musulmoniškai Turkijai tapus krikščioniškos Europos dalimi, skirtingų kultūrų pažinimas ugdytų žmonių toleranciją ir mažintų konfliktų tikimybę bei sustiprintų socialinį saugumą ES ir pačioje Turkijoje. Dėl šio lietuvių studentų pateikto argumento ekspertų ir studentų nuomonės išsiskyrė. Studentas S1 nurodo, kad „Turkijos narystė turėtų prisidėti prie skirtingų kultūrų ir religijų pažinimo, tačiau tai gali užtrukti nemažai laiko.“ Studentas S2 taip pat yra įsitikinęs, jog „Turkijos narystė būtų abipusiškai naudinga ir leistų pažinti ne tik skirtingas kultūras ar religijas, bet ir kitokį gyvenimą.“ Ekspertas E2 taip pat pritaria šiam argumentui. Jo nuomone, „Turkai bijo, jog įstojus Turkijai į ES gali padaugėti konfliktų tarp skirtingų religijų, tačiau aš manau, kad prieš suteikdama galimybę Turkijai tapti ES nare, ES tam pasiruoš ir viskas bus kitaip.“ Ekspertas E3 taip pat įsitikinęs, jog „nors turkams dabar gyvenantiems ES valstybėse narėse, ypač Prancūzijoje ir Vokietijoje, yra nelengva, bet aš tikiuosi, kad Turkijai tapus ES nare viskas bus tik geriau.“ Tuo tarpu, kiti ekspertai su šiuo argumentu nesutinka. Ekspertas E1 nurodo, jog „pati Turkija nepasižymi kaip tolerantiška valstybė ir nėra linkusi nusileisti, todėl prieš Turkijai įstojant į ES, Europos piliečiai savęs turėtų paklausti, ar Turkija tikrai ketina būti tolerantiška su kitomis kultūromis ir religijomis, kad būtų verta priimti į ES.“ Ekspertas E4 taip pat yra įsitikinęs, jog „priėmus Turkiją į ES skirtingos kultūros nesuartės, bet padaugės įvairių problemų, ypač susijusių su rasizmu ir ksenofobija, todėl saugumas ES nepadidės.“

Neigiami argumentai yra:

1. Turkija, turinti apie 72,5 milijonus gyventojų valstybė, taptų viena iš įtakingiausių valstybių priimant sprendimus ES institucijose, todėl tai galėtų pažeisti didesnių ir mažesnių valstybių sprendimų priėmimo balansą bei kelti grėsmę mažesnių valstybių narių interesams. Daugelis ekspertų ir Erasmus studentų sutiko su šiuo argumentu. Eksperto E2 manymu, „Turkija

taptų lygiavertė Vokietijai ir tai yra pagrindinė priežastis, dėl kurios Turkijos narystei priešinasi Prancūzija ir Vokietija.“ Tik ekspertas E3 nesutiko su šiuo argumentu, „Turkija ES sprendimų priėmimo negali lemti daugiau nei Prancūzija, Vokietija, Jungtinės Karalystės ar Lenkija. Jeigu Europos piliečiai nebijo šių šalių narių įtakos, neturėtų bijoti ir Turkijos.“

2. Turkija nepalaiko diplomatinių santykių su Kipru ir Armėnija, o tai reiškia, jog Turkija nevykdo savo įsipareigojimų palaikyti gerus santykius su kaimyninėmis šalimis. Todėl ES nėra įsitikinusi ar Turkijai pavyks palaikyti draugiškus santykius su visomis ES valstybėmis narėmis, todėl tai gali kelti įtampą ir grėsmę ES vieningumui ir stabilumui. Ekspertų ir studentų nuomonė dėl šio argumento išsiskyrė. Ekspertas E4 mano, jog „atkurti santykius su Kipru ir Armėnija yra ES ultimatumas prieš Turkijai įstojant į ES. Pirmiausia Turkija privalo susitvarkyti santykius su kaimyninėmis šalimis, o tik tada siekti narystės.“ Vis tik studentai šį argumentą vertina kitaip nei ekspertai. Studento S1 teigimu, „Turkijos konfliktai su kaimyninėmis valstybėmis: Kipru ir Armėnija, turi būti sprendžiami tik tarp konfliktuojančių valstybių. Į ginčus neturėtų įsitraukti kiti dalyviai, ypač ES.“ Studentas S4 taip pat nurodo, jog „ES turėtų spręsti savo problemas. Šie konfliktai tik Turkijos, Kipro ir Armėnijos reikalas.“

3. Turkijos politinė santvarka nėra visiškai demokratiška, o ES narėmis gali būti valstybės užtikrinančios demokratiją. Jei šiuo metu Turkija taptų ES nare, tai reikštų ES deklaruojamų vertybių ir nuostatų nesilaikymą ir pažeidimą. Šiam argumentui nepritarė ekspertai ir studentai. Studentas S3 nurodo, kad „Turkija demokratiškiausia šalis iš visų musulmoniškų valstybių. Mano nuomone, visos ES šalys narės prieš stodamos į ES nebuvo pakankamai demokratiškos, todėl Turkijos įstojimas į ES nieko nepažeistų.“ Studentas S4 taip pat įsitikinęs, jog „Turkija, palyginus su kitomis šalimis yra labai demokratiška. Galbūt Turkija pagal ES standartus turėtų būti demokratiškesnė, bet visko galima pasiekti dar prieš stojant į ES ir Turkijai tapus ES nare, ji nieko nepažeistų.“ Su studentų pateiktu argumentu nesutinka ir ekspertas E3, kurio nuomone, „Turkijos demokratija yra labai daug pažengusi ir tai įrodo, jog dar prieš pradėdant derybas EK Turkijos pažangos ataskaitoje nurodė, jog Turkija pakankamai įvykdė Kopenhagos kriterijus, o tai, reiškia, kad pakankamai užtikrino demokratiją šalyje.“ Su studentų nuomone taip pat nesutiko ekspertas E4, kuris nurodė, jog „pagal Europos Komisijos pateiktas ataskaitas Turkija šiuo klausimu turi daug dirbti. Tokios Turkijos, kokia ji yra šiandien, niekas į ES nepriimtų, ji privalo atitikti visus jai keliamus reikalavimus.“

4. Kai kurios ES valstybės narės priešiška nusiteikusias prieš Turkijos narystę, nes, jų manymu, Turkijos netolygus ekonominis, socialinis ir politinis išsivystymas susilpnintų ES ekonominį, politinį ir socialinį saugumą. Šiam argumentui vieningai pritarė tiek ekspertai, tiek studentai. Studento S3 nuomone, „Pasaulį ištikusi ekonominė krizė atsiliepė ES valstybėms narėms, ES turi problemų su Graikija ir Ispanija, todėl, priėmus ne visiškai ekonomiškai išsivysčiusią šalį, ES turėtų dar daugiau problemų.“ Ekspertas E1 taip pat sutinka, jog „ES šiuo metu išgyvena krizę dėl pasaulį ištikusios finansinės krizės, be to, 2004 m. didžioji ES plėtra ir plėtra 2007 m. finansiniu atžvilgiu ES nebuvo lengvos, todėl Turkijos prisijungimas būtų žalingas arba labai skausmingas visai ES.“

5. Žiniasklaidoje teigiama, kad apie 70 proc. turkų nenori tapti ES nariais, o tai reiškia, kad jie gali nesutikti ir priešintis įgyvendinant bendras politikas ES ir tai keltų grėsmę ES vienybei ir solidarumui. Dėl šio argumento vertinimo ekspertų ir studentų nuomonė išsiskyrė. Studentas S2 nurodo, jog „Turkijos visuomenė nepasitiki ES, nes Turkija daug metų vykdo tai, ko reikalauja ES ir nieko... Turkai pavargo laukti ir vykdyti, ko prašo ES, nors nežinia ar Turkijai bus suteikta galimybė tapti ES nare.“ Studentas S6 taip pat sutinka, kad „Turkijos piliečiai pavargo laukti. Turkija galėtų prisijungti prie kitų sąjungų greičiau nei ES.“ Ekspertas E4 taip pat atskleidė, jog „ES yra atliktos viešosios apklausos ir tyrimai rodantys, kad dauguma turkų nebenori tapti ES nariais, nes nemato naudos, kurią galėtų gauti iš ES. Visiškai protinga būtų dabar surengti referendumą dėl Turkijos narystės ES, o ne, kaip daro dauguma šalių, paskutinėmis minutėmis, kad būtų įvykdytas formalumas.“ Ekspertas E3 taip pat sutinka su studentų nuomone ir nurodo, jog „Turkai prarado bet kokias viltis dėl narystės ES. Tam įtakos turi neigiami ES pranešimai. Vis tik trys respondentai šiuo klausimu mano kitaip. Studentas S4 pateikia, kad „Dauguma Turkijos žmonių nori prisijungti prie ES, tačiau Europos veiksmai juos piktina. ES turėtų būti rimčiau nusiteikusi dėl Turkijos narystės ir nežaisti su ja.“ Respondentas S5 taip pat mano, kad „Turkija nori tapti ES nare, jeigu nenorėtų tiek metų jos nesiektų.“

6. Turkijai įstojus į ES, dėl laisvo asmenų judėjimo padidėtų turkų migracija į ES valstybes, o tai galėtų kelti tautines įtampas ir konfliktus ne tik valstybėse narėse, bet ir tapti viena iš grėsmių Europos socialiniam saugumui. Su šiuo argumentu vieningai sutiko visi respondentai. Studentas S1 nurodė, jog „ES jau dabar gyvena labai daug turkų, todėl, Turkijai tapus ES, išaugtų turkų, norinčių gyventi ir dirbti ES šalyse, emigracija.“ Ekspertas E3 taip pat sutinka, jog „Turkų galima imigracija į ES valstybes nares yra problema, dėl kurios ES baiminasi

jau dabar. Europoje vis dar egzistuoja Lenkijos santechniko mitas, t. y. mitas apie pigią darbo jėgą iš Vidurio Europos, Lenkijos, todėl baiminamasi, jog Turkijai prisijungus prie Sąjungos, ims vykti imigrantai iš Turkijos, kurių darbo jėga yra daug pigesnė nei visoje ES, todėl išstums vietinius gyventojus.“ Ekspertas E4 taip pat priduria, jog „ES gyventojai ne tik neteks darbo dėl pigesnės darbo jėgos iš Turkijos, bet ir turėtų išaugti socialinių problemų skaičius, todėl iškils grėsmė socialiniam europiečių saugumui.“

7. ES sienos priartėtų prie Artimųjų Rytų ir čia nuolat vykstančių konfliktų, o tai galėtų kelti grėsmę ES tarptautiniam ir nacionaliniam saugumui. Šiam argumentui pritarė beveik visi respondentai, išsiskyrus vieną ekspertą E3. Eksperto E4 vertinimu „ES turėtų bendras sienas su Iraku, Iranu, Sirija, kuriose vykstantys konfliktai galėtų įtraukti ir ES. Turkija tapdama ES nare kartu atsineštų savus plusus ir minusus.“ Ekspertas E3 šiam argumentui prieštarauja. Jo įsitikinimu, „Niekas negali pasislėpti nuo tarptautinių problemų. ES kartu su Turkija galėtų aktyviau dalyvauti probleminių sričių klausimų sprendime, panaudodama Turkijos ir ES diplomatinės galias ir taip išspręsti susidariusias problemas. ES negali būti tikra, kad nekils nesutarimų su kitomis valstybėmis, nebūtinai Artimuosiuose Rytuose.“

8. Turakai nelankstūs derybininkai, nelinkę nusileisti, su jais sunku susitarti, todėl gali būti sunku priimti bendrus sprendimus ES institucijose ir dėl to gali kilti grėsmė ES vienybei ir solidarumui. Šiam argumentui pritarė visi respondentai. Studentas S5 nurodo, jog „turkai yra geri derybininkai, bet dažniausiai derėdamiesi jie siekia naudoti sau, o ne kitiems, būtent todėl su jais sudėtinga susitarti.“ Tačiau ekspertas E3 nurodo, jog „Turkija buvo tarptautinės bendruomenės dalis dar nuo XIV a. arba bent jau nuo Turkijos Respublikos įkūrimo. Dauguma pačių turkų mano, kad Turkija nėra gera derybininkė tarptautiniu lygmeniu, tačiau šalis pasisako už daugiašališkumą. Taigi Turkija būdama ES partnere galėtų išreikšti savo nuomonę ir bandyti pridėti „kitokios spalvos“ priimtiems sprendimams.“

9. Turkijai tapus ES nare, dėl skirtingos kultūros ir religijos gali atsirasti grėsmė efektyviam ES viešajam valdymui. Dėl šio argumento Erasmus studentų ir ekspertų nuomonės išsiskyrė. Eksperto E3 nuomone: „Turkijos kultūra ir religija smarkiai skiriasi, todėl gali iškilti nesklaidumų ES valdyje vien dėl kitokio supratimo.“ Vis tik su pateiktu argumentu nesutiko du studentai. Studentas S3 nurodo, jog „turkai kaip ir kitos ES valstybės narės yra Viduržemio jūros gyventojai, jo nuomone, jeigu italams ir vokiečiams reikėtų gyventi kartu, tuomet nekiltų jokių diskusijų ir klausimų, nebūtų prasmės kalbėti apie kultūrinius skirtumus. Turkijos kultūra

labai primena graikų, italų kultūras, tačiau Turkija nuo šių valstybių skiriasi religija, todėl ES ir baiminasi Turkijos. Religija politinių klausimų nesprenžia.“ Su Erasmus studentų nuomone nesutiko ekspertas E4: „svarbu tai, jog ne tik skiriasi kultūra ir religija, tačiau juntama įtampa tarp pačių musulmonų. Turkija jaučia savo vertę, tačiau tai jokių būdu tai nereiškia, jog su ja negalima dirbti.“

Tyrimo išvados:

Atlikus tyrimą ir išanalizavus ekspertų, MRU lietuvių ir Erasmus studentų nuomones, galima teigti, kad jų nuomonės išsiskyrė visais tyrimo klausimais. Daugiausia jų nuomonės sutapo dėl:

1. Pagrindinių Turkijos galimybių tapti ES nare argumentų: 1. Turkijai narystė ES yra nereikalinga; 2. Numatomas ilgas ES ir Turkijos derybų procesas; 3. Turkijos prisijungimo prie ES galimybės vertinamos neigiamai; 4. ES nesuteiks Turkijai galimybės tapti pilnateise nare; 5. Turkija turi galimybių tapti ES nare.

2. Pagrindinių kliūčių Turkijai siekiant narystės ES: 1. Neišspręsti konfliktai su kaimyninėmis valstybėmis; 2. ES valstybių narių pasipriešinimas Turkijos pilnateisei narystei; 3. ES valstybių narių ir Turkijos kultūriniai bei religiniai skirtumai; 4. Netolygus Turkijos išsivystymas; 5. Nepakankamai užtikrinamos ir gerbiamos žmogaus teisės; 6. Turkijos dydis; 7. Kariuomenės kišimasis į valstybės valdymą; 8. Turkijos geografinė padėtis.

3. Pagrindinių teigiamų argumentų, jei Turkija taptų ES nare: 1. Turkijos narystė ES padėtų krikščioniškų ir musulmoniškų vertybių supratimui bei santykių su musulmoniškomis valstybėmis sustiprinimui; 2. Turkijos prisijungimas prie ES prisidėtų prie ES saugumo sustiprinimo; 3. Turkijos įstojimas į ES padėtų atjauninti Europos gyventojų amžiaus vidurkį; 4. Turkijos prisijungimas prie ES suteiktų galimybę ES sustiprinti su musulmonų valstybėmis ir Afrikos šalimis; 5. Turkijos narystė ES suteiktų ekonominę naudą; 6. Skirtingai nei ES gyventojai ir ekspertai, studentai įžvelgia ir daugiau Turkijos narystės ES privalumų.

4. Pagrindinių argumentų, ką prarastų ES, jeigu Turkija netaptų jos nare: 1. ES prarastų turkų, musulmoniškų valstybių, stebinčių Turkijos ir ES derybų procesus dėl narystės ES, valstybių kandidačių į ES palaikymą ir pasitikėjimą; 2. ES saugumo užtikrinimo; ekonominės partnerės; 3. ES netektų galimybės visiems įrodyti, jog geba integruoti skirtingų kultūrų ir

religijų; 4. ES neturėtų galimybės išplėsti teritorijos ir netektų partnerės, galinčios padėti spręsti klausimus su valstybėmis, esančiomis Rytuose.

5. Pagrindiniai argumentai, dėl kurių daugiausia sutiko ir ekspertai, ir Erasmus studentai su lietuvių studentų išsakytais per *Deliberation* seminarą „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“ argumentų:

1) teigiamas argumentas, kad Europoje bus saugiau yra šis: Musulmoniškai Turkijai tapus krikščioniškosios Europos dalimi, skirtingų kultūrų pažinimas ugdytų žmonių toleranciją ir mažintų konfliktų tikimybę bei sustiprintų socialinį saugumą ES ir pačioje Turkijoje.

2) neigiami argumentai, kad Europoje nebus saugiau yra šie: 1. Turkija, turinti apie 72,5 milijonus gyventojų valstybė, taptų viena iš įtakingiausių valstybių priimant sprendimus ES institucijose, todėl tai galėtų pažeisti didesnių ir mažesnių valstybių sprendimų priėmimo balansą bei kelti grėsmę mažesnių valstybių narių interesams; 2. Kai kurios ES valstybės narės priešiška nusiteikusios prieš Turkijos narystę, nes, jų manymu, Turkijos netolygus ekonominis, socialinis ir politinis išsivystymas susilpnintų ES ekonominį, politinį ir socialinį saugumą; 3. Turkijai įstojus į ES, dėl laisvo asmenų judėjimo padidėtų turkų migracija į ES valstybes, o tai galėtų kelti tautines įtampas ir konfliktus ne tik valstybėse narėse, bet ir tapti viena iš grėsmių Europos socialiniam saugumui; 4. ES sienos priartėtų prie Artimųjų Rytų ir čia nuolat vykstančių konfliktų, o tai galėtų kelti grėsmę ES tarptautiniam ir nacionaliniam saugumui; 5. Turkai nelankstūs derybininkai, nelinkę nusileisti, su jais sunku susitarti, todėl gali būti sunku priimti bendrus sprendimus ES institucijose ir dėl to gali kilti grėsmė ES vienybei ir solidarumui.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Magistro darbe išanalizavus Turkijos ir ES santykius dėl narystės, išnagrinėjus išorines ir vidines kliūtis Turkijai siekiant narystės ES bei atlikus ekspertų ir studentų nuomonių dėl Turkijos narystės ES galimybių lyginamąją analizę, pateikiamos šios išvados:

1. Nuo oficialių Turkijos ir EEB santykių pradžios, 1963 m. pasirašius Asociacijos sutartį – Ankaros susitarimą, iki derybų pradžios 2005 m., Turkijos ir ES santykiai vystėsi nuosekliai: pradžioje su EEB institucijomis buvo užmegzti politiniai ir ekonominiai santykiai, 1987 m. pateikta Turkijos oficiali paraiška dėl narystės EB, 1995 m. tarp Turkijos ir ES šalių sudaryta Muitų sąjunga (Turkija tapo pirmąja valstybe, kuri sudarė muitų sąjungą nebūdama Bendrijos nare), 1999 m. Turkija paskelbta valstybe kandidate, 2001 m. patvirtinta „Stojimo partnerystės“ programa, 2001 m. šalis pakviesta prisijungti prie Europos ateities Konvento rengimo, 2004 m. buvo pripažinta, kad Turkija atitinka politinius Kopenhagos kriterijus ir 2005 m. spalio 3 d. ES oficialiai pradėjo derybas dėl Turkijos narystės.

2. Kita vertus, Turkijos integracija į ES vyko lėtai, kai kada dėl nestabilios demokratinės sistemos Turkijoje, t. y. kariškių kišimosi į civilinę valdžią, žmogaus ir mažumų teisių ir laisvių pažeidimų, neišspręsto Kipro suvienijimo klausimo bei įvykdyto karinio perversmo Turkijoje, nuo 1980 iki 1986 m. buvo sustabdytas Asociacijos sutarties galiojimas. Nuo 2005 m. derybos vyksta lėtai, sunkiai ir komplikuoti, nes kai kurios reformos žodžio, spaudos ir religijos laisvės, profesinių sąjungų teisių, civilinės kariuomenės kontrolės, mažumų ir moterų teisių bei lyčių lygybės srityse vyksta lėtai, o taip pat ES valstybės narės nepritaria ir priešinasi Turkijos narystei ES, blokuodamos derybinių skyrių atidarymą ir siūlydamos Turkijai privilegijuotą partnerystę, nesuteikiant Turkijai pilnateisės narystės ES.

3. Vidinės kliūtys dėl Turkijos narystės yra nepilnai įgyvendinti politiniai Kopenhagos kriterijai: 1) nepakankamai užtikrinamos ir gerbiamos žmogaus teisės. Egzistuoja žodžio, spaudos laisvės, profsąjungų teisių suvaržymai, moterų, vaikų ir tautinių mažumų diskriminacija. EK nuomone, Turkijoje padaryta didelė pažanga siekiant užtikrinti moterų teises, apsaugant jas nuo smurto, priverstinių santuokų, diskriminacijos, suteikiant daugiau galimybių į išsilavinimą, darbą bei užsiimti politine veikla, tačiau egzistuoja smurtas prieš moteris, ypač buitinis smurtas ir nusikaltimai ginant garbę, ankstyvos ir priverstinės santuokos, aukštas neraštingų moterų

skaičius, mažai galimybių įgyti išsilavinimą, nedidelis moterų skaičius parlamente ir vietos institucijose bei mažas moterų užimtumas darbo rinkoje. Mažumų apsaugos klausimas, neatitinka ES nuostatų. Šalyje mažumos nėra tapusios lygiateisiais Turkijos piliečiais, ypač pažeidžiamos kurdų mažumų teisės. Užfiksuojama atvejų, kai prieš išrinktus merus arba kitus politikus keliamos baudžiamosios bylos dėl kurdų kalbos vartojimo ar nuomonės kurdų klausimu reiškimo, vis dar nepakankamai pripažįstamas kurdų identitetas ir suteikta jiems galimybė naudotis politinėmis, kultūrinėmis, religinėmis teisėmis; 2) ES valstybių narių ir Turkijos kultūriniai bei religiniai skirtumai; 3. Netolygus Turkijos išsivystymas; 4. Turkijos dydis; 5. Kariuomenės kišimasis į valstybės valdymą; 6. Turkijos geografinė padėtis. Kita vertus, Turkija tęsia reformas demokratijos srityje. 2010 m. Turkijoje surengtas referendumas dėl Konstitucijos pakeitimų, kuriais numatyta pertvarkyti teismų sistemą, apriboti armijos įtaką, suteikiant daugiau galios civiliniams teismams kontroliuoti kariškius ir juos teisti, sustiprinti žmogaus teisių padėtį šalyje. Įgyvendinti konstituciniai pakeitimai, ekspertų ir studentų nuomone, turės teigiamų pasekmių Turkijos visuomenei, nes reformos apribos ne tik kariškių teises, pertvarkys teismų sistemą, bet ir prisidės prie didesnio teisingumo, padidins demokratinių institucijų vaidmenį šalyje.

Rekomendacija: Turkijos vyriausybė turėtų gerinti mažumų ir moterų teisių padėtį šalyje: panaikinti draudimus mažumoms gauti išsilavinimą, užtikrinti nevaržomą mažumų kalbų vartojimą ir siekti, jog mažumos ir moterys Turkijos visuomenėje taptų lygiateisiais nariais ir būtų užtikrintas tinkamas jų dalyvavimas darbo rinkoje ir politiniame gyvenime. Užtikrinta pagarba ir apsauga žmogaus teisėms, lyčių lygybė ir mažumų teisių apsauga palengvintų Turkijos integraciją į ES.

4. Išorinės kliūtys dėl Turkijos narystės yra: 1) Kipro suvienijimo klausimas. 1974 m. Turkijai okupavus šiaurinę Kipro dalį, sala buvo padalinta į dvi dalis – šiaurinę turkiškąją ir pietinę graikiškąją. Šiaurės Kipro dalies okupacija prieštarauja pagrindiniams Jungtinių Tautų ir ES principams. Ekspertų nuomone, pagrindinės kliūtys Kipro salos suvienijimui yra: nesuvienytos Kipro Respublikos priėmimas į ES; Turkijos nenoras nusileisti ES spaudimui; o turkų studentų nuomone, – Kipro graikų 2004 m. atmetas JTO generalinio sekretoriaus K. Anano Kipro suvienijimo planas; ir per didelis spaudimas spręsti Kipro problemą, nes taip problema labiau pagilinama nei sprendžiama; 2) Turkijos ir Armėnijos diplomatinių santykių nutraukimas. Pagrindiniai valstybių nesutarimai kyla dėl Kalnų Karabacho ir armėnų genocido

klausimo vertinimo Pirmojo pasaulinio karo metais. Turkija neigia ir nepripažįsta Osmanų imperijos vykdytą armėnų tautos genocidą, be to, Turkija 1993 m. demonstruodama solidarumą savo sąjungininkui Azerbaidžanui, kurio teritorinį vientisumą pažeidė, užimdami Kalnų Karabachą, armėnai, uždarė 325 kilometrų valstybinę sieną su Armėnija ir nutraukė diplomatinis santykius. Kol nebus normalizuoti santykiai su Armėnija ir Kipru bei išspręstas Kipro suvienijimo klausimas, Turkijai net tik bus sunku įveikti Kipro, Graikijos ir kitų ES valstybių narių neigiamą požiūrį dėl Turkijos narystės ES galimybių, bet taip pat derybos dėl narystės gali sustoti arba apskritai nutrūkti.

Rekomendacija: 1. Kipro suvienijimo klausimu turi būti lankstūs tiek Turkijos, tiek Graikijos, tiek ir ES politikai, nes neradus sprendimo, kaip išspręsti Kipro suvienijimo klausimą derybos dėl Turkijos narystės ES gali sustoti arba apskritai nutrūkti; 2. Nors armėnų genocido klausimas nėra formalus priėmimo į ES kriterijus, tačiau narystės siekiančiai šaliai būtina susitaikyti su praeitimi, nes diplomatinių santykių užmezgimas ir sienos su Armėnija atidarymas palengvintų Turkijos prisijungimo prie ES galimybes. Be to, Turkijai normalizavus santykius su Armėnija, išlaisvintų ją nuo ekonominės izoliacijos, o Turkijai leistų tapti Pietų Kaukazo regiono lydere.

5. Ištyrus ir palyginus ekspertų ir studentų nuomonių vertinimą dėl Turkijos narystės ES galimybių, nurodomos teigiamos ir neigiamos galimos Turkijos narystės ES pasekmės Sąjungai: Teigiamos pasekmės: 1. Musulmoniškai Turkijai tapus krikščioniškosios Europos dalimi, skirtingų kultūrų pažinimas ugdytų žmonių toleranciją ir mažintų konfliktų tikimybę bei sustiprintų socialinį saugumą ES ir pačioje Turkijoje. 2. Turkijos prisijungimas prie ES prisidėtų prie ES saugumo sustiprinimo; 3. Turkijos įstojimas į ES padėtų atjauninti Europos gyventojų amžiaus vidurkį; 4. Turkijos prisijungimas prie ES suteiktų galimybę ES sustiprinti ryšius su musulmonų valstybėmis ir Afrikos šalimis; 5. Turkijos narystė ES suteiktų ekonominę naudą; Neigiamos pasekmės: 1. Turkija, turinti apie 72,5 milijonus gyventojų valstybė, taptų viena iš įtakingiausių valstybių priimant sprendimus ES institucijose, todėl tai galėtų pažeisti didesnių ir mažesnių valstybių sprendimų priėmimo balansą bei kelti grėsmę mažesnių valstybių narių interesams; 2. Kai kurios ES valstybės narės priešiskai nusiteikusios prieš Turkijos narystę, nes, jų manymu, Turkijos netolygus ekonominis, socialinis ir politinis išsivystymas susilpnintų ES ekonominį, politinį ir socialinį saugumą; 3. Turkijai įstojus į ES, dėl laisvo asmenų judėjimo padidėtų turkų migracija į ES valstybes, o tai galėtų kelti tautines įtampas ir konfliktus ne tik

valstybėse narėse, bet ir tapti viena iš grėsmių Europos socialiniam saugumui; 4. ES sienos priartėtų prie Artimųjų Rytų ir čia nuolat vykstančių konfliktų, o tai galėtų kelti grėsmę ES tarptautiniam ir nacionaliniam saugumui; 5. Turkai nelankstūs derybininkai, nelinkę nusileisti, su jais sunku susitarti, todėl gali būti sunku priimti bendrus sprendimus ES institucijose ir dėl to gali kilti grėsmė ES vienybei ir solidarumui.

Rekomendacija: žiniasklaida galėtų prisidėti prie Turkijos įvaizdžio gerinimo pabrėžiant Turkijos privalumus ir narystės naudą, o tai padėtų sumažinti ES šalių visuomenių priešišumą ir baimes Turkijos atžvilgiu.

6. Sunku prognozuoti kaip pasibaigs ES ir Turkijos derybų dėl narystės procesas, kuris priklauso tiek nuo Turkijos gebėjimo įgyvendinti reformas šalyje, tiek nuo ES valstybių narių požiūrio, ar Turkija gali tapti pilnateise ES nare. Ekspertų ir studentų nuomone, laukia ilgas ES ir Turkijos derybų procesas. Ką prarastų ES, jeigu Turkija netaptų jos nare, ekspertų ir studentų nuomone, musulmoniškų valstybių, stebinčių Turkijos ir ES derybų procesus dėl narystės ES bei valstybių kandidačių pasitikėjimą ES; ES kaip saugumo užtikrinimo ir ekonominės partnerės pasitikėjimą; gebėjimą integruoti skirtingų kultūrų ir religijų valstybes; ES neturėtų galimybės išplėsti teritorijos.

7. Galima teigti, jog vyrauja neigiama nuomonė dėl Turkijos narystės ES. Todėl galima daryti prielaidą, kad nors ir įvykdžius valstybei kandidatei keliamus Kopenhagos ir Madrido reikalavimus, didžiausia kliūtimi gali tapti neigiama ES ir Turkijos piliečių viešoji nuomonė dėl Turkijos prisijungimo prie ES. Turkijos narystė gali likti neratifikuota, nepritarus valstybių narių ir Turkijos piliečiams. Todėl magistro darbe keliami hipotezė pasitvirtino.

Rekomendacija: Norint įveikti kai kuriuos įsigaliojusius stereotipus apie Turkijos narystės teigiamas ir neigiamas pasekmes ES, ką ir parodė *deliberation* seminaras, vykęs su ES politiką ir administravimą studijuojančiais studentais, visuomenės nuomonę galima keisti rengiant diskusijas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

ES dokumentai

1. *Agenda 2000. Plėtimo iššūkis*, Europos Komisija, 2007.
2. Agreement establishing an Association between the EEC and Turkey, *Official Journal of the European Communities (OJEC)*. 1973-12-24, No C 113/2, p. 2–8. [žiūrėta 2010-10-16]
http://www.ena.lu/agreement_establishing_association_eec_turkey_ankara_12_september_1963-2-17463
3. Bendrasis pranešimas apie Europos Sąjungos veiklą, *Europos Komisija*, 2009 [žiūrėta 2010-09-10] http://europa.eu/generalreport/lt/2009/files/rg2009_lt.pdf
4. Derybų su Turkija pradžia: Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, 2005 rugsėjo 27 d. [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>
5. Derybų su Turkija pradžia. Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, *Europos Parlamentas*, P6_TA(2005)0350, 2005 [žiūrėta 2011-02-18]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>
6. Europos Parlamentas ragina Turkiją spartinti reformas, *Europos Parlamentas*, 2007 [žiūrėta 2010-06-15]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=LT&type=IM-PRESS&reference=20071023IPR12108>
7. Europos Parlamento rezoliucija dėl derybų su Turkija pradžios, *Europos Parlamentas*, 2005 [žiūrėta 2010-11-02]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2005-0484+0+DOC+XML+V0//LT>
8. Europos Parlamento rezoliucija dėl Turkijos pažangos 2009 m. ataskaitos, Strasbūras, 2010 [žiūrėta 2010-06-14]

- <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-20100025&format=XML&language=LT>
9. Europos Parlamento rezoliucija dėl 2004 m. Europos Komisijos reguliariosios ataskaitos ir rekomendacijos dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2004 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2004-0096+0+DOC+XML+V0//LT>
 10. Europos Parlamento rezoliucija dėl 2008 m. Turkijos pažangos, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2009 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0134+0+DOC+XML+V0//LT>
 11. Europos Parlamento teisėkūros rezoliucijos projektas dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2006 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0269+0+DOC+XML+V0//LT>
 12. *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija*: Europos Komisija, Strasbūras: Biotop, 2008.
 13. ES ir Turkijos santykiai, ES plėtra, *Europos Komisija*, [žiūrėta 2010-09-20]
http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_lt.htm
 14. *ES plėtros procesas – Vakarų Balkanų ir Turkijos pažangos metai*, Briuselis, 2009 [žiūrėta 2010-10-19]
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1519&format=HTML&aged=0&language=LT&guiLanguage=en>
 15. *Key findings of the 2010 progress report on Turkey*, European Commission, Brussels, 2010 [žiūrėta 2010-11-16]
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/10/562&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>
 16. Klausimų Komisijos pirmininkui valanda, *Europos Parlamentas*, Strasbūras, 2009-11-24 [žiūrėta 2011-02-20]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20091124+ITEM-008+DOC+XML+V0//LT>

17. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Europos Komisijos rekomendacija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Komisija*, 2004 [žiūrėta 2010-10-03]
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>
18. Komisija rekomenduoja pradėti derybas su Turkija laikantis tam tikrų sąlygų, *Europos Komisija*, Briuselis, 2004 [žiūrėta 2010-06-15]
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/04/1180&format=HTML&aged=0&language=LTguiLanguage=en>
19. Nuomonė dėl pasiūlymo dėl Tarybos reglamento dėl specialių prekybos sąlygų, taikomų Kipro Respublikos teritorijos dalims, kuriose Kipro Respublikos Vyriausybė nevykdo veiksmingos kontrolės (COM(2004) 0466 galutinis – C7-0047/2010 – 2004/0148(COD), teisinio pagrindo, *Europos Parlamentas*, 2010-10-20 [žiūrėta 2011-02-05]
<http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/opinionsCom/comparlDossier.do?dossier=JURI%2F7%2F02963&body=JURI&language=LT>
20. Pasiūlymas dėl Europos Parlamento Rezoliucijos dėl Turkijos 2007 m. pažangos ataskaitos, *Europos Parlamentas*, Strasbūras [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=LT&reference=A6-0168/2008>
21. Pirmininkaujančios valstybės narės išvados, Europos Sąjungos Taryba 2004 m. gruodžio 16-17 d., Briuselis, 2005, 16238/1/04 [žiūrėta 2010-11-01]
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ec/83222.pdf
22. Plėtros sąlygos, *Europos Komisija* [žiūrėta 2010-02-11]
http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_lt.html
23. Plėtros suvokimas. Europos Sąjungos plėtros politika, *Europos Komisija, Plėtros generalinis direktoratas*, Belgija, 2007, p.12 [žiūrėta 2010-10-23]
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/publication/enl-understand_lt.pdf
24. Presidency Conclusions: Enlargement, *European Council*, Laeken, 2001 [žiūrėta 2010-11-02]
http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeancouncil/pdf/laeken_en.pdf

25. Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, *European Commission*, 1998 [žiūrėta 2010-10-10]
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf
26. Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, *European Commission*, 1999-10-13 [žiūrėta 2010-10-10]
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf
27. Rehn, O. Turkey's path towards the EU-progress through reforms, EU-Turkey Joint Parliamentary Committee, *European Commission*, Brussels, 2009 [žiūrėta 2010-05-20]
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/162&type=HTML>
28. Rehn, O. Women's rights in Turkey's EU Accession, Seminar on Gender equality in Turkey and the EU, *European Commission*, Brussels, 2009 [žiūrėta 2010-01-13]
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/09/128&type=HTML>
29. Screening report Turkey: Chapter 25 – Science and Research, *European Commission*, 2006 [žiūrėta 2010-11-01]
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/screening_reports/screening_report_25_tr_internet_en.pdf
30. Standard Eurobarometer 62, *European Commission*, Autumn 2004 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_tr_exec.pdf
31. Standard Eurobarometer 63, *European Commission*, Spring 2005 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf
32. Standard Eurobarometer 66, *European Commission*, Autumn 2006 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf
33. Standard Eurobarometer 74, *European Commission*, Autumn 2010 [žiūrėta 2011-03-17]
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_fact_tr_en.pdf
34. Tarybos sprendimas dėl principų, prioritetų, pereinamojo laikotarpio uždavinių ir sąlygų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje 2001/235/EB, L 085, 24/03/2001 p. 001-0023 [žiūrėta 2011-02-19]
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:085:0013:01:LT:HTML>

35. Tarybos sprendimas: dėl principų, prioritetų ir sąlygų, įvardytų Stojimo partnerystės su Turkijos Respublika programoje, ir panaikinantis sprendimą 2006/35/EB, 2008 [žiūrėta 2010-10-17]
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:051:0004:01:LT:HTML>
36. Turkey 2010 progress report: Conclusions on Turkey, *European Commission*, 2010 [žiūrėta 2010-11-17]
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/conclusions_turkey_en.pdf
37. Turkey: 2010 Progress Report, *European Commission*, [žiūrėta 2010-11-16]
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf
38. Turkijos padaryta pažanga siekiant narystės, Europos Parlamento rezoliucija dėl 2004 m. Europos Komisijos reguliariosios ataskaitos ir rekomendacijos dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei ES, *Europos Parlamentas*, 2004, [žiūrėta 2010-09-20]
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2004-0096+0+DOC+XML+V0//LT>
39. Turkijos pažanga rengiantis narystei, Europos Parlamento rezoliucija dėl Turkijos pažangos rengiantis narystei (2006/2118(INI)), *Europos Parlamentas*, 2006 [žiūrėta 2011-02-19]
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:306E:0284:0296:LT:PDF>

Jungtinių Tautų Organizacijos dokumentai

40. Annan Plan Text, *United Nations*, 2004-04-05 [žiūrėta 2011-02-05]
http://www.hri.org/docs/annan/Annan_Plan_Text.html
41. Azerbaijan exacerbating Nagorno-Karabakh conflict, Armenia tells UN debate, *UN News centre*, 2010-09-25
<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=36196&Cr=armenia&Cr1=> [žiūrėta 2011-02-16]

42. Cyprus misses “historic chance” as it rejects UN reunification plan, Annan says, *UN News Centre*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05]
<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=10512&Cr=Cyprus&Cr1>
43. Statement by the President of the Republic of Cyprus Tassos Papadopoulos on the Outcome of the Referenda, Nicosia, Cyprus, *United Nations*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05] <http://www.un.int/cyprus/PapStatement24.4.04.htm>

Kiti dokumentai

44. Constitutional Law on the Elaboration and Adoption Of Constitutional Laws, Foundation Agreement, Annex II, Attachment 1, 2004-04-05 [žiūrėta 2011-02-05]
http://www.hri.org/docs/annan/AnnexII/AnIIAt1_Elaboration_of_constitutional_laws.pdf
45. Cyprus reunification talks suffer setback, *Euractiv*, 2010-02-09 [žiūrėta 2010-09-10]
<http://www.euractiv.com/en/enlargement/cyprus-reunification-talks-suffer-setback>
46. Minsk Group. Background, *Organization for Security and Co-operation in Europe* [žiūrėta 2010-02-06] <http://www.osce.org/mg/66872>
47. Report: A Quest for Equality: Minorities in Turkey, Minority Rights Group International, United Kingdom, 2007 [žiūrėta 2010-11-20]
<http://www.avrupa.info.tr/Files/MRGTurkeyReport%5B1%5D.pdf>
48. *Turkey and the European Union: An Overview*, The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2001.
49. Turkijos – ES santykiai, *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija* [žiūrėta 2010-03-23] <http://www.urm.lt/index.php?1987987492>
50. *Turkijos ir ES santykiai*: Turkijos ambasada Vilniuje, Vilnius: Turkijos ambasada, 2004.
51. What the World said After the Referenda, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, 2004-04-24 [žiūrėta 2011-02-05]
<http://www.mfa.gov.tr/what-the-world-said-after-the-referanda.en.mfa>

Straipsniai periodiniuose leidiniuose

52. Andrikienė, L. *Dvi mano dienos Turkų žemėje*, 2007 [žiūrėta 2011-01-16]

- http://www.laimaandrikiene.lt/index.php?id=67&tx_ttnews%5Btt_news%5D=270&tx_ttnews%5BbackPid%5D=61&cHash=2222626372
53. Andrikienė, L. Turkija tegali būti privilegijuota ES partnerė, *Europedirect*, 2009 [žiūrėta 2010-06-15]
http://www.europedirect.lt/go.php/lit/L._Andrikiene_Turkija_tegali_buti_tik_pr/431
54. Europe losing Turkey and united Cyprus, *Euractiv*, 2010-01-07 [žiūrėta 2010-09-10]
<http://www.euractive.com/en/enlargement/europe-losing-turkey-united-cyprus/article-188612>
55. Išskauskas, Č. Naują karą Kalnų Karabache stabdo naftotiekiai, 2009-08-13 [žiūrėta 2011-01-28] <http://www.iskauskas.lt/2009/08/13/nauja-kara-kalnu-karabache-stabdo-naftotiekiai/>
56. Kardasas, S. Turkijoje reaguojama į ES Komisijos pažangos ataskaitą, *Geopolitika*, 2010 [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.geopolitika.lt/?artc=4334>
57. Nagorno Karabakh's Declaration of Independence: September 2, 1991, *Armenian-American Students & Activists United. The Armenian Sphere in Today's America* [žiūrėta 2011-01-28] <http://armenianamerica.wordpress.com/2010/09/02/nagorno-karabakhs-declaration-of-independence-sep-2-1991/>
58. Rehn: Is Turkey provoking the EU?, *EurActive*, 2005-09-14 [žiūrėta 2011-01-16]
<http://www.euractiv.com/en/enlargement/rehn-turkey-provoking-eu/article-144213>
59. Kirvelytė, L. Tarp karo ir taikos, *Atgimimas*, 2010-11-19 [žiūrėta 2011-02-05]
<http://www.atgimimas.lt/Autoriai/Laura-Kirvelyte>
60. Sarkozy kicks off French EU elections campaign, *Euractiv*, 2009-05-08 [žiūrėta 2011-02-11]
<http://www.euractiv.com/en/eu-elections/sarkozy-kicks-french-eu-elections-campaign/article-182104>
61. Skardžiūtė, R. Raktas į valdžią – Kurdų darbininkų partija, *Atgimimas*, 2010 birželio 24 d. [žiūrėta 2011-01-17]
<http://www.atgimimas.lt/Pasulyje/2010-metai-birzelio/Raktas-i-valdzia-Kurdu-darbininku-partija>
62. Skardžiūtė, R. Referendumas taip ir nesuvienijo, *Atgimimas*, 2010 lapkričio 05 d. [žiūrėta 2010-11-08] <http://atgimimas.lt/Pasulyje/Referendumas-taip-ir-nesuvienijo>

63. Šmaižytė, V. Ar Europa jau prarado Turkiją? *Atgimimas*, 2010 vasario 26 d. [žiūrėta 2011-01-16]
<http://www.atgimimas.lt/Kultura/2010-metai-vasario/Ar-Europa-jau-prarado-Turkija>
64. Turkey accession and Cyprus, *EurActiv*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-accession-cyprus/article-135940>
65. Turkey referendum strengthens ruling party, *EurActiv*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-referendum-strengthens-ruling-party-news-497703>
66. Turkijai nėra vietos Europoje, *Integracijos žinios*, 2007, Nr. 59.
67. Turkish Cypriot election dims reunification hopes, *EurActiv*, 2009-04-20 [žiūrėta 2010-09-10] <http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkish-cypriot-election-dims-reunification-hopes/article-181393>

Tyrinėjimai

68. Adamson, F. Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis, *Political Science Quarterly*, 2001, No. 116 (2), p. 283.
69. Aktan, G. *Turkey and the Southern Caucasus. Proceedings of a seminar held at the Turkish Embassy in London*, 2002.
70. Arat, T. *Turkey and European integration*, Istanbul: InterMedia, 1997.
71. Arvanitopoulos, C. *Turkey's accession to the European Union: an unusual candidacy*, Berlin: Springer: Centre for European studies publications, 2009.
72. Catalano, A. Turkey – EU Relations and the 13th Chapter: The Symbol of...what?, *The Journal of Turkish Weekly*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01]
<http://www.turkishweekly.net/op-ed/2721/turkey-eu-relations-and-the-13th-chapter-the-symbol-of...what.html>
73. Daniliauskas, J. Tuoju į Europos Sąjungą įstos Turkija ir įsivyras chaosas? *Lietuvių mitai apie Europos Sąjungą*, Vilnius: informacijos vadybos centras, 2006.
74. Dodd, C. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Great Britain: Palgrave Macmillan, 2010, p. 228–256.

75. Göksel, N. Turkey and the EU: Looking Back on 2009, *Turkish policy*, 2010 [žiūrėta 2010-11-02] <http://www.turkishpolicy.com/article/506/turkey-and-the-eu-looking-back-on-2009/>
76. Gorvett, J. The Last Word, *The Middle East*, Istanbul, 2009.
77. Hamrén, E. EU, *Turkey and the Kurds: The Turkish discussion on minority rights*, Stockholm: Stockholm university, 2007 [žiūrėta 2010-11-05] <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:196992>
78. Janušauskas, R. Ar Turkija yra Europos dalis? Turkijos – Europos Sąjungos santykiai istorinėje perspektyvoje pagal profesorių İlber Ortaylı, *Seimo Europos informacijos biuras*, 2007 [žiūrėta 2010-11-16] http://ec.europa.eu/lietuva/news_hp/news_representation/turkija_es__lt.htm
79. Keeping the door wide open: Turkey and EU accession. Seventh Report of Session 2007–08, *House of Commons Business and Enterprise Committee*, London, 2008 June 23, p. 18 [žiūrėta 2011-02-10] <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmberr/367/367i.pdf>
80. Ker-Lindsay, J. *EU accession and UN Peacemaking in Cyprus*, New York: Palgrave, 2005.
81. Kerim, Y. Muller, M. *The European Union and Turkish accession: human rights and the Kurds*, London: Pluto Press, 2008.
82. Keukeleire, S. MacNaughtan, J. *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, 2008.
83. Kinacioglu, M. Oktay E. The Domestic Dynamics of Turkey's Cyprus Policy: Implications for Turkey's Accession to the European Union, *Turkish studies*, 2006, No. 2, p. 263–268.
84. Kirvelytė, L. Turkijos galvosūkis, *Atgimimas*, 2009-04-24 [žiūrėta 2011-02-16] <http://www.atgimimas.lt/Pasulyje/2009-metai-balandzio/Turkijos-galvosukis>
85. Kropaitė, E. Kada baigsis Kipro okupacija, *Veidas*, 2007, nr. 23, p. 37.
86. Laciner, S. Ozcan, M. Bal, I. *European Union with Turkey, possible impact of Turkey's membership on European Union*, Ankara: An ISRO Publications, 2005.
87. Motuzaitė, D. Į Araratą žiūrint iš Armėnijos, *Atgimimas*, 2009, nr. 13 (1027) [žiūrėta 2009-12-07]

- http://www.atgimimas.lt/ssi.php?id=1241076179&which=1&f_text=%C1%20Ararat%E0%20%FEi%FBrint%20i%F0%20Arm%EBnijos
88. Mžavanadzė, N. Kalnų Karabachas: ar vėl imsime kumščius? *Atgimimas*, 2009-03-13 [žiūrėta 2011-02-05]
<http://atg.aleja.lt/Pasulyje/2009-metai-kovo/Kalnu-Karabachas-ar-vel-imsimes-kumsciui>
89. Navickaitė, R. Bandymai įveikti šimtmetį priešškumą, *Atgimimas*, 2009, nr. 30 (1044), p. 11.
90. Perhoc, P. *Europos tapatybė ir Europos ribos*, sud. P. Aleksandravičius, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
91. Puleikytė, K. Kalnų Karabacho konfliktas, *Geopolitika*, 2006-06-05 [žiūrėta 2011-02-16]
<http://www.geopolitika.lt/?artc=414>
92. Račius, E. *Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2005.
93. Radzevičiūtė, A. Krizė Turkijoje: sproginiai, teismai ir musulmoniškos skaros, *Geopolitika*, 2008-08-11 [žiūrėta 2011-01-16] <http://www.geopolitika.lt/?artc=2381>
94. Sinkevičius, E. *Turkijos integracija į Europos Sąjungą: raida ir problemos*, Vilnius: LR Seimo kanceliarija, 2002.
95. Stephen, M. *The Cyprus Question: A concise guide to the history, politics, and law of the Cyprus question*, London: Northgate, 2001.
96. Tocci, N. The Baffling Short – sightedness in the EU – Turkey – Cyprus Triangle, *Istituto Affari Internazionali*, 2010 [žiūrėta 2010-11-01] <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iai1021.pdf>
97. Tocci, N. Reflections on post-referendum Cyprus, *The International Spectator*, 2004, 39 (3), p. 31–33.
98. Turkey, Armenia: Moving Closer Toward Diplomatic relations? *Stratfor Analysis*, 2009 [žiūrėta 2010-05-20]
<http://web.ebscohost.com/ehost/delivery?vid=14&hid=12&sid=549f0509-7aaa-4309-8b1a-ee8e760e23f9%40sessionmgr11>
99. Vitkus, G. *Europos Sąjunga: enciklopedinis žinynas*, Vilnius: Eugrimas, 2008.
100. Ugur, M. Testing times in EU – Turkey relations: the road to Copenhagen and beyond, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2003, 5 (2), p. 171.

101. Ulusoy, K. The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2008, No. 3, p. 300–319.

ANOTACIJA

Mikelaitytė G. Europos Sąjungos ir Turkijos santykiai: Turkijos narystės ES perspektyvos / ES politikos ir administravimo magistro baigiamasis darbas. Vadovė: doc. dr. A. Janužytė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Politikos ir vadybos fakultetas, 2011. – 110 p.

Magistro baigiamajame darbe aptarti ES ir Turkijos santykiai nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios dėl narystės ES, ES ir Turkijos derybos dėl narystės ES, išnagrinėtos pagrindinės išorinės ir vidinės kliūtys Turkijos narystei ES bei išanalizuota ekspertų ir studentų nuomonė dėl Turkijos narystės ES galimybių, nurodant esmines išorines ir vidines kliūtis narystei. Pirmoje darbo dalyje aptariami ES ir Turkijos santykiai nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios dėl narystės ES bei ES ir Turkijos derybos dėl narystės ES. Antroje dalyje aptariamos pagrindinės kliūtys Turkijos narystei ES: Kipro suvienijimo klausimas, santykių su Armėnija atkūrimas, žmogaus teisių pažeidimai, tautinių mažumų teisių pažeidimai ir moterų diskriminacija. Trečioje darbo dalyje pateikiama viešosios ir ekspertų nuomonių vertinimo dėl Turkijos narystės ES galimybių lyginamoji analizė.

ANOTATION

Mikelaitytė G. European Union – Turkey relations: Turkey’s EU membership prospects / Master’s Work in European Union Policy and Administration. Supervisor: doc. dr. A. Janužytė. – Vilnius: Faculty of Politics and Management, Mykolas Romeris University, 2011. – 110 p.

This Master thesis concentrates on EU – Turkey relations from the Association Agreement to the start of negotiations regarding the country’s membership in the EU as well as negotiations between the EU and Turkey concerning its membership in the EU, what is more, the paper analyses the most significant internal and external obstacles concerning Turkey’s membership in the EU, this MA thesis also reveals the opinion of experts and students regarding Turkey’s abilities to join the EU. The first part of the paper discusses EU – Turkey relations from the Association Agreement to the start of discussions regarding the country’s membership in the EU as well as discussions between the EU and Turkey concerning its membership in the EU. The second part of the paper analyses the most significant obstacles regarding Turkey’s membership in the EU, i. e. the problem of Cyprus reunification, re-establishment of relations with Armenia, human and minority rights violations, and discrimination against women. The third part of the paper represents a comparative analysis which reveals the evaluation of expert and public opinion regarding Turkey’s abilities to become a full EU member.

SANTRAUKA

ES plėtra – nesibaigiantis procesas. Daugiausia diskusijų ir debatų kelianti tema – Turkijos narystė ES. Turkija prie ES siekia prisijungti nuo praėjusio amžiaus 7-ojo dešimtmečio, tačiau ES derybas su Turkija pradėjo tik 2005 m. Žymint Turkijos derybų dėl narystės ES penkmetį, 2010 m. diskusijos Europos politinėje arenoje dėl Turkijos integracijos į ES ypač suaktyvėjo, kai puoselėjamus multikultūriškumo projektus ištiko tam tikra krizė. Esminiai klausimai – ar Turkija gali tapti pilnateise ES nare, kiek Turkijos tapatybė – susijusi su Europos tapatybe. Pastarieji keli metai parodė, jog ne visos ES valstybės narės pritaria Turkijos narystei ES, nes Turkija nėra priskiriama Europai. Pastaraisiais metais, vykstant ekonominei ir finansiniai krizei keičiasi ne tik ES valstybių narių nuomonė dėl Turkijos narystės ES, bet ir pačių turkų požiūris dėl galimos Turkijos integracijos į ES, todėl šiuo magistro baigiamuoju darbu nagrinėjama: 1) ES ir Turkijos santykių raida nuo Asociacijos sutarties iki derybų pradžios bei jos eiga; 2) pagrindinės išorinės ir vidinės kliūtys Turkijos narystės ES; 3) ekspertų ir studentų nuomonių vertinimas dėl Turkijos narystės ES galimybių, nurodant galimos Turkijos narystės teigiamas ir neigiamas pasekmes Sąjungai. Atliekant šį tyrimą naudojami dokumentų analizės, lyginimo, pusiau struktūrinis ekspertų interviu, studentų interviu, *deliberation* (diskusija) tyrimo metodai.

Remiantis atliktu tyrimu patvirtinama darbe keliamą hipotezę, kad nors Turkija ir įvykdytų Kopenhagos ir Madrido reikalavimus keliamus valstybei kandidatėi, tačiau didžiausia kliūtimi galėtų būti neigiama viešoji nuomonė dėl Turkijos narystės ES, nes pagal ES sutartyje 49 straipsnyje nustatytus reikalavimus valstybę kandidatę turi patvirtinti Europos Sąjungos Taryba, kuri pasikonsultavusi su Europos Komisija ir gavusi absoliučią Europos Parlamento narių balsų daugumą patvirtintą pritarimą, sprendžia vieningai, o vieningas susitarimas pateikiamas visoms susitariančioms valstybėms ratifikuoti pagal atitinkamas konstitucines nuostatas.

SUMMARY

The process of the EU enlargement is never – ending. The most important question which raises the discussions and debates is that of Turkey membership in the EU. Although Turkey has been seeking membership since the seventh decade, the negotiations between the EU and Turkey started only in 2005. In the quinquennium of Turkey – EU membership negotiations, discussions in the political stage regarding country's integration in the EU became very active because multicultural projects were hit by a particular crisis. There are several significant questions that could be emphasised, i. e. will Turkey become a full EU member and how is country's identity related to the identity of Europe? The recent years have shown that not all EU member states are tend to be in favor of Turkey membership because this country does not belong in Europe. In recent years, economy and financial crisis has affected not only the opinion of the EU on Turkey's membership but also Turkish people attitude towards country's membership in the EU. Therefore, this Master thesis analyses: 1) EU – Turkey relations from the Association Agreement to the start of negotiations as well as further development; 2) The most significant internal and external obstacles regarding Turkey's membership in the EU; 3) The evaluation of expert and student views on Turkey's ability to become a full EU member emphasising positive and negative outcomes for the Union. The research is based on the following methods: analysis of documents, comparative method, semi-structured expert interview, student's interview and deliberation.

On the grounds of the research, it is possible to confirm the hypothesis that Turkey as a candidate state could meet the requirements of Copenhagen and Madrid. However, the main obstacle is negative public opinion considering Turkey's membership in the EU. According to requirements stated in the EU treaty, entry 49, a candidate state has to be acknowledged by the EU Council. This institution consults with the European Commission and needs absolute approval of the European Parliament (majority of member's votes). After this procedure, the EU Council solves unanimously and its agreement is presented to all negotiating states in order to ratify by corresponding constitutional provisions.

1 PRIEDAS

Lentelė. Turkijos ES narystės derybų padėtis

TURKEY		
state of play: 30 June 2010	negotiations opened	negotiations closed
1 – free movement of goods	
2 – freedom of movement of workers	
3 – right of est. & freedom to provide services	
4 – free movement of capital	19 December 2008	
5 – public procurement	
6 – company law	17 June 2008	
7 – intellectual property rights	17 June 2008	
8 – competition policy	
9 – financial services	
10 – information society and media	19 December 2008	
11 – agriculture and rural development	
12 – food safety, vet. & phytosanitary policy	30 June 2010	
13 – fisheries	
14 – transport policy	
15 – energy	
16 – taxation	30 June 2008	
17 – economic and monetary policy	
18 – statistics	26 June 2007	
19 – social policy and employment	
20 – enterprise and industrial policy	29 March 2007	
21 – Trans-European networks	19 December 2007	
22 – regional pol. & coord. of structural instr.	
23 – judiciary and fundamental rights	
24 – justice, freedom and security	
25 – science and research	12 June 2006	12 June 2006
26 – education and culture	
27 – environment	21 December 2009	
28 – consumer and health protection	19 December 2007	
29 – customs union	
30 – external relations	
31 – foreign, security and defence policy	
32 – financial control	26 June 2007	
33 – financial and budgetary provisions	
34 – institutions	
35 – other issues	

Šaltinis: Turkijos – ES santykiai, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija,
 <<http://www.urm.lt/index.php?1987987492>> [žiūrėta 2010-10-15]

Deliberation / Diskusijos vadovas

Kas yra diskusija?

Diskusija – tai tikslingas pasikeitimas idėjomis bei argumentų analizavimas prieš priimant sprendimą.

Kodėl diskusija svarbi?

Piliečiai turi norėti ir gebėti pasikeisti nuomonėmis tarp savęs, su bendruomenės lyderiais, su valdžios atstovais. Todėl demokratijoje piliečiams bei visuomenės pareigūnams norint priimti teisingus sprendimus būtina mokėti įvairiapusiškai svarstyti problemas.

Taisyklės diskusijai

1. Perskaityk atidžiai medžiagą.
2. Susikoncentruok ties diskutuojamu klausimu.
3. Atidžiai klausyk, ką kalba kiti.
4. Pasitikrink, ar viską supratai.
5. Analizuok, ką sako kiti.
6. Pats kalbėk ir kitus paskatink kalbėti.
7. Pasiremšk tekstu, pagrįsdamas savo idėjas.
8. Logiškai naudokis savo žiniomis ir gyvenimiškuoju patyrimu.
9. Išreikšdamas savo idėjas ir nuomonę, remkis protu ir širdimi.
10. Iškilus prieštaravimams ir toliau pagarbiai dalyvauk.
11. Koncentruokis ties idėjomis, bet ne asmenimis.

***Deliberation* seminaro padalomoji medžiaga**

Europos Sąjunga ir Turkija

Ar Europoje saugiau, jei į Europos Sąjungą įstos Turkija?

Turkijos politinė santvarka

1. Turkijos politinė santvarka nėra visiškai demokratiška. Nors šalies įstatymai lyg ir užtikrina žmogaus teises, tačiau realybė čia dažnai skiriasi nuo įstatymų. Tačiau ji moderni valstybė, kurioje politika ir religija griežtai atskirtos.

2. Pavyzdžiui, čia įprasta demonstracijas išvaikyti panaudojant smurtą.

Socialinė ir ekonominė padėtis Turkijoje

3. Socialine prasme Turkija yra labai atsilikusi.

4. Švietimo sistema visiškai neatitinka europinio lygio. Pavyzdžiui, net 17 proc. Turkijos moterų yra berašės.

5. Kaimuose vyrauja vos ne natūrinis ūkis, daugybė gyventojų neturi jokio išsilavinimo.

6. Kita vertus, 2009 m. liepos 13 d. Ankaroje Turkija ir 4 ES valstybės – Rumunija, Bulgarija, Vengrija ir Austrija – pasirašė tarpvyriausybinių susitarimą dėl dujotiekio „Nabucco“ projekto įgyvendinimo.

7. Ketinama dujotiekį pradėti statyti 2011 m. ir užbaigti 2014 m. 3300 km ilgio dujotiekis drieksis nuo Turkijos Erzurumo per Bulgariją, Rumuniją, Vengriją ir pasieks Baugmartaną.

Turkijos narystės ES galimybės

8. 2005 m. spalio 3 d. buvo pritarta ne Turkijos narystei ES, o tik derybų dėl narystės pradžiai.

9. Jei Turkija sėkmingai įvykdys reikiamas reformas, užbaigs derybas, o visos ES narės sutiks, kad ji taptų ES nare, tai ji ir taps ES nare.

10. Tačiau derybos gali baigtis ir privilegijuota partneryste, kai ES ir Turkija bus labai glaudžiai susijusios daugelyje sričių, pirmiausia ekonomikos, bet Turkija nedalyvaus sprendimų priėmime.

11. Paradoksas, tačiau priešingai nei Stambulo turguje, sprendžiant politinius klausimus turkai yra stebėtinai nelankstūs derybininkai. Jie visiškai nelinkę nusileisti ir teigia, kad ES elgiasi nesąžiningai ir kelia papildomų reikalavimų.

12. Kai kurios ES yra priešiška nusiteikusias Turkijos atžvilgiu.

13. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, Vokietijoje ir Austrijoje net iki 70 proc. pasisako prieš Turkijos narystę ES.

Kaip į ES žiūri dauguma turkų?

14. Prieš keletą dešimtmečių turkai Europa žavėjosi. Jiems Europa pirmiausia siejosi su galimybe geriau gyventi.

15. Tačiau apie 7–8 dešimtmetį ir pačioje Turkijoje padėtis pastebimai ėmė gerėti. BVP išaugo.

16. Dabar 70 proc. turkų neigiamai žiūri į savo šalies narystę ES. Nes europiečiai pirmiausia nesupranta pačioje Turkijoje įvykusių pokyčių.

Kam ES reikia Turkijos

17. Pirmiausia tai yra politinis išskaičiavimas. Tapusi ES nare Turkija būtų didžiausia valstybė. Kartu labai išaugtų visose ES politinis svoris tarptautiniuose santykiuose. Ji taptų bene lygiaverte JAV partnere.

18. Be to, Turkija yra proamerikietiška valstybė, tai tik sustiprintų transatlantinį ryšį.

19. Būtent todėl vieni iš aktyviausių Turkijos narystės ES šalininkų yra britai.

20. Kita priežastis yra ekonominė.

21. Daugelyje vakarų Europos šalių artėjama prie ribos, kai pensininkų bus daugiau negu darbuotojų. Europa mažėja. Visoje ES moterys gimdo per mažai vaikų, todėl gyventojų skaičius nėra pastovus. Be to, Europa dar ir sparčiai sensta. Iki 2050-ųjų daugiau kaip 30 proc. europiečių bus 65 metų ar dar senesni. Trūksta jaunų europiečių, kurie pakeis juos darbe. Taigi, jeigu ES nori iki 2010 m. tapti konkurencingiausia ir dinamiškiausia, į mokslą orientuota pasaulio ekonomika, jai reikės daugiau kvalifikuotų tyrinėtojų, nei jų gali parengti Europos universitetai.

22. Paradoksalu, bet tie vokiečiai, kurie dabar priešinasi Turkijos narystei ES, senatvėje gautų pensijas iš turkų sumokėtų mokesčių. Taigi Turkijos darbo jėga yra bene vienintelis išsigelbėjimas Vakarų Europos visuomenei.

23. Svarbus Turkijos narystės ES aspektas – civilizacinis.

24. Turkijos narystės ES priešininkai visai pagrįstai teigia, kad Turkija yra kitokios kultūros ir religijos šalis negu Europos valstybės.

25. Tačiau būtent Turkijos artėjimas Europos link, o ne nutolimas nuo jos leistų krikščionių ir islamo civilizacijoms geriau pažinti vieniems kitus ir nekonfliktuoti.

26. Kad Turkija gali kultūriškai priartėti prie Europos, rodo jos 20 a. istorija, kai iš religinės valstybės ji tapo iš esmės demokratine valstybe, kurioje religija neturi įtakos politiniam šalies gyvenimui.

27. Europiečiai jau keltą dešimtmečių stengiasi integruoti tautines mažumas. Pastangų rezultatas – stiprėjanti įtampa vis didėjančiame daugiakultūriniame pasaulyje.

28. Prieš trejus metus Prinstono universiteto Viduriniųjų Rytų studijų tyrėjas Bernardas Levis sakė, kad dėl didelio imigrantų skaičiaus ir mažo gimstamumo Europoje amžiaus pabaigoje musulmonų mažuma taps dauguma. Musulmonai sudaro 3 proc. ES piliečių, 2025 m. jų bus daugiau nei 10 proc.

29. Pagrindinė problema, su kuria susiduria Europa – daugiakultūriškumas. Po didelių imigracijos bangų 6–7 dešimtmetyje Europos tautos ieško būdų, kaip suburti įvairių kultūrų žmones į taikias bendruomenes. Visos turi tą patį tikslą – vienodų galimybių visuomenę, kurioje žmonės gerbiami nepaisant rasės, tikėjimo ar spalvos.

30. Kad ir kaip būtų, judėjimai, nukreipti prieš imigraciją, klesti tokiose šalyse kaip Belgija, Jungtinės Karalystės, Prancūzija, Vokietija ir Italija. Europa galėtų imti pavyzdį iš Kanados, kurioje imigrantai sudaro 18 proc. gyventojų. Apklausa rodo, kad daugelis kanadiečių į imigraciją žiūri teigiamai. Daug dirbama integruojant imigrantus – steigiamos paramos grupės, rengiamos konsultacijos, organizuojamas nemokamas kalbų mokymas.

Religinė neapykanta – paplitusi, bet neakcentuojama

31. Pagal apklausas 88 proc. Vokietijos, 59 proc. Prancūzijos, 61 proc. Jungtinės Karalystės ir 42 proc. Lenkijos gyventojų įsitikinę, kad „musulmonai patys nori likti išskirtiniai“.

32. Kiek žmonių susiduria su neapykanta ir smurtu dėl savo religijos nėra net statistikos. 2005 m. Prancūzijoje užfiksuoti 65 nusikaltimai, kuriuose nukentėjo musulmonai, bet nukentėjusios religinės priklausomybės registravimas yra neprivalomas, todėl tokių incidentų galėjo būti ir daugiau.

33. Europiečiai nesusimastę vadina Turkiją musulmoniška šalimi. Tačiau musulmonų yra labai įvairių. Iki šiol pačios įvairiausios religinės bendruomenės sugebėjo gyventi šalia viena kitos be konfliktų, taip turi būti ir ateityje.

34. Turkų fundamentalizmas yra perdėm pragmatiškas. Religinumas reikalingas tik tiek, kiek jis padeda konsoliduoti visuomenę neperžengiant radikalizmo ribos. Net religiniuose sluoksniuose nėra jokios ksenofobijos.

Kipro padalijimas ir jo problema – apie trečdalį teritorijos užima Turkijos okupuota dalis (kipriečių ir pasaulio požiūriu) arba Kipro turkų respublika (turkų požiūriu)

35. 19 a. pabaigoje Osmanų imperija pagal slaptą sutartį padovanojo Kiprą Britų imperijai už paramą kare prieš Rusiją.

36. Per Antrąjį pasaulinį karą britai už paramą prieš vokiečius žadėjo savo kolonijai nepriklausomybę, bet pažadą pamiršo.

37. 1955 m. kipriečiai sukilo, išryškėjo graikų ir turkų kilmės salos priešprieša.

38. 1960 m. Jungtinė Karalystė, be kipriečių dalyvavimo susitarusi su Turkija ir Graikija, suteikė Kiprui nepriklausomybę, susaistytą sutarčių. 3proc. teritorijos neribotam laikui užėmė britų karinės bazės, kurioje tebegalioja tik britų įstatymai, nepatenkantys net į ES jurisdikciją.

39. 1973 m. vyko pilietinis karas dalyvaujant Graikijos ir Turkijos valstybių armijoms. Graikų kilmės kipriečiai norėjo, kad Kipras būtų prijungtas prie Graikijos, o Kipro turkams – tai buvo nepriimtina, jie siekė padalyti salą į 2 dalis.

40. Pilietinis karas baigėsi tarpininkaujant JT. 1974 m. Kipras buvo padalytas į 2 dalis: Pietinė dalis – Kipro Respublika ir šiaurinė dalis – Šiaurės Kipro turkų respublika, kurios nepripažįsta jokia pasaulio valstybė, išskyrus Turkiją.

41. 2004 m. Kipro Respublikos piliečiai atmetė JT generalinio sekretoriaus Kofi Annano planą – sukurti Kipro federacinę respubliką.

42. Kol JAV, JK, ES ir NATO vienu balsu aiškiai ir nedviprasmiškai nepasakys Turkijai, kad seniai atėjo laikas nutraukti Kipro okupaciją, o tautinius klausimus spręsti civilizuotai – salos suvienijimo tikėtis nereikėtų. JT taikdariai toliau turės likti Kipre, kad palaikytų tvarką ir neleisti prasiveržti smurtui.

Turkijos ir Armėnijos santykiai

43. Tarp šių valstybių nėra diplomatinių santykių. Priešiškumas glūdi praeities įvykių vertinimuose. XIX a. pab. Osmanų imperijoje gyveno 2 mln. armėnų, kurie kentė represijas nuo turkų. 1915 m. per Pirmąjį pasaulinį karą, Rusijai kovojant su turkais, armėnai palaikė rusų pusę – jie sukūrė partizanų grupes, kurios padėjo kovoti rusams.

44. Todėl iš rytinės Turkijos buvo pradėta masiškai deportuoti armėnus įtariant kolaboravimu. Apie 1,5 mln. armėnų mirė ar buvo nužudyti. Armėnija žudynes vertina kaip genocidą, Turkija – kaip kriminalinį nusikaltimą.
45. Daugiau kaip 20 pasaulio valstybių, tarp jų ir Lietuva yra pripažinusios armėnų žudynes genocidu, tačiau tai delsia padaryti JAV su Turkija palaikančios ypač glaudžius santykius.
46. Kita nesutarimų priežastis – Kalnų Karabachas, kuriame dauguma gyvena armėnai, bet priklauso Azerbaidžanui. 1991 m. Kalnų Karabachas paskelbė nepriklausomybę. Nepriklausomybės nėra pripažinusi jokia valstybė.
47. 1993 m. Turkija uždarė 325 kilometrų ilgio valstybinę sieną su Armėnija, parodydama palaikymą Azerbaidžanui, kurio teritorinį vientisumą pažeidė armėnai, padėdami Kalnų Karabachui kovoti su azerbaidžaniečiais.
48. Turkijos siekis atkurti diplomatinius santykius su Armėnija yra vertinamas, kaip Turkijos siekis atkurti regiono lyderės vaidmenį ir prasiskinti kelią į ES.
49. JAV prezidentas B. Obama primygtinai siūlo normalizuoti santykius su Armėnija, pirmiausia atidaryti valstybinę sieną.
50. ES specialaus pasiuntinio Pietų Kaukazo teigimu, sienos su Armėnija atidarymas pagerintų Turkijos galimybes prisijungti prie ES.
51. Pastarojo meto „istorinis lūžis“ Turkijoje yra susijęs su šalies demokratizacija, mažėjančia karinio aparato įtaka politikos srityje ir išaugusiu tarptautinės bendruomenės dėmesiu Kaukazo regionui.

Turkijos viešbučiuose ilsėtis pigiau nei Palangoje

52. Lietuvos turizmo agentūros pradeda skraidinti Lietuvos gyventojus iš Vilniaus, Kauno, Palangos oro uostų į Turkijos pajūrį. 2004 m. apie 35 tūkst. lietuviai paliko 10 mln. eurų turkų turistiniuose kurortuose. 2006 – 17 mln. eurų.

Interviu klausimynas

1. Jūsų nuomone, kokios Turkijos galimybės tapti ES nare?
2. Jūsų nuomone, kokios pagrindinės kliūtys Turkijai siekiant narystės ES?
3. Jūsų nuomone, kokie privalumai būtų ES, jeigu Turkija taptų jos nare?
4. Jūsų nuomone, ką prarastų ES, jeigu Turkija netaptų jos nare?
5. Jūsų nuomone, kokios pagrindinės priežastys, neleidžiančios išspręsti Kipro suvienijimo klausimo?
6. Jūsų nuomone, kokios pagrindinės priežastys, trukdančios Turkijai užmegzti santykius su Armėnija?
7. 2010 m. rugsėjo mėn. 12 d. Turkijoje vyko referendumas dėl Konstitucijos pakeitimų. Referendumas – laikomas valdančiosios Teisingumo ir pažangos partijos bei ministro pirmininko Recep Tayyip Erdoğan asmeniniu laimėjimu, nes pataiso riboja kariškių teises, numato pertvarkyti teismus (Aukščiausiasis ir Konstitucinis Teismai bus iš dalies sudaromi parlamento ir vyriausybės). Jūsų nuomone, ar ministras pirmininkas sugebės išnaudoti pergalę Turkijos visuomenei suvienyti ir demokratinėms reformoms tęsti?
8. Kokius pagrindinius pažeidimus įvardintumėte Turkijos politinėje, ekonominėje ir socialinėje srityse.
9. Jūsų nuomone, ar pakankamai užtikrinamos ir gerbiamos mažumų ir lyčių teisės Turkijoje?
10. Mykolo Romerio Universitete buvo atliktas *deliberation* seminaras (*deliberation* – prasminga diskusija, kai tikslingai keičiantis idėjomis ir analizuojant argumentus yra priimamas sprendimas), kurio metu buvo siekiama išsiaiškinti studentų nuomonę „Ar Europoje būtų saugiau, jei į Europos Sąjungą įstotų Turkija?“

Studentų pagrindiniai argumentai „už“:

1. Dėl turkų darbo jėgos panaudojimo valstybėse narėse, naujos atsiveriančios ekonominės rinkos ES valstybėms narėms ir Turkijos piliečių sumokamų mokesčių į ES biudžetą išaugtų ES ekonominė galia;

2. Daugelyje Europos šalių artėjama prie ribos, kai pensininkų bus daugiau negu darbuotojų, o tai kels grėsmę pensijų išmokai. Turkijos priėmimas iš dalies padėtų spręsti šią problemą. Iš turkų sumokėtų mokesčių vėliau būtų mokamos pensijos, todėl turkų darbo jėga būtų tam tikras išsigelbėjimas senstančiai Europai bei užtikrinantis ekonominį ir socialinį stabilumą valstybėse narėse.
3. Dujotiekio „Nabucco“ projekto įgyvendinimas tarp Turkijos ir keturių ES valstybių – Rumunijos, Bulgarijos, Vengrijos ir Austrijos – mažintų valstybių narių priklausomybę nuo Rusijos tiekiamų dujų bei padidintų ES ekonominį ir energetinį saugumą;
4. Turkijos įstojimas į ES padidintų Europos Sąjungos politinę įtaką tarptautiniuose santykiuose, ES taptų lygiaverte JAV partnere;
5. Turkijos narystė ES padėtų išspręsti Kipro suvienijimo klausimą bei nesutarimus su Armėnija ir užtikrintų stabilumą ir saugumą regione;
6. Musulmoniškai Turkijai tapus krikščioniškos Europos dalimi, skirtingų kultūrų pažinimas ugdytų žmonių toleranciją ir mažintų konfliktų tikimybę bei sustiprintų socialinį saugumą ES ir pačioje Turkijoje.

Ar pritariate studentų išsakytai nuomonei? Jei ne, tai su kuriais argumentais Jūs nesutinkate ir kodėl? Kokie būtų Jūsų argumentai „už“ ?

Studentų pagrindiniai argumentai „prieš“:

1. Turkija, turinti apie 72,5 milijonus gyventojų valstybė, taptų viena iš įtakingiausių valstybių priimant sprendimus ES institucijose, todėl tai galėtų pažeisti didesnių ir mažesnių valstybių sprendimų priėmimo balansą bei kelti grėsmę mažesnių valstybių narių interesams;
2. Turkija nepalaiko diplomatinių santykių su Kipru ir Armėnija, o tai reiškia, jog Turkija nevykdo savo įsipareigojimų palaikyti gerus santykius su kaimyninėmis šalimis. Todėl ES nėra įsitikinusi ar Turkijai pavyks palaikyti draugiškus santykius su visomis ES valstybėmis narėmis, todėl tai gali kelti įtampą ir grėsmę ES vieningumui ir stabilumui;
3. Turkijos politinė santvarka nėra visiškai demokratiška, o ES narėmis gali būti valstybės užtikrinančios demokratiją. Jie šiuo metu Turkija taptų ES nare, tai reikštų ES deklaruojamų vertybių ir nuostatų nesilaikymą ir pažeidimą;

4. Kai kurios ES valstybės narės priešišškai nusiteikusias prieš Turkijos narystę, nes, jų manymu, Turkijos netolygus ekonominis, socialinis ir politinis išsivystymas susilpnintų ES ekonominį, politinį ir socialinį saugumą;
5. Žiniasklaidoje teigiama, kad apie 70% turkų nenori tapti ES nariais, o tai reiškia, kad jie gali nesutikti ir priešintis įgyvendinant bendras politikas ES ir tai keltų grėsmę ES vienybei ir solidarumui;
6. Turkijai įstojus į ES, dėl laisvo asmenų judėjimo padidėtų turkų migracija į ES valstybes, o tai galėtų kelti tautines įtampas ir konfliktus ne tik valstybėse narėse, bet ir tapti viena iš grėsmių Europos socialiniam saugumui.
7. ES sienos priartėtų prie Artimųjų Rytų ir čia nuolat vykstančių konfliktų, o tai galėtų kelti grėsmę ES tarptautiniam ir nacionaliniam saugumui;
8. Turkai nelankstūs derybininkai, nelinkę nusileisti, su jais sunku susitarti, todėl gali būti sunku priimti bendrus sprendimus ES institucijose ir dėl to gali kilti grėsmė ES vienybei ir solidarumui.
9. Turkijai tapus ES nare, dėl skirtingos kultūros ir religijos gali atsirasti grėsmė efektyviam ES viešajam valdymui.

Ar pritariate studentų išsakytai nuomonei? Jei ne, tai su kuriais argumentais Jūs nesutinkate ir kodėl? Kokie būtų Jūsų argumentai „prieš“?

5 PRIEDAS

Lentelė. MRU Erasmus studentų aprašas

Nr.:	Respondento kodas	Atstovaujamas universitetas	Interviu data
1.	S1	Istanbul Bilgi University, studentas	2010-11-11
2.	S2	The Enterprising and Global University for Career and Life, studentas	2010-11-11
3.	S3	Kırıkkale University, studentas	2010-11-11
4.	S4	Black Sea Technical University, studentas	2010-12-06
5.	S5	Karadeniz Technical University, studentas	2010-12-09
6.	S6	Adnan Menderes University, studentas	2010-12-09

6 PRIEDAS

3 lentelė. Ekspertų aprašas

Nr.:	Respondento kodas	Atstovaujama organizacija, pareigos	Interviu data
1.	E1	European University Cyprus, dėstytojas	2010-12-03
2.	E2	European University Cyprus, dėstytojas	2010-12-15
3.	E3	Marmara University, dėstytojas	2011-01-26
4.	E4	Mykolo Romerio universitetas, dėstytojas	2011-02-03